

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
HUMANITĀRO UN SOCIĀLO ZINĀTŅU INSTITŪTS

**SOCIĀLO ZINĀTŅU
VĒSTNESIS**

SOCIAL SCIENCES BULLETIN
ВЕСТНИК СОЦИАЛЬНЫХ НАУК

2021 1 (32)

Žurnālā “Sociālo Zinātņu Vēstnesis” tiek publicēti oriģināli zinātniskie raksti sociālajās zinātnēs (socioloģijā, politikas zinātnē, ekonomikā, sociālajā psiholoģijā, tiesību zinātnē), kā arī zinātnisko pētījumu recenzijas, konferenču apskati, informācija par zinātnisko dzīvi. Redakcija pieņem rakstus latviešu, angļu un krievu valodā.

“Social Sciences Bulletin” publishes original research papers on the problems of social sciences (sociology, political sciences, economics, social psychology, law), as well as review articles, information on conferences and scientific life. The Editorial Board accepts articles in English, Latvian, and Russian.

Redakcijas kolēģija / Editorial Board

Vladimirs Meņšikovs, Chairman of the Editorial Board (*Daugavpils University, Daugavpils, Latvia*), Manuela Tvaronavičiene, Vice-chair of the Editorial Board (*Daugavpils University, Daugavpils, Latvia; Vilnius Gediminas Technical University, The General Jonas Žemaitis Military Academy of Lithuania, Vilnius, Lithuania*), Tālis Tisenkopfs (*University of Latvia, Riga, Latvia*), Jon Westover (*Utah Valley University, Orem, USA*), Aadne Aasland (*The Norwegian Institute for Urban and Regional Research (NIBR), Akershus University College of Applied Sciences (HiOA), Oslo, Norway*), Irēna Kokina (*Daugavpils University, Daugavpils, Latvia*), Aleksandrs Ivanovs (*Daugavpils University, Daugavpils, Latvia*), Arvydas Virgilijus Matulionis (*Lithuanian Social Research Center, Vilnius, Lithuania*), Sarmite Mikulioniene (*Lithuanian Social Research Center, Vilnius, Lithuania*), Jānis Teivāns-Treinovskis (*Daugavpils University, Daugavpils, Latvia*), Vitolds Zahars (*Daugavpils University, Daugavpils, Latvia*), Vladas Tumulavičius (*Daugavpils University, Daugavpils, Latvia; The General Jonas Žemaitis Military Academy of Lithuania, Vilnius, Lithuania*), Elita Jermolajeva (*Latvia University of Agriculture, Jelgava, Latvia*), Olga Lavriņenko (*Daugavpils University, Daugavpils, Latvia*), Vera Komarova (*Daugavpils University, Daugavpils, Latvia*), Baiba Rivža (*Latvia University of Agriculture, Jelgava, Latvia*), Jerzy Kaźmierczyk (*Poznań University of Economics and Business, Poznań, Poland*), Peter Sasvari (*University of Miskolc, Miskolc, Hungary*), Maria Johanna Schouten (*University of Beira Interior, Covilhã, Portugal*), Givi Bedianashvili (*European University, Ivane Javakhi-shvili Tbilisi State University, Tbilisi, Georgia*), Aleksejs Vorobjovs (*Daugavpils University, Daugavpils, Latvia*), Juris Rozenvalds (*University of Latvia, Riga, Latvia*), Sławomir Partycki (*The John Paul II Catholic University of Lublin, Lublin, Poland*), Anita Stašulāne (*Daugavpils University, Daugavpils, Latvia*), Alena Vankevich (*Vitebsk State Technological University, Vitebsk, Belarus*), Valeriy Nikolaevskiy (*V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine*), Elena Varshavskaya (*Higher School of Economics, Moscow, Russia*), Naveed Yazdani (*University of Management and Technology, Lahore, Pakistan*)

Redakcija / Editorial Staff

2021 1 (32) numura redaktore / Editor for the issue 2021 1 (32) **Vera Komarova**
(Daugavpils University, Latvia)

Vera Komarova, Galvenā redaktore / Editor in-chief (Daugavpils University, Latvia),
Ludmila Aleksejeva (Daugavpils University, Latvia), Alīna Daņileviča (Daugavpils
University, Latvia), Nadežda Griškjāne (Daugavpils University, Latvia), Margarita
Nesterova, Redaktores vietniece / Associate Editor (Daugavpils University, Latvia),
Inta Ostrovska (Daugavpils University, Latvia), Aleksejs Ruža (Daugavpils University,
Latvia), Oksana Ruža (Daugavpils University, Latvia), Jeļena Semeņeca, Sekretāre /
Secretary (Daugavpils University, Latvia), Anastasia Simakhova (National Aviation
University, Ukraine), Viktorija Šipilova, Redaktores vietniece / Associate Editor
(Daugavpils University, Latvia), Zane Zeibote (University of Latvia, Centre for European
and Transition Studies, Latvia)

Adrese / Address

Daugavpils Universitātes Humanitāro un sociālo zinātņu institūts,
Parādes 1, Daugavpils, LV-5400, Latvija.
Tāl. (+371)65422163
E-pasts viktorija.sipilova@du.lv

Izdevējs / Publisher

Daugavpils Universitāte

Iekļauts datu bāzēs / Included in the databases

ERIH Plus (European Reference Index for the Humanities and Social Sciences)
EBSCOhost SocINDEX
Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH)
World Indisciplinary Network for Institutional Research (WINIR)
Electronic Journals Library of University of Regensburg

Reģistrācijas Nr. / Registration No. 000702889

Reģistrācijas apliecība Nr. / Registration certificate No. M 000331

Dibināts 2004. gadā / Established in 2004

© Daugavpils Universitāte

© Daugavpils University

ISSN 1691-1881

eISSN 2592-8562

SATURS

RAKSTI / ARTICLES / СТАТЬИ

Socioloģija / Sociology / Социология

Aleksandrs Ivanovs

THE IMPACT OF METAHISTORY ON ETHNIC IDENTITY:
THE CASE OF THE LATVIAN DIASPORA IN THE SOVIET UNION
IN THE 1920s–1930s 7

Metavēstures ietekme uz etnisko identitāti: latviešu diasporas piemērs
Padomju Savienībā 1920.–1930. gados

Влияние метаистории на этническую идентичность: на примере
латышской диаспоры в Советском Союзе в 1920-х–1930-х годах

Вера Комарова, Светлана Королёва

СОЦИАЛЬНЫЙ КОНТЕКСТ СОЗДАНИЯ, ПЕРЕВОДА И
ВОСПРИЯТИЯ УЧЕБНИКОВ ПО ЭКОНОМИКЕ 1990-х, 2000-х И
2010-х ГОДОВ 25

1990. gados, 2000. gados un 2010. gados izdoto ekonomikas mācību
grāmatu veidošanas, tulkošanas un uztveres sociālais konteksts

Social context of creation, translation and perception of textbooks on
economics of the 1990s, 2000s and 2010s

Ekonomika / Economics / Экономика

Наталья Селиванова-Фёдорова, Динара Тутаяева, Татьяна Рогова
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ РАЗЛИЧИЯ МЕЖДУ СТРАНАМИ И ВНУТРИ
СТРАН: ГДЕ ОНИ СИЛЬНЕЕ В XXI ВЕКЕ? 61

Ekonomiskās atšķirības starp valstīm un to iekšienē: kur tās ir lielākas
21. gadsimtā?

Economic differences between countries and within them: where are they
bigger in the XXI century?

Jurijs Kočetkovs, Jeļena Sventicka

PAŠNODARBINĀTĪBAS ĪPATNĪBAS LATVIJĀ 78

Characteristics of self-employment in Latvia

Особенности самозанятости в Латвии

Jānis Kudiņš, Irēna Kokina

ECONOMIC INEQUALITY AMONG OLDER PEOPLE IN
THE EUROPEAN UNION 98

Ekonomiskā nevienlīdzība gados vecāku cilvēku vidū Eiropas Savienībā
Экономическое неравенство среди пожилых людей в Европейском
союзе

ZINĀTNISKĀ DZĪVE / SCIENTIFIC LIFE / НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ

Zinātniskie projekti / Scientific projects / Научные проекты

Inta Ostrovska, Baiba Rivža, Ludmila Aleksejeva, Ilona Maksimčika TŪRISMA NOZARES IZAICINĀJUMI LATGALĒ COVID-19 PANDĒMIJAS LAIKĀ	122
---	-----

Aizstāvētie promocijas darbi / Defended doctoral theses /
Защищённые докторские диссертации

Olga Arhipova VARIATĪVO MODUĻU SISTĒMAVISPĀRIZGLĪTOJOŠO IZGLĪTĪBAS IESTĀŽU VADĪTĀJU PROFESIONĀLAJĀ PILNVEIDĒ	139
Variative module system in the professional development of the heads of general education institutions	
Edmunds Čižo EIROPAS SAVIENĪBAS VALSTU FINANŠU ATTĪSTĪBAS IZMAIŅU IETEKME UZ EKONOMISKO IZAUGSMI LAIKA PERIODA NO 1995. GADA LĪDZ 2017. GADAM	153
Influence of changes in the financial development in the European Union countries on their economic growth in the period 1995–2017	

RAKSTI

SOCIOLOĢIJA

Aleksandrs Ivanovs

THE IMPACT OF METAHISTORY ON ETHNIC IDENTITY: THE CASE OF THE LATVIAN DIASPORA IN THE SOVIET UNION IN THE 1920s–1930s

DOI: [https://doi.org/10.9770/szv.2021.1\(1\)](https://doi.org/10.9770/szv.2021.1(1))

For citation: Ivanovs A. (2021) The impact of metahistory on ethnic identity: the case of the Latvian diaspora in the Soviet Union in the 1920s–1930s. *Sociālo Zinātņu Vēstnesis / Social Sciences Bulletin*, 32(1): 7–24. [https://doi.org/10.9770/szv.2021.1\(1\)](https://doi.org/10.9770/szv.2021.1(1))

Citēšanai: Ivanovs A. (2021) Metavēstures ietekme uz etnisko identitāti: latviešu diasporas piemērs Padomju Savienībā 1920.–1930. gados. *Sociālo Zinātņu Vēstnesis*, 32(1): 7–24. [https://doi.org/10.9770/szv.2021.1\(1\)](https://doi.org/10.9770/szv.2021.1(1))

Diverse factors influence the processes of shaping, preservation, and development of ethnic identity. Some of these factors have been underestimated by scholars, for instance, the role of common (collective) notions of the past and patterns of metahistory on the whole, which either directly or indirectly influence national consciousness and, consequently, ethnic identity as such. This paper presents a retrospective case study of the potential impact of metahistory patterns on ethnic identity of the Latvians who after the World War I and proclamation of the independent Republic of Latvia remained in the Soviet Union, thus forming the stable and rather numerous Latvian diaspora there. The paper is actually a theoretical research, since there is no possibility to conduct a field study anymore in order to answer the principal question: what factors did support the ethnic identity in the Latvian diaspora in the 1920s–1930s. However, the absence of the empirical data might be to a certain extent compensated by logical reasoning and extrapolation of the data related to the further periods of implementation of the Soviet ethnic policy. The hypothesis put forward by the author of this paper is as follows: during the interwar period for the representatives of the Latvian diaspora in the Soviet Union, metahistory had become one of the principle influential factors that performed dual function. On the one hand, metahistory patterns were intentionally aimed at weakening, deterioration, and even elimination of the ethnic identity in order to replace it with the so-called “proletarian class-consciousness”. Meanwhile, the same metahistory patterns paradoxically supported not only the ethnic identity of the Latvians, but also their national (civic) consciousness. The findings of the research allow concluding that the reasons of the actual failure of the Soviet model of meta-

history in the applied field were as follows: 1) the metahistory pattern was not developed to the full; 2) the essence of the pattern revealed its genetic relationship not with history, but with Marxist sociology, therefore, this pattern could not perform the functions that are immanent just for historical discourse; 3) some historic events that formed the core of the metahistory pattern had inevitably raised strong patriotic sentiments in Latvians, thus forming a specific support factor for their ethnic identity. The paper has been prepared within the Project (VPP-IZM-2018/1-0018) “Interaction between the Individual, the Society and the State in Process of the History of Latvia: Conflicting Values and Formation of Shared Values during Historical Turning Points” under the National Research Programme “Latvian Heritage and Future Challenges for the Country’s Sustainability”.

Key words: ethnic identity, support factor, Latvians, diaspora, Soviet Union, interwar period, national consciousness, metahistory, historiography.

Metavēstures ietekme uz etnisko identitāti: latviešu diasporas piemērs Padomju Savienībā 1920.–1930. gados

Dažādi faktori ietekmē etniskās identitātes veidošanās, saglabāšanas un attīstības procesus. Dažiem no šiem faktoriem netiek veltīta pietiekama zinātnieku uzmanība, piemēram, nacionālo apziņu un, attiecīgi, arī etnisko identitāti kā tādu tieši un netieši ietekmējušiem kopīgiem (kolektīviem) priekšstatiem par pagātni un metavēstures modeļiem kopumā. Šis raksts piedāvā retrospektīvu situatīvo pētījumu, lai noskaidrotu metavēstures modeļu potenciālu ietekmi uz latviešu, kuri pēc Pirmā pasaules kara un neatkarīgās Latvijas Republikas dibināšanas palika Padomju Savienībā un izveidoja tur diezgan stabilu un skaitliski lielu diasporu, etnisko identitāti. Būtībā šis raksts tuvojas teorētiskajam pētījumam, jo vairs nav iespēju veikt lauku pētījumus, lai sniegtu atbildi uz principiāli svarīgu jautājumu, kādi faktori īstenībā atbalstīja etnisko identitāti latviešu diasporā 1920.–1930. gados. Tajā pašā laikā empīrisku datu zināmu nepietiekamību daļēji kompensē loģiski secinājumi, analizējot pieejamo materiālu, kā arī datu, kas attiecas uz turpmākajiem posmiem padomju etniskās politikas īstenošanā, ekstrapolācija uz pētāmo posmu. Raksta autora izvirzītā hipotēze ir šāda: Padomju Savienībā starpkaru posmā latviešu diasporas pārstāvjiem metavēsture kļuva par vienu no svarīgākajiem ietekmējošajiem faktoriem, kas veica divējādu funkciju. No vienas puses, metavēstures modeļi tika apzināti orientēti uz etniskās identitātes vājināšanu, izkropļošanu un pat likvidāciju, lai to aizvietotu ar tā saukto “proletārisko šķiras apziņu”. No otras puses, tie paši metavēstures modeļi paradoksāli atbalstīja ne tikai latviešu etnisko identitāti, bet arī nacionālo (pilsonisko) apziņu. Pētījuma rezultāti dod pamatu secinājumam, ka metavēstures padomju modeļa faktiskās neveiksmes cēloņi, veicot tam paredzētās funkcijas, bija šādi: 1) metavēstures modelis kā tāds netika pilnīgi izveidots; 2) šā modeļa iedaba liecināja par tā ģenētisko saikni nevis ar vēsturi, bet ar marksistisko socioloģiju, tāpēc šis modelis nevarēja sekmīgi veikt vēstures diskursam raksturīgās funkcijas; 3) daži vēsturiski notikumi, kuri veidoja metavēstures modeļa kodolu, neizbēgami izraisīja latviešos spēcīgas patriotiskās jūtas, tādējādi veidojot specifisku etnisko identitāti atbalstošu faktoru. Raksts sagatavots valsts pētījumu programmas “Latvijas mantojums un nākotnes izaicinājumi valsts ilgtspējai” projektā VPP-IZM-2018/1-0018 “Indivīda, sabiedrības un valsts mijiedarbība kopējā Latvijas vēstures procesā: vērtību konflikti un kopīgu vērtību veidošanās vēsturiskos lūzumu posmos”.

Atslēgas vārdi: etniskā identitāte, atbalsta faktors, latvieši, diaspora, Padomju Savienība, starpkaru posms, nacionālā pašapziņa, metavēsture, historiogrāfija.

Влияние метаистории на этническую идентичность: на примере латышской диаспоры в Советском Союзе в 1920-х–1930-х годах

Различные факторы оказывают влияние на формирование, сохранение и развитие этнической идентичности. Некоторые из них явно недооцениваются учёными — например, роль общих (коллективных) представлений о прошлом и моделей метаистории в целом, которые прямо или косвенно воздействуют на национальное самосознание и, соответственно, на этническую идентичность как таковую. Настоящая статья является ретроспективным ситуационным исследованием потенциального воздействия моделей метаистории на этническую идентичность латышей, которые после первой мировой войны и провозглашения независимой Латвийской Республики остались в Советском Союзе, сформировав там довольно стабильную и многочисленную диаспору. В сущности, статья является теоретическим исследованием, поскольку нет возможности провести полевое исследование с целью ответа на принципиально важный вопрос: какие факторы действительно поддерживали этническую идентичность представителей латышской диаспоры в 1920-е–1930-е годы? В определённой степени недостаточность эмпирических данных может быть компенсирована логическими умозаключениями и анализом имеющегося материала, а также экстраполяцией на ситуацию изучаемого периода более поздних данных о советской национальной политике. Автор выдвигает следующую гипотезу: в межвоенный период для представителей латышской диаспоры в Советском Союзе метаистория стала важным фактором, который выполнял двойственную функцию. С одной стороны, модели метаистории были намеренно нацелены на ослабление, искажение и даже ликвидацию этнической идентичности, чтобы заместить её так называемым «пролетарским классовым сознанием». С другой стороны, те же самые модели метаистории парадоксально поддерживали не только этническую идентичность латышей, но и их национальное (гражданское) сознание. Результаты исследования позволяют выделить основные причины неудачи советской модели метаистории в прикладной сфере (в плане выполнения предписанных функций): 1) модель метаистории так и не была разработана до конца; 2) природа этой модели указывала на её генетическую связь не с историей, а с марксистской социологией, поэтому модель и не могла успешно выполнять функции, естественные для исторического дискурса; 3) некоторые исторические события, входящие в ядро метаисторической модели, неизбежно вызывали у латышей сильные патриотические чувства, тем самым формируя специфический фактор поддержки этнической идентичности. Статья подготовлена в рамках государственной программы исследований «Наследие Латвии и будущие вызовы устойчивому развитию государства», проект VPP-IZM-2018/1-0018 «Взаимодействие индивида, общества и государства в общем историческом процессе Латвии: ценностные конфликты и формирование общих ценностей в переломные исторические этапы».

Ключевые слова: этническая идентичность, фактор поддержки, латыши, диаспора, Советский Союз, межвоенный период, национальное самосознание, метаистория, историография.

Introduction

It is generally considered that diverse factors have an impact on the processes of shaping, preservation, and development of ethnic identity. Among these factors, modern researchers usually mention social environment, patterns of social behavior, the role of parents, hostility towards the representatives of a definite ethnic group, traditions, religion, language, education/ socialization, cultural awareness, and many more (see, e.g., Bernal, Knight 1993; Nagel 1994; Phinney 1996; Quintana 2007; Shu, Tram 2021; Syed, Azmitia 2008; Walton, Cohen 2007; etc.). However, it seems that the

potential impact of some factors has been underestimated or even ignored by scholars, for instance, the role of common (collective) notions of the past and patterns of meta-history on the whole, which sometimes directly and sometimes indirectly influence national consciousness and, consequently, ethnic identity as such.

This paper presents a retrospective case study of the potential impact of metahistory patterns on ethnic identity of the Latvians who after the World War I, proclamation of the independent Republic of Latvia on November 18, 1918, and Civil War in the former Russian Empire remained in Soviet Russia, Belarus, and Ukraine, since 1922 – in the Soviet Union, thus forming the stable and rather numerous Latvian diaspora there.

The Latvian expatriate community in the Soviet Union was composed of different groups of diverse social and cultural background: 1) the rural colonists who migrated to the “inner” provinces of the Russian Empire since the 19th century (for more details see Broliss 2000; Kikuts 2015; Skilters 1935); 2) the refugees mostly from Courland (in Latvian – Kurzeme) and Latvian part of Livonia (in Latvian – Vidzeme) who fled to Russia during the World War I (see *Latviesu begļu apgādasanas centrālkomiteja* 1931; Bartele, Salda 2002; Salda 2005); 3) the so-called “red riflemen”, social democrats and communists, active supporters of the Bolshevik power and their family members (Ezergailis 1983; Berzins 1995; Bartele 2001; etc.); and other groups of ethnic Latvians such as graduates of the higher educational establishments in Moscow and Saint Petersburg/Petrograd (Salda 2002). It should be noted that the Latvian diaspora in the Soviet Union has been studied in rather many research works – both monographs and papers published in collections of articles and scholarly journals. The first publications appeared in the early 1970s in Latvia under the Soviet rule (Viksna 1970, 1972); however, in focus, there were the activities of the members and organizations affiliated with the Communist Party of Latvia which worked in exile in the USSR. Since 1991, when Latvia has restored de facto its independence, the researchers pay more attention to the problems of the Latvian diaspora in the Soviet Union on the whole (e.g., Salda 2010); more often than not, these problems are studied within the context of diaspora studies on the global scale.¹

All in all, the Latvian diaspora in the Soviet Union in the interwar period provides rather a solid empirical basis for an in-depth research into the problems of, on the one hand, preservation and, on the other hand, weakening of the ethnic identity within a small group, which represents an expatriate community that exists in hostile environment. It is clear that the ethnic identity of the Latvians in the Soviet Union had been preserved despite the massive, deliberate, and targeted influence of the Soviet (Marxist) ideology, strong pressure exerted by the Communist Party of the Soviet Union (Bolsheviks) and state apparatus, and detachment, even isolation, of the Latvian expatriates from Latvia and the Latvian nation.

This paper is actually a theoretical research, since there is no possibility to conduct a field study anymore, including surveys and focused interviews, in order to answer the principal question: what factors did support the ethnic identity in the Latvian

¹ In this connection, the studies currently being conducted and/or supervised by Diaspora and Migration Research Center at the University of Latvia can be mentioned; see: <https://www.diaspora.lu.lv/petijumi/> (accessed on 24.06.2021).

diaspora in the 1920s–1930s? The hypothesis put forward by the author of this paper is as follows: during the interwar period for the representatives of the Latvian diaspora in the Soviet Union, metahistory had become one of the principle influential factors that performed dual function. On the one hand, metahistory patterns were intentionally aimed at weakening, deterioration, and – finally – elimination of the ethnic identity in order to replace it with the so-called “proletarian class-consciousness”. Meanwhile, the same metahistory patterns paradoxically supported not only the ethnic identity of the Latvians, but also their national consciousness. This interplay between these consequences while applying the metahistory patterns is in the focus of the study.

Theoretical frameworks and historiographic remarks (state-of-the-art of conducted research)

Most of the concepts used in this paper have emerged in the field of historiographic research. It is universally recognized that historiographic research is an integral part of history studies. Nevertheless, the principal findings and results obtained in the course of a historiographic study might and should be used or, at least, considered while conducting a broad-scale sociological, ethnological, and anthropological research. In this connection, there should be noted that historiography cannot be reduced to professional scholarly research focused on the history of historical research. Historiography also studies the processes of genesis, acquisition, and transformation of the knowledge of the past within definite social groups or society at large. Respectively, meticulous attention is paid to collective representations and notions of the past, as well as to historical myths and stereotypes spread in the society. These aspects of historiography have been studied by the author of the paper in a number of works (see, e.g., Ivanovs 2009a, 2009b, 2013). Summarizing the principal findings, it can be argued that historiography embraces three levels thus forming a hierarchical system. The upper level in this system embraces the research conducted by professionals, which is represented in scholarly papers, monographs, and dissertations. The intermediate level consists of popular works and essays by journalists, writers, litterateurs, and nonprofessional historians who study mainly local history. This level performs a very important function transmitting the knowledge acquired by professional historians to the “popular” level, i.e. to the final target audience of historical research – the society: just in popular works and essays, professional historical discourse is adapted for common people (Shmidt 1997). The third, lower, level represents popular notions, historical myths and stereotypes, common evaluations of the recent past, family stories and legends, biased ideas and preconceptions, and other arbitrary interpretations of historical past. All the aforementioned popular notions are, sometimes, borrowed from the second level or, sometimes, independently generated by definite social/ethnic groups and the society on the whole.²

² This theoretical discourse is the author’s interpretation of the basic approaches to historiography substantiated by B. Croce a century ago (see: Croce 1921; comp. with: Becker 1960).

Many factors influence all these three levels, and the strongest impact have political institutions and state bodies, which often use history as a specific tool to achieve political and ideological goals. The researchers conclude that sometimes (more often than not) politicization of historical discourse is inevitable, since some problems under investigation cannot be politically or ideologically neutral; moreover, social status, professional society, public opinion, etc. have a definite impact on the mode of representation of the past (Prost 1996). In totalitarian and authoritarian regimes, political elites are convinced that those, who assume control of the past, establish control over the present, too; those, who take control of the time, can also exert control over the people (Ito 1989). That is why elites employ historiography – simultaneously all three levels – to create certain historical myths, evaluation patterns that are aimed to link the past and the present, and social stereotypes; in many cases, these manipulations result in falsifications of the past, but historical research openly serves state bodies and official ideology (Afanas'ev 1996). These problems have been systematically studied by the author of this paper in a number of publications devoted to historical research in Latvia under the Soviet rule, Sovietization of Latvian historiography, and the impact of historiography on ethnic consciousness (e.g., Ivanovs 2003a, 2003b, 2005).

The research conducted by the author testifies that historiography directly deals with basic common notions, which are closely connected with historical consciousness, which is a very important component of the national consciousness, on the one hand, and a structure-forming component of ethnic identity.

In various works published by the author of this paper, the role of historiography, i.e. generalized, scholarly substantiated, and systematized historical notions and reconstructed aspects of the past, in shaping and preserving the ethnic identity has been studied in detail. In the focus of attention, there was the historiographic representation of the history of Latgale – the region located in the Eastern part of present-day Latvia (Ivanovs 2009a, 2009b, 2013).

The principle findings of the conducted in-depth research allowed formulating the basic pattern that describes the relations between historiography and ethnic identity: the studies of the history of Latgale made since the 19th century within the frameworks of different national – Latvian, Russian, Polish, etc. – schools in history studies directly correlate with the basic values, interests, traditions, and historical heritage of the respective ethnic groups that form the ethnic composition of the region. At the same time, each school one way or another emphasizes regional and ethnic identity of the population, thus, “conserving” this identity, insuring its transmission from generation to generation. It should be also noted that the apt theoretical approach to the research into the social functions of historiography relevant to the purposes of this paper was substantiated already in the so-called Soviet Studies. In the collective monograph “Nationality Group Survival in Multi-Ethnic States” published in 1977, there was substantiated a well-balanced logical system of argumentation in order to explain the survival of ethnic identity in the Baltic region despite the attempts of the authorities and ideological institutions to weaken it. The central place in the system was attached to the so-called “support factors” that contributed to the preservation of the basic components of the ethnic identity (Allworth 1977). K. Nyirady, one of the contributors of the volume, on the basis of vast historiographic material proposed a thesis that

historical research conducted in the Baltic region under the Soviet rule should be treated, on the one hand, as an instrument of ideological control over the Latvians, Lithuanians, and Estonians, and, on the other hand, as a factor that supported their ethnic identity: “Soviet Estonian, Latvian, and Lithuanian historians are responding significantly to what they perceive is their nationalities’ current status. Their tendency seems evident both through their selection and [...] interpretation of historical topics. As Baltic society continues to modernize, changing emphasis occurs among the various factors that serve as nationality supports. This movement has given historians changing roles to play as active supporters of Baltic culture [...] [T]he historical interests of a nationality could be considered part of the objective identity factor of cultural maintenance. An increase in emphasis upon this factor may result in the growth of a component of the regulatory factor of group pride [...]” (Nyirady 1977: 58).

As shown further in the paper, the concept “support factor” is quite relevant to the research into the role of historiographic patterns – metahistory – in preservation and in transformation (to a certain extent) of the ethnic identity of the members of the Latvian diaspora in the Soviet Union in the interwar period; therefore, this concept is widely used both directly and indirectly in the paper.

To make this study methodologically more precise, the author of the paper has recently revised the basic conceptual frameworks that form the theoretical basis of the research introducing the concept of “metahistory” (see Ivanovs 2019).

It should be considered that the reconstructed image of the past provided by historiography only in general lines corresponds with the “real” past. In its turn, the knowledge of the society about the past encompasses these rough images – approximate outlines of the real events, arbitrary evaluations, and conceptualizations that are shaped to meet present-day social expectations, political requirements, and generally accepted stereotypes. These reconstructions and conceptualizations actually perform the metahistory function, since they are used to describe, explain, and evaluate the past within the current (nowadays) perspective. Thus, metahistory is a specific tool aimed at public consciousness. Such an interpretation of the concept of metahistory is to be considered as the further development of concept initially substantiated by H. White (White 1973). In contrast to H. White, the author of the paper does not reduce the concept of metahistory to stylistic and linguistic features of historiographic discourse (narrative), because the principal importance should be attached to the completeness of the image of the past, priorities in historiographic representations, the mode of substantiation of principal theses, role of conjuncture and political intention in history writing, etc.

Thus, the concept of metahistory actually replaces both the concept of historiographic representation and the concept of historical reconstruction (i.e., historiography). However, these concepts are not quite identical. The concept “historiography” emphasizes, first and foremost, the historical discourse as such in close connection with the development of historical research and history knowledge. In its turn, the concept “metahistory” deals with the integral image of the past that exists both in historical works and in common public notions of the past. Consequently, the concept of metahistory “migrates” from professional historical research to public/social consciousness, thus transforming into a specific social phenomenon.

Empirical basis of the research

The empirical basis of this research encompasses the editions – mainly books and, to a lesser extent, periodicals – that either way touch aspects of the past, deal with historical facts, and provide overall or fragmentary insight into historical process. These editions were published in the Latvian language in Soviet Russia, Belarus, and Ukraine in the 1920s–1930s; some few publications were prepared also in the Latgalian language. The target audience of these editions, which on the whole provide a well-constructed and simultaneously rather fragmentary image of the past, were Latvians, who in the interwar period lived in the Soviet Union and represented different, actually entirely all, social and professional groups – Communist party functionaries, state officials, intelligentsia, workers, and peasants. It allows concluding that the range of the potential impact of the editions overlapped the whole expatriate Latvian community in the USSR.

The scope of publications and the activities of the publishing houses and state institutions involved in preparation of these editions is a topic of a special in-depth research. To a certain extent, the overall view of the problem can provide research papers and chapters in the monographs by Latvian scholars (e.g., Biron, Dorosenko 1966; Karulis 1967; Biron A., Biron M. 1981). During the Soviet rule, the exclusive attention was paid to the publishing houses affiliated with the Latvian Communist Party (Toman 1983), as well as to some “iconic” publications on the history of the Latvian Social Democracy and Communist Party, “class struggle”, and other ideologically biased topics (Biron M., Biron A. 1971, 1972). Since the restoration of the independence of Latvia, the authors of research papers try to provide a well-balanced insight into the history of Latvian book publishing in the Soviet Union (Salda 2010; Zanders 2021; Ivanovs 2021).

In the thematic frameworks of this paper, there should be mentioned that all the editions represent the Soviet/Marxist ideological patterns; however, the density of ideological phraseology and dogmatic cliché varies within rather broad limits in the publications issued by different publishing houses and state bodies; the purposes of definite editions – e.g., propaganda, education and self-education, informing, entertainment and relaxation, publicizing of research findings (quite rare purpose), etc. – should also be taken into consideration. Thus, mainly propagandistic editions were issued by the publishing house “*Spartaks*” (1920–1936) affiliated with the Foreign Bureau of the Central Committee of the Latvian Communist Party; meanwhile, the range and nomenclature of the publications prepared by the publishing house “*Prometejs*” (1923–1937) was much wider and encompassed social and political editions, publications of historical sources and historical essays, textbooks, and even belletristic literature (see in detail: Izglītības biedrība “Prometejs” 1933; Salda 2010: 331–344). Among Latvian publishers there should be also mentioned the publishing house “*Strēlnieks*” (“Rifleman”, 1921–1923), after reorganization – “*Latvju izdevniecība*” (“Latvian Publishing House”, 1923–1928), that focused mainly on belletristic literature including poetry, drama, novels, and other works devoted to “class struggle”, “revolutionary movement”, and “building of Socialism”. As a result of the “Great Purge”, in 1937–1938,

the specialized Latvian publishing houses in the Soviet Union were liquidated; and further not numerous editions in Latvian were published for agitation and education purposes by Soviet state and party institutions only.

One more notable trend in the publishing activities of the Latvian diaspora in the Soviet Union in the interwar period can be pointed out: despite the impact of the Marxist/Soviet ideology, the variety of ideas and patterns in the representation of the past was relatively wide in the late 1910s – early 1920s until the Soviet regime had assumed the total control over ideological sphere; later on the diversity was remarkably diminished; at last, in the late 1930s, when the infamous “Short Course on Party History” was published (Maslov 1966), the metahistory pattern closely linked with the Soviet ideology was transformed into dogma.

Findings: the main patterns in the representation of the Latvian past in editions issued by Latvian diaspora

At first glance, the image of the Latvian past (re)constructed in the aforementioned editions is fragmented. Supposedly, this might have lessened the potential impact of the unsystematic metahistory pattern represented in scattered publications on the ethnic identity of the Latvians in the USSR. This fragmentation was inevitable, taking into consideration the overall status of historical research and the situation with dissemination of historical knowledge in the 1920s – early 1930s. In 1923, shortly after the Bolshevik takeover, history was totally removed from study programs (Shchulepnikova 2014): it is quite obvious that the leaders of the Soviet state understood well that history knowledge results in undesirable for Soviet ideology consequences such as critical thinking, intellectual independence, patriotism, ability to evaluate not only past but also contemporary events, etc. That is why there was made an attempt to replace history with ideologically biased, schematic social studies closely linked to Marxist dogmas. Moreover, both on empirical and conceptual levels, it was impossible to replace immediately the existing models of history representation with the new ones shaped on the bases of Marxism. Within these attempts, the political campaign against Russian historians and historical research as such was launched in the late 1920s (Shmidt 1996). Only in 1932, history returned to study programs.

Despite the efforts to replace traditional representation of history with the sociologized Marxist scheme that minimally correlates with historical reality, some extremely important “node points” in the history of the Latvians were always in the focus of attention of Soviet ideological institutions, Communist party functionaries, and propagandists, as well as publicists and writers who one way or another contributed to the creation of the metahistory pattern. Just these “node points” drew the outlines of the metahistory pattern – image of the Latvian past – aimed to weaken historical consciousness of the representatives of Latvian diaspora.

It is quite natural that within the emerging metahistory pattern a special emphasis was put on the so-called “revolutionary movement” and the participation of the ethnic Latvians in it. Judging by the number of publications that up to now preserve their

significance for scholarly research, one of the most important aspects of this revolutionary history was the Revolution of 1905 – the turning point in the development of the Latvian national (civic) consciousness and genesis of the Latvian nation (see relevant research papers and monographs characterized in Ivanovs 2006). Among publications on this topic, first of all there should be mentioned collections of primary historical sources – documentary (archival) records (not numerous), life stories and testimonies by revolutionaries, articles from newspapers issued in 1905–1906, photos and sketches, leaflets and proclamations, etc. (see, e.g., LKP Vestures komisija 1925; Endrups, Feldmanis 1933; Lenčmanis 1936). Since the early 1920s, there were regularly published memoirs written by the participants of the revolutionary movement (e.g., Landers 1925; Straujans 1935; Beika 1937); belletristic literature on this topic was also issued frequently. Paradoxically, within the scope of editions about the Revolution of 1905, only some few popular (mainly propagandistic) works can be mentioned (Ozols-Priednieks 1927; Stucka 1926). Moreover, not a single research paper or monograph on this topic was published in the Soviet Union in the interwar period. It is safe to assume that the Soviet authorities and Communist party functionaries well comprehended the dual essence of the revolutionary events in the Baltic provinces: on the one hand, this Revolution was an outstanding manifestation of the “class struggle”, thus, fully corresponding with the outlines of the emerging metahistory pattern based on the Marxist dogma. On the other hand, even more striking there were manifestations of the national liberation movement in the course of the revolutionary struggle often aimed against Baltic Germans. It was also quite understandable that just in the course of these events the prerequisites for the establishment of the independent Republic of Latvia emerged. Furthermore, the events related to the Revolution, especially to its suppression, produced extremely strong emotional impact on every ethnic Latvian (see the collection of visual historical sources: *1905. gada revolūcija* 1926).

Thus, the designers of the metahistory pattern met a hard challenge: it was impossible to conceal this momentous event in the history of the Latvian nation, since there were still many participants of it alive both in Latvia and in the USSR; at the same time this event should not be overemphasized in order not to question the integrity of the metahistory pattern as such. That is why, even in the source publications devoted to the Revolution of 1905, the image of this historic event was thoroughly constructed and, to a certain extent, falsified: the editors of the publications tried to correlate directly the events in the Baltic provinces and the inner provinces of the Russian empire; documentary historical sources did not take the central place in the publications – instead of them there were usually published “testimonies” of the participants, most of whom were Soviet state and party functionaries; the collections of the sources were supplemented with the fragments from the works by Lenin and other Soviet leaders that brought desirable light on the revolutionary events, etc. Nevertheless, it can be argued that despite these efforts, any commemoration or remembrance of the Revolution of 1905 inevitably contributed to national awareness and civic consciousness, especially in long-term perspective, thus supporting ethnic identity of the Latvians.

In order to compensate this bias within the metahistory pattern designed for the representatives of the Latvian diaspora (but, in perspective, also for the Latvians in

Latvia), other revolutionary events were put forward, first and foremost the so-called “Great October Socialist Revolution” (Viksne 1918; Danisevskis 1918–1920; Stalins 1937, etc.), as well as other manifestations of “class struggle” against the political reaction of the tsarist regime, “bourgeois” Republic of Latvia (in the Soviet discourse “White Latvia”), Western intervention, local “exploiters” – bourgeoisie and landlords in the years of the Civil War, etc. (Strauss 1931; Endrups, Feldmanis 1936) Rather meticulous attention was paid to the so-called “red riflemen” – ethnic Latvians who within riflemen units actively participated in the Bolshevist takeover in 1917, Civil War, and other events in the inner provinces of the former empire (Apins 1934–1935). As in the case of representation of the events of the Revolution of 1905, the historical narrative was focused mainly on social conflict thus diminishing or, sometimes, entirely eliminating the aspects of national movement and ethnic conflict. No doubt, it was done intentionally in order to replace national (civic) consciousness with “class consciousness” linked with “proletarian internationalism”. In this case, it is difficult to conclude whether this attempt was successful, and if it was successful – to what extent. Presumably, these efforts also might have had a dual impact on Latvians, because many of the stereotypes and cliché used to describe the “class enemies” and “White Latvia” were too rough, conjunctural, and even fictitious, but the narratives often transformed into propagandistic essays (Berzins-Andersons 1923; Lejins 1930; Krumins 1935, etc.). At the same time, some real, unbiased testimonies and memoirs might have had a direct impact on ethnic sentiments; unfortunately such publications appeared very seldom (see, e.g., autobiographic novel that has some memoir features: Rihters 1936; see also memoirs about the World War I: Kirss 1930).

In the publications on recent history, the most popular topic was the activities of the Latvian Social Democracy and, since 1919, Latvian Communist Party, as well as the role of the Communist Party of Russia (Bolsheviks) and, since 1925, the Communist Party of the Soviet Union (Bolsheviks). Among documentary editions, there totally dominated official publications; the preparation of these collections of documents was thoroughly supervised either by the Communist Party or by organizations affiliated with it, for instance, the Historical Commission of the Latvian Communist Party (LKP Vestures komisija 1924, 1929, 1935). The same can be said about popular essays on the history of the Communist Party of the Soviet Union (Bolsheviks) translated from Russian into Latvian (e.g., Popovs 1928). The official status of these editions and their use mostly for the indoctrination of the representatives of the Latvian diaspora by the structures of the infamous *Glavpolitprosvet* (the Main Political and Educational Committee of the People’s Commissariat of Education, 1920–1930) as well as in the advance training courses for party and Soviet functionaries dramatically reduced the sphere of circulation of such books. One can hardly imagine that these editions were read for self-education or relaxation purposes. Therefore, the impact of these editions on the ethnic identity of the Latvians presumably was minimal; nevertheless, the essays and documentary editions about the history of the Communist Party played a very important role in the process of shaping and development of the metahistory pattern: they served as stable templates for elaboration of other historical narratives devoted to all other aspects of the modern history of Latvia and the Soviet Union on the whole.

It should be added that the template was finally formulated in the aforementioned “Short Course on Party History”, which was published in Russian in 1938 and in translation into Latvian in 1941 (see TsK VKP(b) 1938; VK(b)P CK 1941). Since that time any deviations from the officially authorized interpretations of modern history were absolutely impossible.

In contrast to the history of “class struggle” and, to a lesser extent, the history of “building of socialism/communism” (e.g., Jokums 1933), all other aspects of the modern history of Latvia and the Soviet Union at large were underrepresented in the metahistory pattern. There can be mentioned only some arbitrary aspects of the history of Latvia that were highlighted in the works – mostly popular essays – published in the USSR during the interwar period, for instance, Russification policies in Latvia in the 19th century (Preiss 1932), the emergence and development of Latvian colonies in Belarus (Skilters 1935), ethnic/nationality problem in Latgale region (Skilters 1934), and some other topics. It seems that such works did not play any noticeable role within the emerging metahistory pattern and rather reflected particular interests of their authors. The same can be said about some few publications that embrace wide range of historical aspects, such as the history of ideologies in Latvia (Klusais 1925) or the generalizing essay on the history of Latvia until the end of the 18th century (Landers 1922). These essays were published in the first half of the 1920s when the new metahistory pattern was not stable enough.

It is obvious that chronologically the metahistory pattern was constructed within the narrow limits, i.e. since the middle – end of the 19th century till the beginning of the 1920s. All other periods were actually ignored. Moreover, it can be argued that the metahistory pattern was separated from the World history on the whole: during the interwar period, there were published only some few popular propagandistic essays about revolutionaries and “class struggle” abroad (e.g., Ozols-Priednieks 1926). At the same time, the metahistory pattern that replaced the real history of Latvia closely linked it with (and even merged it into) the history of the Soviet Union. All in all, the metahistory pattern was very schematic and paradoxically unhistorical, since it neglected the historical experience and almost all mankind values correlated with this experience.

In order to make this metahistory model effective and to ensure its real impact on the consciousness of the ethnic Latvians it was adapted to the level of knowledge and perception of ordinary people – workers, peasants, and white-collars that formed the majority in the Latvian diaspora. Accordingly, the basic theses related to the metahistory pattern were widely popularized and explained in numerous articles in the press and brochures that contributed to further vulgarization of the promoted metahistory pattern. These publications were entirely propagandistic; many of them were published in serial editions of the publishing house “*Spartaks*” such as “Library of a Propagandist”, “Worker’s Travel Bag”, “Communist Voter’s Travel Bag”, etc.

Special and rather intensive efforts were made to impose the new metahistory pattern by means of education and self education. Starting with the primary school, in education of young Latvians there were used ideologically biased textbooks and even ABC books (Krukle 1930). However, just in the course of education of adults

ideological pressure was extremely high. In this connection, there can be mentioned the so-called *Likbez* – the campaign of eradication of illiteracy (1920–1930) and ideologically biased textbooks simultaneously used both for education and indoctrination of the adults (Mizze 1928; Jakobsons 1929). For more advanced, i.e. educated, adults, there were published tutorials on the basics of Leninism (Olhovijs 1930; Stalins 1935) and textbooks on the so-called “historical materialism” written by the Soviet leaders (Stucka 1920; Buharins 1923; Stalins 1939). These textbooks were used in advanced training courses and higher educational establishments. Apparently, the aim of such editions was to replace history with a vulgar sociological scheme.

At last, one of the most influential “tools” used to impose the metahistory pattern was belletristic literature, namely, novels, stories, dramatic works, and poetry devoted to revolutionary movement and “building of socialism”. Some titles vividly speak for themselves: “Rally Speeches: Contemporary Rhythms” (Eiduks 1926), “Riflemen and Grenades/Shells” (Jokums 1936), and the like. Such works were widely published in the Soviet Union.

Conclusion: concerning potential and real impact of the constructed image of the past on ethnic identity

As noted above in this paper, it is hardly possible to reveal the real impact of the thoroughly constructed metahistory pattern on the consciousness and, hence, on the ethnic identity of the Latvians in the Soviet Union during the interwar period. However, the absence of the empirical data might be to a certain extent compensated by logical reasoning and extrapolation of the data related to the further periods of implementation of the Soviet ethnic (nationality) policy. Already in the 1960s – 1970s, the researchers in the West have concluded (Tillett 1969; Mazour 1971; Allworth 1977) that massive efforts to weaken identity of the ethnic groups by means of historical data manipulations were not very effective, and sometimes these efforts even resulted in strengthening of the national (civic) consciousness and ethnic identity. Very likely the same effect was achieved while imposing the Soviet ideologically biased metahistory model during the interwar period. Anyway, ethnic Latvians who lived in the Soviet Union in the 1920s – 1930s did preserve their ethnic identity.

The reasons of the actual failure (in the applied field, of course) of the Soviet model of metahistory were as follows: 1) the metahistory pattern was not developed to the full – many aspects and key nodes were very schematic and even contradictory; 2) the essence of the pattern revealed its genetic relationship not with history, but with Marxist sociology – therefore, this pattern could not perform the functions that are immanent just for historical discourse; 3) some historic events that formed the core of the metahistory pattern had inevitably raised strong patriotic sentiments in Latvians, thus forming a specific support factor for their ethnic identity.

References

- Afanas'ev Iu. (1996) Fenomen sovetskoj istoriografii. Afanas'ev Iu. (Ed.) *Sovetskaia istoriografii*. Moskva: Rossiiskii gosudarstvennyi gumanitarnyi universitet, pp. 7–41. (In Russian)
- Allworth E. (1977) Flexible defenses of a nationality. Allworth E. (Ed.) *Nationality Group Survival in Multi-Ethnic States: Shifting Support Patterns in the Soviet Baltic Region*. New York, London: Praeger Publishers, pp. 1–23.
- Apins R. (Red.) (1934–1935) *Latvju revolucionarais strelnieks*. Latvju strelnieku vestures komisija. I–II [sej.]. Maskava: Prometejs. (In Latvian)
- Bartele T. (2001) Latviesu kreisas organizācijas Maskava padomju varas pirmajos gados (1918–1922). *Latvijas Arhivi*, Nr. 1, 61.–77. lpp. (In Latvian)
- Bartele T., Salda V. (2001) *Latviesi Maskava, 1915–1922*. Daugavpils: Saule. (In Latvian)
- Bartele T., Salda V. (2002) Latviesu begli Petrograda (1915–1920). *Latvijas Arhivi*, 2002, Nr. 1, 83.–99. lpp. (In Latvian)
- Becker C. (1960) *Everyman His Own Historian*. El Paso: Academic Reprints Inc.
- Beika D. (1937) *Mezabralu gads: Cinas un cilveki Piekta gada revolucija. Memuari*. Maskava: Prometejs. (In Latvian)
- Bernal M., Knight G. (Eds.) (1993) *Ethnic Identity: Formation and Transmission among Hispanics and Other Minorities*. Albany (NY): State University of New York Press.
- Berzins V. (1995) *Latviesu strelnieki: drama un tragedija*. Riga: Latvijas Vestures instituta apgads. (In Latvian)
- Berzins-Andersons J. (1923) “Demokratiskas” Latvijas valsts pamati un vinas nakotne. Pleskava: Spartaks. (In Latvian)
- Biron A., Biron M. (1972) K voprosu o napisanii istorii revoliutsionnogo dvizheniia v Latvii. *Izvestiia Akademii nauk Latviiskoi SSR*, Nr. 8, s. 20–40. (In Russian)
- Biron A., Biron M. (1981) *Stanovlenie sovetskoj istoriografii Latvii. 20-e i 30-e gody XX veka*. Riga: Zinatne. (In Russian)
- Biron M., Biron A. (1971) O podgotovke publikatsii “Kniga pamiatu pavshikh bortsov revoliutsii”. *Izvestiia Akademii nauk Latviiskoi SSR*, Nr. 5, s. 53–69. (In Russian)
- Birons A., Dorosenko V. (1966) *Vestures zinatnes attistiba Padomju Latvija*. Latvijas PSR ZA Vestures instituts. Riga: Zinatne. (In Latvian)
- Broliss J. (2000) *Latgales latviesu likteni Sibirija no iecelosanas lidz 1938. gadam. Vesturiski filozofiska apcere*. Rezekne: Latgales Kulturas centrs. (In Latvian)
- Buharins N. (1923) *Vesturiska materialisma teorija: populars marksistiskas sociologijas kurss*. Maskava: Prometejs. (In Latvian)
- Croce B. (1921) *Theory and History of Historiography*. London: G.C. Harrap.
- Danisevskis J. (1918–1920) *Socialistiskas revolucijas prieksvakara*. 3 sej. Maskava: Spartaks. (In Latvian)
- Eiduks J. (1926) *Mitinrunas: laikmetiski ritmi*. Maskava: Latvju izdevnieciba. (In Latvian)
- Endrups R., Feldmanis A. (Sast.) (1933) *Revolucionaras cinas krituso pieminas gramata*. 1. sej.: 1905. g. revolucija. Maskava: Prometejs. (In Latvian)
- Endrups R., Feldmanis A. (Sast.) (1936) *Revolucionaras cinas krituso pieminas gramata*. 2. sej.: 1907–1917. Maskava: Prometejs. (In Latvian)
- Ezergailis A. (1983) *The Latvian Impact on the Bolshevik Revolution*. Boulder (Col.): Columbia University Press (East European Monographs, No. 144).

- Ito T. (Ed.) (1989) *Facing Up to the Past. Soviet Historiography under Perestroika*. Sapporo: Slavic Research Center, Hokkaido University.
- Ivanovs A. (2003a) Latvijas PSR historiografija (konceptuāls pārskats). *Latvijas Vesture: Jaunie un Jaunākie Laiki*, Nr. 2(50), 75.–83. lpp.; Nr. 3(51), 69.–77. lpp. (In Latvian)
- Ivanovs A. (2003b) Vestures zinātne kā padomju politikas instruments: historiografijas konceptuālais līmenis. *Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944.–1959. gada: Politika un tās sekas: Starptautiskas konferences materiāli. (Latvijas Vesturnieku komisijas raksti, 9. sējums)*. Rīga: Latvijas vestures institūta apgāds, 59.–70. lpp. (In Latvian)
- Ivanovs A. (2005) Sovietization of Latvian Historiography 1944–1959: Overview. Caune A. (Ed.) *The Hidden and Forbidden History of Latvia under Soviet and Nazi Occupations 1940–1991: Selected Research of the Commission of the Historians of Latvia (Symposium of the Commission of the Historians of Latvia, Vol. 14)*. Rīga: Institute of the History of Latvia, pp. 256–270.
- Ivanovs A. (2006) 1905. gada revolūcija Latvijā: Historiografisks pārskats. Berzins J. (Atb. red.) *1905. gads Latvijā: 100*. Rīga: Latvijas vestures institūta apgāds, 73.–111. lpp. (In Latvian)
- Ivanovs A. (2008) Historiografija kā reģionālās identitātes balsts: ieskaits Latgales historiografijā. *Latvijas Vesture: Jaunie un Jaunākie Laiki*, Nr. 3(71), 98.–112. lpp. (In Latvian)
- Ivanovs A. (2009a) Historiography of Latgale within the context of political and ethnic history of the region. *Acta Humanitara Universitatis Saulensis. Mokslo darbi, T. 9: Alternation of Cultural Memory and Local History*. Šiauliai, pp. 72–86.
- Ivanovs A. (2009b) Latgales historiografija kā reģionālās identitātes “atbalsta faktors”. Kološova A. (Atb. red.), Medveckis A. (Sast.) *Sabiedrība un kultūra: Rakstu krājums, XI*. Liepāja: LiePA, 34.–41. lpp. (In Latvian)
- Ivanovs A. (2013) Historiography as framing and support factor of ethnic identity: The case of historiography of Latgale. Volkovs V., Hanovs D., Runce I. (Eds.) *Ethnicity. Towards the Politics of Recognition in Latvia: 1991–2012*. Rīga: Zinātne, pp. 283–314.
- Ivanovs A. (2019) Latvijas historiografija un Latvijas vesture 16.–18. gadsimta: jautājums par “reālas” pagatnes aizvietošanu ar metavesturi. Klava V. (Sast.) *Latvijas teritorija agrīni modernā laikmeta politiskajā dimensijā 16.–18. gadsimta*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 22.–39. lpp. (In Latvian)
- Ivanovs A. (2021, in print) Vesture latviešu diaspora PSRS starpkaru posmā sagatavotajos izdevumos: jautājumam par publikācijas reprezentēto pagatnes tēlu un nacionālās pasapziņas mijiedarbību. Zanders V. (Atb. red.) *Gramata Latvijai arpus Latvijas*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka. (In Latvian)
- Izglītības biedrība “Prometejs”. (1933) *Par socialistisku kultūru. Izglītības biedrības “Prometejs” 10 gadu darbs, 1923–1933*. Maskava: Prometejs. (In Latvian)
- Jakobsons K. (1929) *Oktobra balsti*. Maskava: SPRS Tautu centrālā izdevniecība. (In Latvian)
- Jokums K. (1933) *No viensētām uz kolektīviem: apcerējums par kolektīvizācijas procesiem SPRS latvju kolonijās*. Maskava: Prometejs. (In Latvian)
- Jokums K. (1936) *Strelnieki un granātas*. Maskava: Prometejs. (In Latvian)
- Karulis K. (1967) *Latviešu gramata gadsimtu gaitā*. Rīga: Liesma. (In Latvian)
- Kikuts T. (2015) *Latviešu zemnieku koloniju izveidošanas Krievijas impērijas Eiropas daļā (19. gs. 40. gadi – 1914. gads)*: Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte. Available: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/28212> (accessed on 24.06.2021). (In Latvian)
- Kirss J. (1930) *Aiz dzelzs zogiem. Imperialistiska kara gūstekņa piezīmes, 1914–1918*. Maskava: SPRS Tautu centrālā izdevniecība. (In Latvian)

- Klusais (1925) *Piezīmes par latviešu ideoloģijas vēsturi*. Maskava: Prometejs. (In Latvian)
- Krukle E. (Sast.) (1930) *Oktobrens: Abece majai un skolai*. 2. parlab. izd. Maskava: Prometejs. (In Latvian)
- Krumins J. (Pilats) (1935) *Baltijas valstu neatkarība un hitlerisms*. Maskava: Spartaks. (In Latvian)
- Landers K. (1922) *Latvijas vēsture*. 1. sej. Maskava: Krievijas Komunistiskās partijas CK Latsekcija. (In Latvian)
- Landers K. (1925) *1905. gada prieksvakara. Atminas un raksturojumi*. Maskava: Latvju izdevniecība. (In Latvian)
- Latviešu begļu apgādšanas centrālkomiteja. (1931) *Latviešu begļu apgādšanas centrālkomiteja*. Rīga: Vila Olava fonda sabiedrība. (In Latvian)
- Lejins K. (1930) *Ka izceļas Latvijas valsts un vai darba laudis var pret to noziegties?* Maskava: Spartaks. (In Latvian)
- Lencmanis J. (Red.) (1936) *1905. gads*. LKP vēstures komisija. Maskava: Prometejs. (In Latvian)
- LKP Vēstures komisija (1924) *Proletariska revolūcija Latvijā. L.K.P. vēstures materiāli*. 1. daļa: *Stradnieku skiras partijas sakotne*. Pleskava: Spartaks. (In Latvian)
- LKP Vēstures komisija (1925) *9. un 13. janvāris: 1905. g. janvāra dienas un viņu pēckšanas Latvijā*. Maskava: Spartaks. (In Latvian)
- LKP Vēstures komisija (1929) *L.K.P. 25 gadi: Rakstu un materiālu krājums. Kongresu, konferencu un CK svarīgākie lēmumi un rezolūcijas*. Maskava: Prometejs. (In Latvian)
- LKP Vēstures komisija (1935) *Latvijas Sociāldemokrātijas II kongress, Londona, 3.–7. jūnijs 1907. g. Protokoli*. Maskava: Prometejs. (In Latvian)
- Maslov N. (1966) “Kratkii kurs istorii VKP(b)” – entsiklopediia i ideologiia stalinizma i post-stalinizma, 1938–1988 gg. Afanas’ev Iu. (Red.) *Sovetskaia istoriografiia*. Moskva: Rossiiskii gosudarstvennyi gumanitarnyi universitet, s. 240–273. (In Russian)
- Mazour A. (1971) *The Writing of History in the Soviet Union*. Stanford (Calif.): Hoover Institution Press. (Hoover Institution Publications, 87).
- Mizze E. (1928) *Oktobra laukos: Darba gramata pieaugušo skolām un pasmacibai*. Maskava: SPRS Tautu centrālā izdevniecība. (In Latvian)
- Nagel J. (1994) Constructing ethnicity: creating and recreating ethnic identity and culture. *Social Problems*, Vol. 41, pp. 152–176. DOI: <https://doi.org/10.1525/sp.1994.41.1.03x0430n>
- Nyrady K. (1977) Historians and the Nationality Dissatisfaction. Allworth E. (Ed.) *Nationality Group Survival in Multi-Ethnic States: Shifting Support Patterns in the Soviet Baltic Region*. New York, London: Praeger Publishers, pp. 58–82.
- Olhovijs B. (1930) *Leninisma abece: Macību gramata partijas skolām uz laukiem un pasmacibai*. Maskava: Prometejs. (In Latvian)
- Ozols-Priednieks K. (1926) *Revolucionarie svetki. Parizes Komunas pieminas diena*. Maskava: Latvju izdevniecība. (In Latvian)
- Ozols-Priednieks K. (1927) *Revolucionarie svetki*. 9. un 13. janvāris. Maskava: Latvju izdevniecība. (In Latvian)
- Phinney J. (1996) Understanding ethnic diversity: the role of ethnic identity. *American Behavioral Scientist*, Vol. 40, pp. 143–152. DOI: <https://doi.org/10.1177/0002764296040002005>
- Popovs N. (1928) *Vissavienības Komunistiskās (lielinieku) partijas vēstures apskats*. Maskava: Prometejs. (In Latvian)
- Preiss P. (1932) *Latvijas tautskola rusifikācijas laikmeta: populārs apcerējums par latvju tautskolas vēsturi (1882–1917)*. Maskava: Prometejs. (In Latvian)

- Prost A. (1996) *Douze leçons sur l'histoire*. Paris: Seuil. (In French)
- Quintana S. (2007) Racial and ethnic identity. Developmental perspectives and research. *Journal of Counseling Psychology*, Vol. 54, pp. 259–270. DOI: <https://doi.org/10.1037/0022-0167.54.3.259>
- Rihters O. (1936) *Meži salc*. Maskava: Prometejs. (In Latvian)
- Salda V. (2002) *Latviesi Maskava, 19. gadsimta otra puse – 1914. gads*. Daugavpils: Saule. (In Latvian)
- Salda V. (2005) Latviesu begli Krievija (1915–1920). *Latvijas Arhivi*, Nr. 3, 7.–30. lpp. (In Latvian)
- Salda V. (2010) *Latviesi Maskava, 1923–1938*. Daugavpils: Saule. (In Latvian)
- Shchulepnikova E. (2014) Pochemu v 1920-e gody v shkolakh ne prepodavali istoriiu. *Prepodavanie istorii v shkole. Nauchno-teoreticheski i metodicheski zbornal*, Nr. 5, s. 26–29. Available: <http://pish.ru/blog/archives/3238> (accessed on 24.06.2021). (In Russian)
- Shmidt S. (1996) Sergei Fedorovich Platonov i “Delo Platonova”. Afanas’ev Iu. (Red.) *Sovetskaia istoriografiia*. Moskva: Rossiiskii gosudarstvennyi gumanitarnyi universitet, s. 215–239. (In Russian)
- Shmidt S. (1997) Khudozhestvennaia literatūra i iskusstvo kak istochnik formirovaniia istoricheskikh predstavlenii. Shmidt S. *Put’ istorika. Izbrannye trudy po istochnikovedeniiu i istoriografii*. Moskva: Rossiiskii gosudarstvennyi gumanitarnyi universitet, s. 113–115. (In Russian)
- Shu M., Tram J. (2021) The influence of family and community factors on ethnic identity. *Journal of Multicultural Counseling and Development*, Vol. 49, pp. 32–44. DOI: <https://doi.org/10.1002/jmcd.12204>
- Skilters K. (1934) *Latgales nacionalais jautajums*. Baltkrievijas ZA. Latviesu sektors. Minska: Baltkrievijas Zinatnu akademijas izdevnieciba. (In Latvian)
- Skilters K. (1935) *Latvju zemnieks Baltkrievija pirms un pec Oktobra revolucijas*: Vesturiska monografija. Baltkrievijas Zinatnu akademijas Nacionalmazakumu instituta Latvju sekcija. Minska: Baltkrievijas Zinatnu akademijas izdevnieciba. (In Latvian)
- Stalins J. (1935) *Leninisma jautajumi*. Maskava: Prometejs. (In Latvian)
- Stalins J. (1937) *Oktobra revolucijas un Krievijas komunistu taktika. Oktobra revolucijas starptautiskais raksturs*. Maskava: Arzemju stradnieku izdevniecibas biedriba. (In Latvian)
- Stalins J. (1939) *Par dialektisko un vesturisko materialismu*. Maskava: Literaturas izdevnieciba svesas valodas. (In Latvian)
- Straujans J. (1935) *Meza brali*. Maskava: Prometejs. (In Latvian)
- Strauss V. (1931) *Padomju Latvija un starptautiska kontrrevolucija*. Latvju strelnieku vestures komisija. Maskava: Prometejs. (In Latvian)
- Stucka P. (1920) *Lekcijas par vesturisko materialismu*. Maskava: KKP CK Latviesu agitācijas un propagandas nodala. (In Latvian)
- Stucka P. (1926) *1905. gads Latvija*. Maskava: Prometejs. (In Latvian)
- Syed M., Azmitia M. (2008) A narrative approach to ethnic identity in emerging adulthood. Bringing life to the identity status model. *Developmental Psychology*, Vol. 44, pp. 1012–1027. DOI: <https://doi.org/10.1037/0012-1649.44.4.1012>
- Tillet L. (1969) *The Great Friendship: Soviet Historians on the Non-Russian Nationalities*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Toman B. (1983) *Istoriografiia istorii Kommunisticheskoi partii Latvii. (Konets XIX v. – nachalo 60-ih godov XX v.)*. Riga: Avots. (In Russian)

- TsK VKP(b) (1938) *Istoriia Vsesoiuznoi Kommunisticheskoj partii (bol'shevikov). Kratkii kurs*. Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo politicheskoi literatury. (In Russian)
- Viksna Dz. (1970) Latyshi v Belorusskoi SSR v 20-30-kh godakh. *Izvestiia Akademii nauk Latviiskoi SSR*, Nr. 12, s. 15–27. (In Russian)
- Viksna Dz. (1972) *Latviesu kulturas un izglitibas iestades Padomju Savieniba 20.–30. gados*. LPSR ZA Vestures instituts. Riga: Zinatne. (In Latvian)
- Viksne P. (1918) Oktobra revolucija Latvija. *Oktobra revolucijas gada svetkos, 1917–1918*. Maskava: Latvijas Socialdemokratijas centralas Komitejas Krievijas birojs, 62.–83. lpp. (In Latvian)
- VK(b)P CK (1941) *Vissavienibas Komunistiskas (bolseviku) partijas vesture. Isais kurss*. Riga: Partijas apgads. (In Latvian)
- Walton G., Cohen G. (2007) A question of belonging: race, social fit, and achievement. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 92, pp. 82–96. DOI: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.92.1.82>
- White H. (1973) *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Zanders V. (2021) Gramatnieciba Latvija. *Nacionala enciklopedija*. Available: <https://enciklopedija.lv/skirkklis/22533> (accessed on 24.06.2021). (In Latvian)

Вера Комарова, Светлана Королёва

СОЦИАЛЬНЫЙ КОНТЕКСТ СОЗДАНИЯ, ПЕРЕВОДА И ВОСПРИЯТИЯ УЧЕБНИКОВ ПО ЭКОНОМИКЕ 1990-х, 2000-х И 2010-х ГОДОВ

DOI: [https://doi.org/10.9770/szv.2021.1\(2\)](https://doi.org/10.9770/szv.2021.1(2))

Для цитирования: Комарова В., Королёва С. (2021) Социальный контекст создания, перевода и восприятия учебников по экономике 1990-х, 2000-х и 2010-х годов. *Sociālo Zinātņu Vēstnesis / Вестник социальных наук*, 32(1): 25–60. [https://doi.org/10.9770/szv.2021.1\(2\)](https://doi.org/10.9770/szv.2021.1(2))

For citation: Komarova V., Koroļova S. (2021) Social context of creation, translation and perception of textbooks on economic of the 1990s, 2000s and 2010s. *Sociālo Zinātņu Vēstnesis / Social Sciences Bulletin*, 32(1): 25–60. [https://doi.org/10.9770/szv.2021.1\(2\)](https://doi.org/10.9770/szv.2021.1(2))

Цель и новизна данного исследования – системный анализ социального контекста создания, перевода и восприятия учебников по экономике 1990-х, 2000-х и 2010-х годов в латышскоязычном и русскоязычном пространствах. Объектом исследования является выборка ($n = 61$) учебников по экономике трёх поколений (1990-е, 2000-е и 2010-е годы) на латышском и русском языках, имеющихся в библиотеке Даугавпилсского Университета. Авторское исследование реализовано с помощью методов описательного анализа социального контекста и анализа случая (русских изданий классического учебника по экономике П. Самуэльсона), применённых в рамках лингвистического дискурсивного анализа с опорой на методологию культурного детерминизма М. Вебера. Результаты исследования показали, что деловая культура страны, экономический дискурс которой стал активно осваиваться в латышскоязычном и русскоязычном пространствах в 1990-е годы, т.е. культура США, значительно отличается от культуры Латвии и России. Кроме того, достаточно сильно различается между собой также деловая культура Латвии и России. Лингвистический дискурсивный анализ позволил вскрыть концептуальную проблему современной экономической науки в латышскоязычном и особенно русскоязычном пространствах, состоящую в том, что, несмотря на демонстрацию наличия некоей общей экономической теории, в реальности даже такие универсальные экономические процессы, как производство и распределение, в учебниках по экономике часто представлены в разных системах координат – в зависимости от убеждений авторов учебников. Учитывая опыт социально-экономических метаморфоз как в течение последних 30 лет, так и в более ранние периоды, авторам представляется необходимым акцентировать особую значимость критического мышления при создании, переводе и восприятии современных учебников по экономике, поскольку нет никаких оснований полагать, что из сегодняшнего экономического дискурса латышскоязычного и русскоязычного пространств внезапно исчезла идеологическая начинка, характерная для многих предыдущих десятилетий (она несомненно изменилась, но вряд ли исчезла). Перед современными авторами, переводчиками и читателями учебников по экономике стоит нелёгкая задача самим критически оценивать любой учебник (особенно тот, создатели которого активно используют эмоциональную терминологию), не принимая за аксиому всё, что написано в учебниках по экономике.

Ключевые слова: текст, социальный контекст, экономический дискурс, учебники по экономике, лингвистический дискурсивный анализ, культурный детерминизм.

1990. gados, 2000. gados un 2010. gados izdoto ekonomikas mācību grāmatu veidošanas, tulkošanas un uztveres sociālais konteksts

Šī pētījuma mērķis un novitāte ir 1990. gados, 2000. gados un 2010. gados izdoto ekonomikas mācību grāmatu veidošanas, tulkošanas un uztveres sociālā konteksta sistēmiska analīze latviešu un krievvalodīgajā telpā. Pētījuma objekts ir Daugavpils Universitātes bibliotēkā pieejamo trīs paaudžu (1990. gadu, 2000. gadu un 2010. gadu) ekonomikas mācību grāmatu izlase ($n = 61$). Pētījums tiek veikts, izmantojot aprakstošās analīzes metodi sociālā konteksta izpētei un gadījuma analīzes metodi P. Samuelsona klasiskās mācību grāmatas izdevumu krievu valodā izpētei. Šīs metodes tiek īstenotas lingvistiskās diskursanalīzes ietvaros, balstoties uz M. Vēbera kultūras determinisma metodoloģiju. Pētījuma rezultāti parāda, ka ASV lietišķā kultūra, kuras ekonomisko diskursu aktīvi apguva latviešu un krievvalodīgajā telpā 1990. gados, būtiski atšķiras no Latvijas un Krievijas kultūras. Turklāt arī Latvijas un Krievijas lietišķā kultūra ir diezgan atšķirīga. Lingvistiskā diskursanalīze palīdzēja atklāt mūsdienu ekonomikas zinātnes konceptuālo problēmu latviešu un, jo īpaši, krievvalodīgajā telpā – neskatoties uz to, ka ekonomikas mācību grāmatās tiek demonstrēta kādas vispārējas ekonomikas teorijas pastāvēšana, tomēr realitātē pat tādi universāli ekonomiskie procesi kā ražošana un sadale bieži tiek interpretēti dažādās koordinātu sistēmās – atkarībā no mācību grāmatu autoru uzskatiem. Ņemot vērā sociāli ekonomisko metamorfožu pieredzi gan pēdējo 30 gadu laikā, gan iepriekšējos periodos, autori uzsver kritiskās domāšanas īpašo nozīmi mūsdienu ekonomikas mācību grāmatu veidošanā, tulkošanā un uztverē, jo nav pamata uzskatīt, ka no mūsdienu latviešu un krievvalodīgās telpas ekonomiskā diskursa pēkšņi pazuda daudzām iepriekšējām desmitgadēm raksturīgais ideoloģiskais papildījums (tas noteikti mainījās, bet diez vai pazuda). Mūsdienu ekonomikas mācību grāmatu autoriem, tulkotājiem un lasītājiem ir grūts uzdevums pašiem kritiski novērtēt jebkuru mācību grāmatu (jo īpaši tādu, kuras veidotāji aktīvi lieto emocionālo terminoloģiju), nepieņemot par aksiomu visu, kas tiek uzrakstīts ekonomikas mācību grāmatās.

Atslēgas vārdi: teksts, sociālais konteksts, ekonomiskais diskurs, ekonomikas mācību grāmatas, lingvistiskā diskursanalīze, kultūras determinisms.

Social context of creation, translation and perception of textbooks on economics of the 1990s, 2000s and 2010s

The purpose and novelty of this research is a systemic analysis of the social context of creation, translation and perception of textbooks on economics of the 1990s, 2000s and 2010s in the Latvian-language and Russian-language spaces. The object of the research is the sample ($n = 61$) of Latvian and Russian textbooks on economics of three generations (1990s, 2000s and 2010s), available at the Daugavpils University library. The original authors' research is implemented using the descriptive analysis of the social context and the case study method (for analyzing Russian editions of the classic economic textbook by P. Samuelson). These methods are applied in the framework of the linguistic discourse analysis based on the methodology of M. Weber's cultural determinism. The results of the research showed that the business culture of the USA, which economic discourse began to be actively acclimated in the Latvian-speaking and Russian-speaking spaces in the 1990s, differs significantly from the culture of Latvia and Russia. Furthermore, the business culture of Latvia and Russia is also quite different. Linguistic discourse analysis made it possible to reveal the conceptual problem of modern economic science in the Latvian-speaking and especially Russian-speaking spaces. This problem is the following: despite the demonstration of the existence of some general economic theory, in reality even such universal economic processes as production and distribution are often explained in different systems of reference depending on the beliefs of the textbook author(s). Considering the experience of socio-economic metamorphoses both over the past 30 years and in earlier periods, the authors emphasize the special importance of critical thinking in the creation, trans-

lation and perception of modern textbooks on economics. This is especially important, because there is no reasons to believe that in today's economic discourse of the Latvian-speaking and Russian-speaking spaces suddenly disappeared the ideological filling, which has been existing there during many previous decades (it surely changed, but unlikely disappeared). Modern authors, translators and readers of textbooks on economics face the difficult task to critically assess any textbook (especially one whose creators actively use emotional terminology) without taking for gospel everything that is written in textbooks on economics.

Key words: text, social context, economic discourse, textbooks on economics, linguistic discourse analysis, cultural determinism.

Введение

Социально-экономическое устройство — а вместе с ним и экономическая наука — Латвии и России на протяжении XIX—XXI веков переходили от дискурса капиталистической экономики конца XIX — начала XX века к дискурсу плановой социалистической экономики середины XX века, от неё — к дискурсу переходной экономики конца XX века и, наконец, — к дискурсу современной рыночной экономики начала XXI века (хотя в строго научном смысле современная экономика Латвии и России рыночной не является, но — так же, как в советский период «мы шли к коммунизму», теперь «мы идём к рынку»).

Параллельно этому процессу менялись и учебники по экономике, используемые для профессиональной подготовки экономистов, а также содержащаяся в них экономическая терминология. Сама экономика как наука (лат.: *ekonomika*, англ.: *economics*) (Samuel'son 1964, 1994a, 1994b; Samuel'son, Nordhaus 2009; Makkonell, Briu 1992, 2008; Stenleiks 1997; Bikse 2007, 2009), начиная с классической работы её родоначальника А. Смита (*A. Smith*) «Богатство народов» (сокращённое название) (лат.: "*Tautu bagātība*", англ.: "*Wealth of Nations*") (Smith 2007 [1776]) и вплоть до второй половины XX века называлась политической экономией (лат.: *politekonomija* или *politiskā ekonomija*, англ.: *political economy*) (Marx 1859; Zheleznov 1884; Sneider 1925; Ostrovitianov i dr. 1954; Rumjancevs u.c. 1985; Nove 1986; Gregory 2004; Bikse 2009),¹ а объект экономической науки в русскоязычных изданиях конца XIX века и в советских учебниках (а также в современных исследованиях о советской экономике) назывался народным хозяйством² (лат.: *tautas saimniecība* или *tautsaimniecība* или *saimniecība*,³ англ.: *national economy*) (Zheleznov 1884; Gurko 1902; Liaschenko 1956; Sorokin 1961; Aizsilnieks 1968; Kirichenko 1974; Zalkind, Miroshnichenko 1980; Gulian 1982; Wheatcroft,

¹ Тем не менее, термин «политэкономия» ещё встречается, например, в 15-м издании классического переводного учебника по экономике П. Самуэльсона (Samuel'son, Nordhaus 1997: 6) и в русском переводе учебника П. Кругмана и М. Обстфельда «Международная экономика: теория и политика» (Krugman, Obstfel'd 1997); более того, французский экономист Т. Пикетти предлагает вернуться к этому названию экономической науки (Piketti 2015).

² В некоторых российских экономических изданиях начала XX века народное хозяйство даже отделялось от государственного (например, Gurko 1909; Vitte 1912).

³ И политика, соответственно, была не экономической (Dovladbekova u.c. 2008), а хозяйственной (Stranga 2020) или народнохозяйственной (Zalkind, Miroshnichenko 1980).

Davies 1985; Skujina 1995; Krūmīns 2017), и только в конце XX века в латышскоязычном и русскоязычном пространствах стал использоваться термин «экономика» (лат.: *ekonomika*) (Dunskā 2001; Bikse 2009; Dubra 2009; Libs 2009; Medvedevs 2009; Krasnopjorovs 2013; Vilka 2016), что точнее соответствует английскому термину “*economy*” (Finkelstein 1992; Cleaver 2007).

Тем не менее, даже в названиях современных докторских диссертаций по экономике, защищённых в Латвии, ещё встречается термин “*tautsaimniecība*” – например, в докторской диссертации Г. Брастиня (*Ģ. Braštinš*) «Совершенствование управления кредитными рисками в народном хозяйстве Латвии» (лат.: “*Kreditriskā pārvaldības pilnveidošana Latvijas tautsaimniecībā*”, англ.: “*Improvement of Creditrisk Management in the National Economy of Latvia*”) (Brastins 2015), а латвийское Министерство экономики (лат.: *Ekonomikas ministrija*, англ.: *Ministry of Economics*⁴) вплоть до 2016 года ежегодно публиковало «Отчёт о развитии народного хозяйства Латвии» (лат.: “*Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību*”), и только начиная с 2018 года, Министерство экономики Латвии начало выпускать, соответственно, и «Отчёт о развитии экономики Латвии» (лат.: “*Latvijas ekonomikas attīstības pārskats*”) (Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija 2021). Кроме того, самих экономистов в Латвии в XXI веке ещё иногда называют «народнохозяйственниками» (лат.: *tautsaimnieki*) (Hofs, Marinska 2002), а у предприятий всё ещё имеются “*tautsaimnieciskā funkcija un tautsaimnieciskais uzdevums*” (Diderihs 2000 – перевод с немецкого).

Эти примеры свидетельствуют, кроме всего прочего, также и о том, что создание, перевод и восприятие латышскоязычных и русскоязычных текстов, репрезентирующих экономический дискурс, происходит в тесной связи с реальными социально-экономическими процессами, происходившими и происходящими в Латвии (и России), т.е. является контекстозависимым. Несмотря на то, что и Латвия, и Россия уже не одно десятилетие «идут по пути рыночной экономики», по-прежнему актуальной является, например, проблема перевода и использования рыночной терминологии. Латвийский Центр государственного языка называет следующие основные вызовы в области перевода терминологии: использование синонимов для терминов, произвольное расширение, сужение или уточнение понятий (Valsts valodas centrs 2021), а также влияние других языков на национальную терминологию (Putele 2013).

Авторам не удалось найти ни в Латвии, ни в России системных исследований, посвящённых социальному контексту создания, перевода и восприятия латышскоязычных и русскоязычных учебников по экономике и его [контекста] роли в формировании экономического дискурса, поэтому целью (и новизной) данного исследования является анализ социального контекста создания, перевода и восприятия учебников по экономике 1990-х, 2000-х и 2010-х годов в латышскоязычном и русскоязычном пространствах. Объектом исследования является выборка ($n = 61$) учебников по экономике трёх поколений (1990-е, 2000-е и 2010-е

⁴ Именно такой перевод – *Ministry of Economics* – дан на сайте Министерства экономики Латвии (<https://www.em.gov.lv/en/about-us>), что означает: Министерство экономической теории.

годы) на латышском и русском языках, имеющихся в библиотеке Даугавпилсского Университета.

Авторское исследование реализовано с помощью следующих методов, используемых в рамках лингвистического дискурсивного анализа и с опорой на методологию культурного детерминизма М. Вебера (*M. Weber*):

- 1) метод описательного анализа (лат.: *aprakstoša analīze*, англ.: *descriptive analysis*) (Fairclough 1985; Kibrik 2003; Ukhvanova-Shmygova 2014) – для анализа социального контекста создания, перевода и восприятия латышскоязычных и русскоязычных учебников по экономике 1990-х, 2000-х и 2010-х годов;
- 2) анализ случая (лат.: *gadījuma analīze*, англ.: *case study*) (Chakraborty et al. 2014; Danesi, Greco 2016; Tay 2019) – для анализа социального контекста русского перевода и восприятия классического рыночного учебника по экономике П. Самуэльсона (*P. Samuelson*).

В соответствии с методикой исследования строится и дальнейшая структура данной статьи, состоящая из двух основных частей – описательного анализа социального контекста создания, перевода и восприятия латышскоязычных и русскоязычных учебников по экономике 1990-х, 2000-х и 2010-х годов и анализа социального контекста русского перевода и восприятия классического учебника по экономике П. Самуэльсона, – предварённых описанием методологии исследования и завершающихся выводами по его результатам.

Методология исследования

В течение последних 30 лет учебники по экономике на постсоветском пространстве выполняли и продолжают выполнять, помимо прочих, «идеационную метафункцию» (Halliday, McIntosh 1985), с помощью которой конструируется связь латышскоязычных и русскоязычных читателей с опытом стран так называемой развитой рыночной экономики (прежде всего – США), не имевших в своей истории опыта советской экономики (Loginov 1989).⁵ Таким образом, учебники по экономике – в первую очередь, переводные, появившиеся в Латвии и России в период перехода от плановой экономики к рыночной – являются ярким примером того, что «между уровнем знаний читателей, на который рассчитывает автор оригинала, и предварительной информированностью целевых групп (пресуппозиции текста), на которую рассчитывает переводчик, может существовать заметная разница» (Dressler 1978: 63), являющаяся причиной проблем, в частности, с переводом и восприятием учебников по экономике, репрезентирующих совершенно новый для целевой аудитории экономической дискурс.

Методологической задачей данного исследования является не критическая, но «объясняющая» оценка учебников по экономике, что представляется наиболее выполнимым при использовании методологии лингвистического дискурсивного анализа (лат.: *diskursanalīze*, англ.: *discourse analysis*) (Van Dijk 1976, 1985,

⁵ В этой связи большой интерес представляет также изучение публикаций англоязычных западных авторов о советской экономике (например, Nove 1977, 1986), но это выходит за рамки объекта данного исследования.

2006, 2008; Fairclough 1985; Benveniste 1985; Brown, Yule 1983; Jorgensen, Phillips 2002; Kibrik 2003, 2016; Widdowson 2004; Nord 2005; Hoey 2007; Cigankova 2009; Ticher i dr. 2009; Beilinson 2009; Chakraborty et al. 2014; Samigullina 2014; Bolsunovskaia i dr. 2015; Ptashkin 2016; Kopoloveca 2017; Cherniavskaia 2015, 2018; Romanovska 2021; Sarna 2021).

Авторы полагают, что для того, чтобы лучше ориентироваться в специфике лингвистического дискурсивного анализа, необходимо прежде всего хорошо понимать, что такое дискурс вообще в социальных науках и, в частности, в лингвистике. А. Кибрик в своей диссертации «Анализ дискурса в когнитивной перспективе» (2003) на соискание учёной степени доктора филологических наук определяет дискурс как «единство процесса языковой деятельности и её результата, то есть текста. Дискурс включает в себя текст как составную часть. Текст – статический объект, возникающий в ходе языковой деятельности. ... Дискурс, помимо самого текста, включает также разворачивающиеся во времени процессы его создания и понимания» (Kibrik 2003: 4). Здесь можно добавить краткое определение, данное В. Чернявской: «дискурс – это объединение текстов» (Cherniavskaia 2018: 32). Судя по дальнейшему ходу мысли В. Чернявской, надо полагать, что дискурс – это не простое суммирование текстов, а именно их синергетическое объединение. «Лингвистика дискурса устанавливает, как совокупность отдельных текстов создаёт общие смыслы» (Cherniavskaia 2018: 32). На следующем рисунке схематически представлено авторское понимание сущности дискурса в социальных науках и в лингвистике, основанное на анализе работ Т. Ван Дейка (T. Van Dijk) (1976, 1985, 2006, 2008), А. Кибрика (2003), В. Чернявской (2015, 2018) и Г. Миненкова (R. Miniankou) (2019), которая [схема], по мнению авторов, помогает также решить проблему отделения понятия «дискурс» от понятия «текст» (Kopoloveca 2017).

Рисунок 1

Источник: создана авторами на основе работ Т. Ван Дейка (1976, 1985, 2006, 2008), А. Кибрика (2003), В. Чернявской (2015, 2018) и Г. Миненкова (2019).

В представленной на Рисунке 1 схеме более чётко, нежели в текстовом изложении, воспринимается комплекс объекта и предмета авторского исследования – это создание, перевод и восприятие учебников по экономике трёх поколений (1990-е, 2000-е и 2010-е годы) на латышском и русском языках и «фоновые» процессы социальной реальности, определяющие их создание, перевод и восприятие, т.е. лингвистическая сторона экономического дискурса (Beilinson 2009; Naidenova, Muradian 2017) 1990-х, 2000-х и 2010-х годов. В следующей таблице представлен «портрет» объекта авторского исследования.

Таблица 1

**«Портрет» объекта авторского исследования –
учебников по экономике трёх поколений (1990-е, 2000-е и 2010-е годы)
на латышском и русском языках, n = 61**

Показатели	1990-е годы	2000-е годы	2010-е годы	Всего
Количество учебников, шт.	27	22	12	61
Из них:				
- на латышском языке, шт.	14	14	7	35
- на русском языке, шт.	13	8	5	26
- переводные, шт.	11	7	7	25
- непереводные, шт.	16	15	5	36
- общеэкономические, шт.	18	13	6	37
- специализированные, шт.	9	9	6	24

Источник: составлено авторами.

Что касается вышеупомянутой проблемы отделения понятия «дискурс» от понятия «текст», то «обычно дискурс и текст противопоставлены друг другу с использованием ряда критериев такого противопоставления: функциональность / структурность, процесс / продукт, динамика / статика и актуальность / виртуальность» (Brown, Yule 1983: 24). Авторам представляется, что в соответствии со взглядами Т. Ван Дейка, выделявшего в дискурсивном анализе два аспекта – текстуальный и контекстуальный (Van Dijk 1985), можно определить дискурс в лингвистике очень коротко – как текст в контексте. Более того, по мнению авторов, такое определение дискурса может подойти для любой социальной (и даже естественной или технической) науки или направления искусства (или любой другой человеческой деятельности), если понимать концепт «текст» шире – как продукт любой человеческой деятельности (в лингвистике это – языковая деятельность (Kibrik 2003)). Тогда дискурсом в музыке будет музыкальное произведение («музыкальный текст») в контексте той социальной реальности, в котором оно создаётся, адаптируется и воспринимается, в живописи – картина («визуальный текст») в контексте социальной реальности её создания, реставрации и восприятия, в социологии – например, статус в обществе («социальный текст») в контексте социальной реальности его получения, трансформации и восприя-

тия,⁶ в экономике — например, имущество («экономический текст») в контексте социальной реальности его создания, трансформации и восприятия, в автомобилестроении — автомобиль («технический текст») в контексте социальной реальности его создания, трансформации и использования, и т.д. Действительно, исследование в любой науке и в любой области человеческой деятельности будет гораздо более глубоким и системным, если изучать не только «текст» сам по себе, но и контекст его создания, адаптации и восприятия. Тогда, к примеру, роман «Война и мир» для лингвиста может выступать как в качестве текста, так и в качестве дискурса — в зависимости от того, изучается ли этот роман в социально-историческом контексте его создания, перевода и восприятия или изучается только текстовый материал сам по себе (например, его структура, стиль, грамматика и т.д.). Концептуально то же самое происходит и в социологии — например, социальный статус предпринимателя может выступать как в качестве «социального текста», так и в качестве дискурса — в зависимости от того, изучается ли этот статус в социально-историческом контексте его получения, трансформации и восприятия обществом (например, от девиантного статуса «кулака» или «спекулянта» в советский период до статуса «движущей силы экономического развития» в период перехода к рыночной экономике) или изучаются только структурные характеристики социального статуса предпринимателя в современном обществе (например, так называемый социологический портрет современного предпринимателя — его доход, образование, национальность, семейное положение и т.д.).

Впервые такое широкое — общесоциальное — понимание концепта «текст» авторам встретилось в статье Г. Миненкова «Либеральное образование для глобального гражданства: на примере Европейского Гуманитарного Университета», опубликованной в 2019 году в этом же журнале, в которой он пишет об особенностях формирования учебной программы в рамках парадигмы либерального образования: «Ключевое значение при этом имеет формирование корпуса текстов (учитывая их общее количество, соотношение теоретических и художественных, вербальных и визуальных текстов). ... Важно подчеркнуть, что принципиальным критерием качества курса является авторская работа преподавателя с текстом (а не его «парафраз»), которая способна инициировать активный герменевтический подход к тексту со стороны студентов. Работу с ключевыми текстами в разных курсах необходимо при этом выстраивать как методически продуктивную при условии использования различных углов рассмотрения и способов чтения данных текстов» (Miniankou 2019: 18–19).

Необходимо отметить, что текст и контекст в рамках дискурса взаимно влияют друг на друга, т.е. текст создаётся, адаптируется и воспринимается в рамках контекста и под его влиянием, но в то же время созданный, адаптированный и воспринимаемый текст также влияет на окружающий его контекст, а если контекст создания текста и контекст его адаптации или восприятия представляют

⁶ Таким образом, можно считать, что при проведении структурной и факторной операционализации в социологическом исследовании мы именно тем и занимаемся, что условно отделяем «социальный текст» (структуру) от контекста его функционирования (внешних и внутренних факторов).

разные исторические периоды, то текст является своего рода мостиком между этими историческими периодами, позволяя прошедшему влиять на настоящее, т.е. осуществляя связь времён.

В рамках контекстуального подхода лингвистического дискурсивного анализа (Sarna 2021) принято считать, что текст как продукт языковой деятельности вплетён в некую «паутину значений» — сеть, сотканную и создателем, и адресатом, а также обществом и культурой (Girts 2004), в которых и стало возможной и востребованной конкретная деятельность по созданию, переводу и восприятию, в частности, учебников по экономике. В тексте и его интерпретациях обнаруживается сама история, поскольку любые высказывания, дискурсы и «дискурсивные комплексы» приобретают определённый смысл только в конкретной исторической ситуации (Sarna 2021), поэтому «паутину значений» можно понимать как культуру или систему смыслов, которые ориентируют людей по отношению друг к другу и окружающему миру (Girts 2004).

Контекстуальный уровень лингвистического дискурсивного анализа сопряжён с тем, что именно текст представляет, репрезентирует, воспроизводит, на что-то указывает и что-то называет. Это то, что принято называть «референтом» или «денотатом» высказывания и что открывает нам социальные отношения, в контексте которых происходит коммуникация субъектов, а также различные культурные коды, которые можно выделить в их речи (Sarna 2021). К числу представителей данного — контекстуального — направления относятся британские социологи М. Малкей (*M. Malkey*) и Дж. Гилберт (*J. Gilbert*), осуществляющие дискурсивный анализ высказываний учёных преимущественно в естественнонаучных кругах (Malkei 1983; Gilbert, Malkei 1987). Их работы посвящены относительно мало изученным сторонам научной деятельности и позволяют проанализировать социокультурные, институциональные, коммуникационные и личностные аспекты познания. В этом же русле работал и голландский исследователь Т. Ван Дейк, который создал ситуационную модель лингвистического дискурсивного анализа, рассматривая процессы коммуникационных взаимодействий не как жёстко алгоритмическую, но как гибкую стратегическую процедуру (Van Dijk 2008). Отталкиваясь от разработок в области грамматики текста, прагматики дискурса и когнитивного моделирования коммуникации, Т. Ван Дейк исследует специфику функционирования языка в средствах массовой информации с учётом таких социальных факторов, как мнения, установки говорящего и слушающего, их социальный статус, этническая принадлежность и так далее (Van Dijk 2008).

Авторы полагают, что наилучшим методологическим инструментом социологической теории, помогающим реализовать контекстуальный подход лингвистического дискурсивного анализа для изучения роли культуры как системы смыслов при создании, переводе и восприятии учебников по экономике, является культурный детерминизм М. Вебера. По М. Веберу, в основе социального развития (играя, как минимум, не меньшую, чем экономика, а скорее всего — большую — роль) лежит относящаяся к сфере общественного сознания религия (Veber 1990). Религия для М. Вебера есть результат удвоения мира, и в этом смысле он не далёк от понимания марксистов, объясняющих религию как фантастическое отражение «в головах людей тех внешних сил, которые господствуют над ними в их по-

вседневной жизни» (Engel's 1878 [1931]: 328). Но далее они расходятся; «если для марксистов религия как отражение социальной и природной действительности не играет первичной роли в социальном процессе, то для М. Вебера эта роль является определяющей, поскольку религия представляет собой систему ценностей и смыслов, мотивирующих и оправдывающих поведение (в том числе и экономическое – Прим. авт.) людей» (Trubitsyn 2009: 40).

Описательный анализ социального контекста создания, перевода и восприятия латышскоязычных и русскоязычных учебников по экономике 1990-х, 2000-х и 2010-х годов

Лингвистическое поле экономического дискурса отдельных этапов развития, через которые прошла Латвия и Россия в течение XX и XXI веков, содержало множество специфических экономических терминов – например, можно упомянуть такой типичный репрезентант дискурса плановой экономики, как «пятилетка»⁷ (лат.: *piecgade*) (Gladkov 1956; Kurskii 1974; Rumjancevs u.c. 1985), который на английский язык переводился только как *5-year plan* (или *five-year plan*) (Nove 1977, 1986; Ellman 2014), кадры (лат.: *kadri*,⁸ англ.: *cadrs*) (Strazdina, Viksnins 1992) или «хозрасчёт» («хозяйственный расчёт») (лат.: *saimnieciskais aprēķins*, англ.: *for-profit model* или *cost accounting* или *economic accountability*) (Bunich 1970, 1989; Praude 1973; Strazdina, Viksnins 1992; Skujina 1995; Bakanov, Sheremet 1999; Litan, Herring 2001), а также широко известный репрезентант дискурса рыночной экономики – «невидимая рука» (лат.: *neredzamā roka*, англ.: *invisible hand*) рынка (Treisijs 1996; Paiders 2001; Ituell i dr. 2009), впервые употреблённый А. Смитом в своих классических работах ещё в XVIII веке и прочно вошедший практически во все современные учебники по экономике (Bikse 2007; Lobacheva 2010; Menk'iu 2010 и многие другие).

В начале 1990-х годов, когда постсоветская экономика переходила на рыночные рельсы (Gur'ianov, Nochevnik 1991),⁹ в учебники по экономике на латышском и русском языках вошло большое количество экономических терминов – прямых заимствований с английского языка (например, «франчайзинг», «факторинг», «клиринг», «лизинг» и т.д.) (Garanca 2004; Spiridonova 2010). Многие

⁷ Пятилетки и пятилетние планы существовали не только в СССР, но и в других странах – например, в Аргентине, Индии, Китае, Пакистане, а в Германии и Польше существовали так называемые «четырёхлетки» (англ.: *four-year plan*) (Ellman 2014).

⁸ Термин “*kadri*” (параллельно с терминами “*strādnieki*”, “*darbinieki*” и “*darbaspēks*”) всё ещё использовался в Латвии в 1996 и даже в 2004 году в учебниках по экономике для основной школы (Dike 1996; Jakovlevs 2004) и в российском учебнике по экономическому анализу (Bakanov, Sheremet 1999).

⁹ «Рыночные рельсы» – это широко распространённая метафора в русскоязычном экономическом дискурсе (Gur'ianov, Nochevnik 1991; Baltijas Starptautiska akadēmija u.c. 2017), происхождение которой [метафоры] авторам не удалось установить. В латышском языке, однако, она не прижилась, и здесь обычно используется выражение “*pāreja uz tirgus ekonomiku*” (Sinicins 2009).

экономические термины появились в латышском и русском языках на волне «терминологического потопа» (Kondrat'eva 2001) 1990-х годов, а соответствующие им понятия либо отсутствовали вовсе, либо только формировались¹⁰ под влиянием текущих социально-экономических реалий (Makarova 2007; Streletskaia, Novakovskaia 2011; Gravem 2015). Очень ярким иллюстрирующим примером получившейся в результате этого лингвистической мозаики экономического дискурса является следующая цитата из российского неперевода учебного по теории экономического анализа, вышедшего в свет в 1999 году: «...английское издание «Бухгалтерский анализ» (1993, перевод), предназначенное в качестве учебника для банкиров, бизнесменов, менеджеров, бухгалтеров, статистиков, плановиков и аудиторов» (Bakanov, Sheremet 1999: 406). На этом примере хорошо видно, как в языке учебников по экономике 1990-х годов перемешались лексические репрезентанты плановой экономики («плановик») и рыночной экономики («бизнесмен», «менеджер»), встав буквально в один ряд.

Ещё одним примером такой лингвистической мозаики экономического дискурса может быть одновременное употребление терминологических словосочетаний «рыночная экономика» (репрезентант рыночной экономики) и «хозяйственная политика», «хозяйственные решения», «национально-хозяйственные особенности» (репрезентанты дискурса плановой экономики) в предисловии, написанном российскими учёными-экономистами, к переводу «Энциклопедии финансового менеджмента» американского экономиста Ю. Бригхэма (*E. Brigham*) (Brigham 1998).

Весь период, прошедший с начала перехода экономики Латвии и России к рынку, авторы условно разделила на три временных отрезка – 1990-е, 2000-е и 2010-е годы, хотя в реальности развитие экономического дискурса в течение всего этого 30-летнего периода происходило постепенно и то, что наиболее характерно, например, для периода 2000-х годов, начиналось уже в 1990-е годы и ранее. Тем не менее, в каждом из этих условных временных отрезков развития экономического дискурса в латышскоязычном и русскоязычном пространствах авторы попытались найти определённую доминанту, характеризующую социальный контекст создания, перевода и восприятия учебников по экономике, поскольку контекстуальный подход лингвистического дискурсивного анализа «рассматривает любое высказывание (текст) как продукт деятельности социальных агентов, всегда включённых в социальные взаимодействия и структуры, конкретную политическую и культурно-историческую ситуацию» (Sarna 2021).

Экспериментальный период создания, перевода и восприятия рыночных учебников по экономике (1990-е годы). В этот период в латышскоязычном и русскоязычном пространствах экономического дискурса вышло в свет большое количество учебников по экономике с указанием на то, что они являются экспериментальными изданиями (Raizberg 1994; Junior Achievement Latvijas nodala 1995), в основном созданными в рамках международных проектов (например, Krugman,

¹⁰ Например, книги о рынке труда в России в начале 1990-х годов уже публиковались (Nikiforova 1991), а самого рынка труда в стране ещё не было.

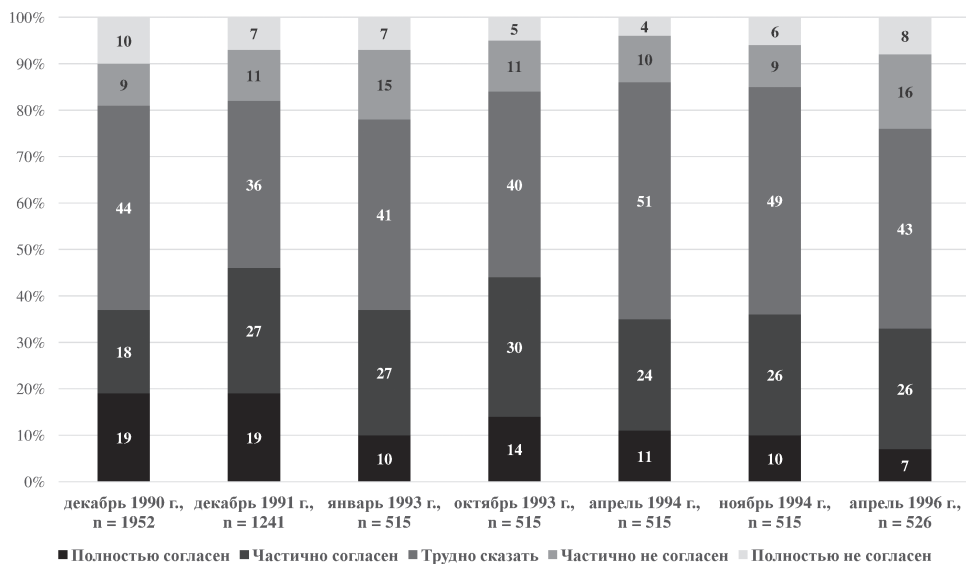
Obstfel'd 1997), или имеют поисковый характер (лат.: *meklējuma raksturu*) (Krievins 1996) и выпускаются с целью «обновления университетского экономического образования и приближения его к мировым стандартам» (Krugman, Obstfel'd 1997: предисловие к русскому изданию). Период 1990-х годов был очень противоречивым и интересным этапом в развитии экономического дискурса в латышскоязычном и русскоязычном пространствах. Один из ведущих советских экономистов С. Шаталин в книге «Рыночная экономика: выбор пути» (Gur'ianov, Nochevnik 1991) так охарактеризовал экономическую ситуацию, сложившуюся на тот момент в стране: «...хуже быть не может ... экономический кризис плюс полный дефицит на оптовом и потребительском рынках» (Gur'ianov, Nochevnik 1991: 5). На фоне такого социального контекста издававшиеся тогда учебники по экономике предварялись вступлениями примерно следующего содержания:

- «Осознание насущной необходимости в переходе страны к рыночной системе хозяйства привело к возникновению различных концепций рынка. Сама идея рынка перестала быть предметом обсуждения только специалистов, парламентариев, учёных. Она начала проникать в глубинные пласты общественного сознания, непосредственно затрагивая жизненные интересы каждого советского человека» (Gur'ianov, Nochevnik 1991: 3);
- «Бывают в истории такие случаи, когда буквально одно слово становится символом эпохи, вбирая в себя сложнейшие понятия в жизни не только одного какого-то народа, но и всего мира. ... Сейчас появилось русское слово, которое стремительно и прочно вошло во все словари мира: «перестройка». Оно утратило в данном случае своё первоначальное, узкопрактическое значение и стало общечеловеческим символом стремления всех народов мира так реорганизовать отношения между людьми, чтобы...» (Petraikov 1990: 11);
- «Включение экономики России в систему мирохозяйственных связей как рыночно-ориентированной и открытой экономики, подчас опережающее темпы её внутренней трансформации, породило огромное число проблем, требующих нестандартных и непривычных решений и более глубокого понимания, а значит и основательного изучения этих проблем. Наши старые представления в рамках нормативных курсов МЭО для этого оказались малопригодными» (Krugman, Obstfel'd 1997: предисловие к русскому изданию).

1990-е годы называют также периодом «рыночного романтизма» — представлений о том, что все стороны общественной жизни можно строить на рыночных принципах: личного материального интереса, частной собственности, конкуренции, с целью получения прибыли. Тем не менее, результаты социологических опросов населения г. Даугавпилса (Латвия), проводимых в 1990-е годы Лабораторией социологических исследований Даугавпилсского Педагогического Университета, показывали, что «идею рынка» (Gur'ianov, Nochevnik 1991) население принимало тогда далеко не единодушно (Mensikovs 1997).

Рисунок 2

Результаты социологического исследования – динамика распределения ответов жителей г. Даугавпилса (Латвия) на вопрос: «Насколько Вы согласны с тем, что переход к рыночной экономике позволит выйти нашему обществу из глубокого кризиса и обеспечить нормальную жизнь людей?» в %, 1990–1996 годы

Источник: составлено авторами по Mensikovs 1997: 39.

В свою очередь, результаты авторского анализа содержания учебников по экономике, опубликованных в 1990-х годах, также свидетельствуют о том, что в экономическом дискурсе этого периода не было безоговорочного принятия рынка – например, автор множества учебников по экономике в Латвии В. Биксе (*V. Bikse*) считала этот период переходом не к рынку, а к смешанной экономике (Bikse 1998: 13). В свою очередь, авторы пособия «для хозяйственных руководителей, работников плановых органов, преподавателей и студентов, научных работников» Л. Вид и Е. Иванов назвали свою книгу, вышедшую в свет в самом начале изучаемого периода – в 1990 году, – «Новая философия планирования» (Vid, Ivanov 1990), в которой они очень своеобразно интерпретируют характер «связей и соотношений между планом и рынком» (Vid, Ivanov 1990: 4), пытаются представить их в единой системе координат: «Самое решительное расширение сферы действия товарно-денежных отношений и границ хозяйственной самостоятельности основного звена производства – предприятия – не только не ослабляет, но, наоборот, усиливает роль централизованного планирования. Именно такое диалектическое понимание изменений форм и методов планового ведения хозяйства определяет новые подходы в планировании, которые в полной мере предполагается осуществить в тринадцатой пятилетке» (Vid, Ivanov 1990: 4).

В 1990-е годы появился термин «правовая экономика», прозвучавший из уст М. Горбачёва на Первом съезде народных депутатов СССР (Petraikov 1990), который [термин] в учебниках по экономике того времени интерпретировался следующим образом: «Установление чётких правовых норм, определяющих экономический суверенитет производителя и потребителя, является фундаментом демократизации экономической жизни, обеспечения права выбора хозяйственных партнёров, сфер приложения заработанных средств, ассортимента потребляемых продуктов и услуг. Всё это может быть достигнуто только путём развития социалистического рынка. Другого механизма демократизации хозяйственной жизни человечество не выработало. Мы должны освоить этот опыт в полном объёме и использовать его для повышения эффективности социалистической экономики» (Petraikov 1990: 7). А в издании с модным рыночным англоизированным названием — «Экономикс (именно так напрямую переносили в русский язык английское слово): теория и практика», содержащим «подробное и систематическое изложение основ предпринимательской деятельности» (Kanareikin 1993: обложка) и уже не претендующим на вклад в повышение эффективности социалистической экономики, а предназначенном для «предпринимателей и деловых людей» (Kanareikin 1993: обложка), живущих в стране, избравшей рыночный путь развития экономики, наряду с типичными репрезентантами рыночного дискурса — «факторы производства» и «маркетинг» — используется также и такая советско-рыночная конструкция, как «пропагандисты по сбыту товаров на предприятии» (Kanareikin 1993: 244).

В завершение описательного анализа периода «рыночного романтизма», отражённого в учебниках по экономике того времени, авторы приводят достаточно саркастическую цитату из статьи «Ламбада для дураков» (лат.: *"Lambada muļķiem"*) латвийского экономиста Ю. Балтгайлеса (*J. Baltgailis*), в название которой включён хоть и не экономический, но тоже характерный репрезентант того времени — очень модный тогда латиноамериканский танец ламбада: «Вы помните, как весело начиналась «перестройка»? Решением какого-то летнего пленума ЦК КПСС было объявлено о необходимости создания рынка, потому что, к несчастью, система планирования тормозит. И партийная машина заработала, в срочном порядке пропагандируя рынок, — под возгласы особо приближённых академиков о том, что социализму как воздух нужны «рыночные отношения». Как заметил один из сатириков, «народ валом повалил на концерты экономистов», где им «вешали лапшу на уши», доказывая, что только благодаря «ускорению» мы со второй космической скоростью ворвёмся в мировые экономические просторы» (Baltgailis 1999: 34).

Таким образом, противоречивый социальный контекст создания, перевода и восприятия учебников по экономике в самом начале перехода Латвии и России к рынку детерминировал мозаичную специфику их текстов, включающих в себя языковые репрезентанты как плановой, так и рыночной экономики, а также оригинальные советско-рыночные конструкции.

Относительно зрелый постромантический период создания, перевода и восприятия учебников по экономике (2000-е годы). Следующему периоду, представляю-

шему социальный контекст создания, перевода и восприятия учебников по экономике, предшествовало реальное экономическое событие, имевшее большие негативные последствия, в том числе и для Латвии (Baltgailis 1999), – мировой финансовый кризис 1997–1998 годов, который в наибольшей степени затронул страны Юго-Восточной Азии и Россию (Basovskii 2010) (так называемый дефолт 1998 года). По мнению авторов, это событие имело для экономического дискурса латышскоязычного и русскоязычного пространств своего рода эффект отрезвляющего холодного душа: «Реформаторы утверждали, что либерализация цен создаст рынок, который начнёт регулировать всю экономику, упорядочивая её развитие. Но инфляция уподобилась сказочному джинну, которого выпустили из бутылки, и он доставил массу неприятностей и бед» (Borisov 2000: 196). По словам генерального директора одной из российских компаний В. Покорняка, «дефолт убил во мне некий рыночный романтизм. Сегодня я многое оцениваю по-другому» (Pokorniak 2002).

В этот период в предисловиях к издаваемым учебникам по экономике утверждалось, что «странам с бурно развивающейся экономикой – таким как Китай, Индия и Россия – трём гигантам, которые ещё сравнительно недавно ориентировались на централизованное планирование, – необходимо твёрдое понимание институтов рыночной экономики. Лишь в этом случае они могут достичь уровня жизни развитых стран мира» (Samuel'son, Nordhaus 2009: предисловие). В этот период также активно продолжается перевод новых изданий классических рыночных учебников по экономике (Makkonnell, Briu 2001, 2008; Briu, Makkonnell 2008; Samuel'son, Nordhaus 2009), представлявших, по заявлению их авторов, «чёткое, точное и, по возможности, интересное изложение основ современной экономической теории», включающие как «нетленные истины экономики», так и «политические проблемы нового столетия» (Samuel'son, Nordhaus 2009: предисловие).

В переводах учебников по экономике 2000-х годов отмечается, что «одним из основных препятствий к пониманию современной экономической теории является яркая палитра идей новых макроэкономических школ, соперничающих между собой. Преподаватели нередко удивляются: как этот предмет могут понять студенты, если сами специалисты по макроэкономике не в состоянии договориться друг с другом. Несмотря на то, что многие выражают обеспокоенность подобной ситуацией в современной макроэкономике, на наш взгляд, такое положение – признак здоровья. Нам представляется, что живые дискуссии всё же лучше познающего единодушия» (Samuel'son, Nordhaus 2009: предисловие).

Таким образом, в отличие от экспериментального периода создания, перевода и восприятия рыночных учебников по экономике 1990-х годов, смысл которых [учебников] преломлялся сквозь призму ещё совершенно советского сознания их создателей и переводчиков, доминантой периода 2000-х годов является относительная рыночная прозрелость экономического дискурса.

Критически-осмысливающий период создания, перевода и восприятия учебников по экономике (2010-е годы). Этому периоду, представляющему социальный контекст создания, перевода и восприятия наиболее современных учебников по

экономике, — так же, как и предыдущему периоду, — предшествовало реальное экономическое событие, имевшее серьёзные негативные последствия для всего мира — мировой финансовый кризис 2008 года. По мнению авторов данного исследования, это событие имело для экономического дискурса латышскоязычного и русскоязычного пространств ещё более сильный эффект холодного душа, способствующий появлению в учебниках по экономике этого периода таких характерных лексем, как «в поисках другой экономики» (лат.: *citas ekonomikas meklējumos*), «закат «дутого» капитализма» (лат.: “*pūstošā*” *kapitālisma noriets*), «альтернативные пути развития» (лат.: *alternatīvie attīstības ceļi*), ««больная кровь» экономики» (лат.: *ekonomikas “slimās asinis”*) (Plotkans 2010). Экономисты постсоветского пространства заговорили об особой значимости культурного контекста в экономическом дискурсе: «Несостоятельность свидетельствует о том, что культурные корни слабы или не подходят для доминирующих экономических отношений» (Plotkans 2010: 98).

Для периода 2010-х годов характерно довольно резкое сокращение выпуска учебников по экономике — их место всё больше занимают научно-исследовательские издания, анализирующие современную экономику и обсуждающие различные варианты выхода из кризиса (который, по мнению авторов, стал практически постоянной характеристикой всего изучаемого в данной статье периода) — например, латышский перевод книги знаменитого современного американского экономиста П. Кругмана (*P. Krugman*) «Возвращение депрессивной экономики и кризис 2008 года» (лат.: *Depresīvās ekonomikas atgriešanās un 2008. gada krīze*) (Krugmens 2010), латышский и русский переводы фундаментальной работы современного французского экономиста Т. Пикетти (*Th. Piketty*) «Капитал в XXI веке» (лат.: *Kapitāls 21. gadsimtā*) (Piketi 2015; Piketti 2015). Учебники по экономике этого периода становятся более аналитическими и менее азбучными, в них можно найти даже обоснованные призывы к возврату использования старой экономической терминологии, например: «Я предпочитаю словосочетание «политическая экономия», которое, возможно, звучит несколько старомодно, но обладает тем достоинством, что отражает единственную приемлемую особенность экономики в рамках общественных наук, которая заключается в её политическом, нормативном и нравственном измерении» (Piketti 2015: 587).

Более того, в течение последних нескольких лет в Рунете появились электронные копии знаменитого сталинского учебника политэкономии (Ostrovitianov i dr. 1954), в котором дана квинтэссенция советской экономической мысли 1930-х, 1940-х и начала 1950-х годов и в создании которого участвовали десятки советских экономистов. «Прошло немало времени, и вот поколение, не жившее при И. Сталине и едва помнящее СССР, стало всё чаще обращаться к опыту тех, кто построил первое в истории социалистическое общество. ... Читайте эту книгу. Учитесь по этому учебнику» (Informacionnii portal storonnikov referendumā ob atbildē par valsts piederību 2021).

Таким образом, текущий период создания, перевода и восприятия учебников по экономике — это уже 2020-е годы — можно охарактеризовать как абсолютно плюралистический: сегодня в латышскоязычном и русскоязычном пространствах

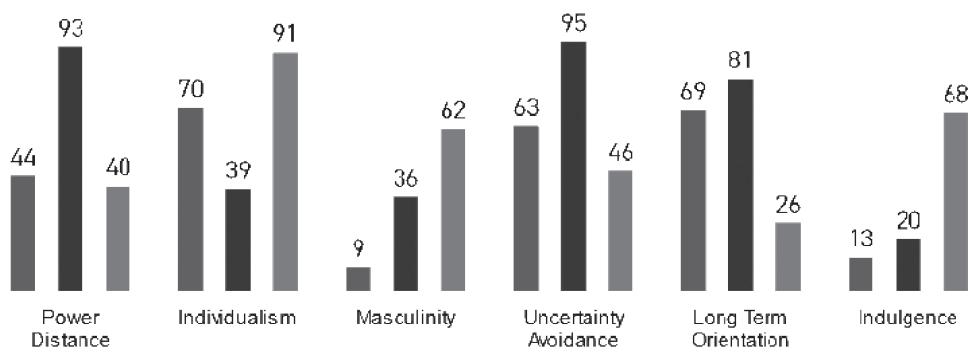
экономического дискурса возвращаются учебники по экономике, репрезентирующие как классическую экономическую науку, так и дореволюционную, сталинскую, социалистическую, капиталистическую и т.д. В Латвии есть интересный пример перевода двух изданий учебника по экономике не с традиционного для латышскоязычных и русскоязычных экономистов английского языка, а с норвежского (Hofs, Marinska 2002; Hofs, Alsina 2011), в которых авторы обнаружили, к примеру, множество видов издержек производства, не встречающихся во всех других учебниках по экономике: накладные издержки (лат.: *pieskaitāmās izmaksas*), прогрессивно-переменные издержки (лат.: *progresīvi mainīgās izmaksas*), пропорционально-переменные издержки (лат.: *proporcionāli mainīgās izmaksas*), регрессивно переменные издержки (лат.: *regresīvi mainīgās izmaksas*), скачкообразные постоянные издержки (лат.: *lēcienveida pastāvīgās izmaksas*), дифференциальные издержки (лат.: *diferenciālās izmaksas*) и т.д. Основным автором этого учебника – норвежский экономист К. Хофс (К. Hofs) – в течение нескольких лет преподавал в Рижском Техническом Университете на Факультете инженерной экономики и оставил после себя в экономическом дискурсе Латвии частичку норвежского экономического дискурса в виде двух учебных экономических текстов, репрезентирующих специфику именно норвежской экономической культуры и практики. Авторы полагают, что подобный опыт перевода учебных экономических текстов с совершенно разных языков (например, с китайского, арабского и всех возможных других языков) только обогатит экономический дискурс Латвии совершенно новой экономической культурой и практикой. При этом, правда, открытым остаётся вопрос о том, как – с использованием каких учебников – в настоящее время преподавать экономику в средних школах, колледжах и университетах.

Далее авторы считают целесообразным проиллюстрировать культурный аспект социального контекста экономического дискурса США (откуда в основном поступали учебники по экономике в латышскоязычное и русскоязычное пространства) в сравнении с культурным аспектом социального контекста экономического дискурса стран-реципиентов – Латвии и России. Поскольку культура – наиболее инертный элемент человеческого общества и практически не поддаётся изменениям (Hofstede 2021a), то культурную составляющую, замеренную для многих стран мира в рамках знаменитого проекта измерений культуры (относящихся, главным образом, именно к деловой культуре) голландского учёного Г. Хофстеде (G. Hofstede) (Hofstede 1980, 2001), можно считать своего рода константой социального контекста создания, перевода и восприятия учебников по экономике в течение всего 30-летнего периода, изучаемого в рамках данного исследования.

На следующем рисунке представлено графическое сравнение культуры трёх стран – Латвии, России и США – по шести измерениям Г. Хофстеде.

Рисунок 3

Сравнение культуры Латвии, России и США по шести измерениям Г. Хофстеде

Страны на рисунке по порядку: Латвия, Россия, США.

Источник: составлено авторами по Hofstede 2021b.

Измерения культуры представляют собой доминирующие в обществе предпочтения одного положения дел перед другим, что отличает страны (а не отдельных лиц) друг от друга. Содержание измерений культуры, оцениваемых в баллах по шкале от 0 до 100, трактуется следующим образом (Hofstede 2021a):

- 1) **Дистанция власти** (англ.: *Power Distance Index, PDI*) – это измерение выражает степень, с которой рядовые члены общества принимают неравномерность распределения власти. Основным вопросом здесь является то, как общество воспринимает неравенство между людьми. Люди в обществах, демонстрирующих значительную степень дистанции власти, принимают иерархический порядок, в котором каждому есть место и который не нуждается в дополнительном обосновании. В обществах с малой дистанцией власти люди стремятся к равномерному распределению власти и требуют у властей обоснования неравенства.
- 2) **Индивидуализм-коллективизм** (англ.: *Individualism versus Collectivism, IDV*) – первая крайняя точка этого измерения, называемая индивидуализмом, может быть определена как предпочтение слабо связанных социальных структур, в которых ожидается, что люди будут заботиться только о себе и своей нуклеарной семье. Его противоположность, коллективизм, представляет собой предпочтение тесно связанных социальных структур в обществе, в котором люди могут ожидать, что их родственники или члены определённой группы будут заботиться о них в обмен на полную лояльность. Позиция общества в этом измерении выражается в том, определяется ли самоощущение людей в терминах «я» или «мы».
- 3) **Маскулинность-фемининность**¹¹ (англ.: *Masculinity versus Femininity, MAS*) – «мужественная» сторона этого измерения представляет собой предпочтение

¹¹ Это измерение совершенно не относится к социальной роли мужчин и женщин. Название «маскулинность-фемининность» произошло от того, что традиционно считается,

обществом достижений, героизма, напористости и материального вознаграждения за успех. Такое общество в целом более ориентировано на соперничество. Его противоположность, «женственное» общество, отдаёт предпочтение сотрудничеству, скромности, заботе о слабых и качеству жизни. Такое общество в целом более ориентировано на согласие. В деловом контексте «мужественность против женственности» иногда также называют культурой «жесткости против мягкости».

- 4) **Избегание неопределённости** (англ.: *Uncertainty Avoidance Index, UAI*) – это измерение культуры выражает степень дискомфорта, ощущаемого членами общества в ситуациях неопределённости и двусмысленности. Фундаментальный вопрос здесь заключается в том, как общество справляется с тем фактом, что будущее никогда не может быть познано: должны ли мы пытаться контролировать будущее или просто позволить ему случиться? Страны, демонстрирующие высокий уровень избегания неопределённости, обычно придерживаются жёстких поведенческих и ценностных кодексов и нетерпимы к неординарному поведению и идеям. В свою очередь, общества с низким уровнем избегания неопределённости более терпимы к неопределённости и неординарному положению дел, а потребности конкретной ситуации ставятся выше принципов.
- 5) **Долговременная-кратковременная ориентированность** (англ.: *Long Term Orientation versus Short Term Normative Orientation, LTO*) – каждое общество поддерживает определённые связи со своим прошлым, сталкиваясь с вызовами настоящего и будущего. Общества по-разному расставляют акценты по отношению к этим двум экзистенциональным измерениям. Например, общества с низкими показателями по этому параметру, т.е. кратковременно-ориентированные, предпочитают придерживаться освящённых веками традиций и норм, с подозрением относясь к изменениям в обществе. В свою очередь, долговременно-ориентированные общества используют более прагматичный подход: они поощряют бережливость и прилагают усилия к улучшению современного образования, чтобы подготовиться к будущему. В академической среде это измерение культуры иногда также определяется как «гибкость-монументализм», при этом гибкость соответствует долговременной ориентированности, а монументализм – кратковременной.
- 6) **Потворство желаниям-сдержанность** (англ.: *Indulgence versus Restraint, IVR*) – общество с высоким уровнем послаблений и потворства желаниям позволяет удовлетворять основные и естественные человеческие влечения, связанные с наслаждением жизнью и весельем. В свою очередь, общества с высоким уровнем сдержанности ограничивают удовлетворение потребностей и регулируют их с помощью строгих социальных норм.

Как видно из графического сравнения культур Латвии, России и США, представленном на Рисунке 3, культура страны, экономический дискурс которой стал

что стремление к достижениям и соперничество – это «мужской» тип поведения в обществе, а забота о ближнем и стремление к согласию – «женский». Во избежание путаницы авторы предлагают называть это измерение культуры как «соперничество-забота».

активно осваиваться в латышскоязычном и русскоязычном пространствах в 1990-е годы, т.е. культура США, значительно отличается от культуры Латвии и России по всем шести измерениям, и, по выражению Г. Хофстеде, «мы не можем изменить национальную культуру, поэтому должны понимать и уважать её» (Hofstede 2021a). Достаточно сильно различается между собой также культура Латвии и России – прежде всего, по показателю дистанции власти (она значительно выше в России, чем в Латвии), индивидуализму (он значительно выше в Латвии, чем в России) и избеганию неопределённости (оно значительно выше в России, чем в Латвии) (см. Рисунок 3).

Но самым интересным по отношению к культурному аспекту социального контекста создания, перевода и восприятия учебников по экономике, по мнению авторов, является то, что и Латвия, и Россия (в отличие от США) имеют достаточно высокий балл по гибкости культуры (см. Рисунок 3), т.е. культура латышскоязычного и русскоязычного пространств, на которое в 1990-х годах пришёл рыночный экономический дискурс США, «носит прагматичный характер. В обществах с прагматической ориентацией люди верят, что истина во многом зависит от ситуации, контекста и времени. Они демонстрируют способность легко адаптировать традиции к изменившимся условиям» (Hofstede 2021b). Тем не менее, как отмечает в своих работах Г. Хофстеде и его последователи (Hofstede et al. 2010), такая адаптация «паутины значений» (Girts 2004) чужой культуры в значительной степени является формальной, поверхностной, показной. Например, в следующей цитате из перевода учебника по экономике двух американских экономистов – Р. Хейлбронера (*R. Heilbroner*) и Л. Туроу (*L. Thurow*) – очень сильно проявляется культурный контекст самого переводчика и его восприятие исходного текста, репрезентирующего сильно отличающийся от привычного для советского человека «социальный порядок» (Halliday 1987): «На деле в условиях конкуренции фирма, вынужденная следить за издержками и доходами, чтобы выжить, скорее будет скупердяйничать (вряд ли это был единственный вариант перевода, но переводчик выбрал именно это слово с явно негативным оттенком – Прим. авт.) и искать одну только выгоду (здесь также проявляется скрытое неприятие советским сознанием товарно-денежных отношений, характерных для рынка, – Прим. авт.)» (Heilbroner, Turou 1994: 227).

Таким образом, из эмпирического анализа можно сделать следующие общие выводы, касающиеся культурного аспекта социального контекста создания, перевода и восприятия западных учебников по экономике в латышскоязычном и русскоязычном пространствах и практически совпадающие с выводами М. Вебера (Veber 1994):

- западная индустриальная цивилизация уникальна;
- капитализм, развитие которого детерминировано преимущественно социокультурными факторами, эндогенен Западу и является результатом исключительно западного пути развития;
- модернизация Востока, по меньшей мере, затруднена.

Однако следует иметь в виду, что капитализм как тип социального действия у М. Вебера не равен капитализму как способу производства, составляющему основу индустриального общества. Капитализм имел место почти во всех обществах,

на базе всех религий, в том числе восточных, но развиваться в сторону современного капитализма он смог только в Западной Европе и в США (перенесённый из Западной Европы). То есть «капиталистическая деятельность возможна в любом обществе, однако, согласно М. Веберу, чтобы стать основой общественного производства, ей нужна духовная легитимация, в то время как К. Маркс говорил об экономической необходимости» (Trubitsyn 2009: 41).

Социальный контекст русского перевода и восприятия классического учебника по экономике П. Самуэльсона

Классический учебник П. Самуэльсона представляет собой интереснейший случай для более глубокого анализа, поскольку в американском экономическом дискурсе он впервые появился в 1948 году, а в русскоязычном пространстве — в 1964 году, почти за 30 лет до начала перехода экономики Латвии и России к рынку. Этот факт [появление русского перевода учебника П. Самуэльсона в 1964 году] был неожиданностью для авторов, поскольку сразу вызвал вопрос о необходимости и возможности перевода на русский язык «наиболее распространённого в настоящее время буржуазного учебника политической экономии в капиталистическом мире» — так назвал этот текст академик А. Арзуманян во Вступительной статье (занимавшей 12 страниц «разгромного» текста), предварявшей перевод пятого издания классического учебника по экономике, вышедшего в СССР в 1964 году с пометкой «для научных библиотек» и появившегося в библиотеке тогда ещё Даугавпилсского Государственного Педагогического Института (см. Рисунок 4).

Как позднее — уже в 1997 году — писали в Предисловии к переводу на русский язык 15-го издания учебника П. Самуэльсона (который, начиная с 12-го издания, стал выходить в соавторстве с В. Нордхаусом) профессора Л. Тарасевич и А. Леуский, «в то время эта, на первый взгляд, безобидная надпись [«для научных библиотек» — Прим. авт.] означала, что учебник доступен для ограниченного числа пользователей специальных фондов библиотек» (Samuel'son, Nordhaus 1997: 43).

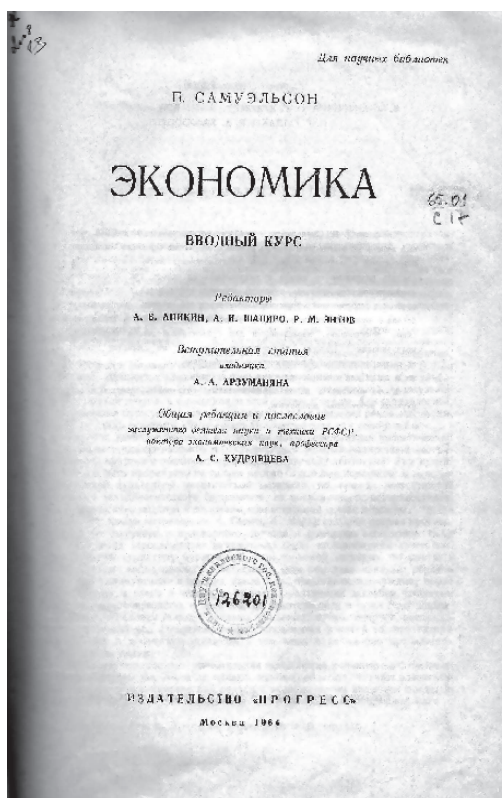
Во Вступительной статье к первому русскому переводу 5-го издания классического учебника П. Самуэльсона академик А. Арзуманян так объяснял необходимость перевода на русский язык этого «буржуазного» учебника в 1964 году: «В этом труде П. Самуэльсон выступает не как глава какой-либо одной школы или направления, а как систематизатор современных политико-экономических взглядов буржуазных идеологов. По его свидетельству, с положениями, включёнными в учебник, согласны 90% экономистов «западного мира». В этом и состоит «ценность» книги. ... Перевод книги, в которой достаточно полно представлен теоретический багаж нашего идеологического противника, даёт богатый конкретный материал для его критики с позиций творческого марксизма-ленинизма» (Samuel'son 1964: 5).

Таким образом, классический рыночный учебник по экономике появился в пространстве специального доступа экономического дискурса Латвии и России задолго до начала их перехода к рынку — в качестве «мальчика для битья» в узком

академическом кругу. Как писали уже в 1997 году в Предисловии к переводу на русский язык 15-го издания учебника П. Самуэльсона профессора Л. Тарасевич и А. Леусский, «более полусотни страниц текста вступительной статьи и послесловия были посвящены принятой в то время уничижительной критике книги, которая была подана как образец буржуазной антинаучной экономической теории» (Samuel'son, Nordhaus 1997: 43).

Рисунок 4

Титульный лист первого перевода на русский язык классического учебника по экономике П. Самуэльсона, 5-е издание, 1964 год

Источник: библиотека Даугавпилсского Университета.

Интересно, что сам П. Самуэльсон так оценивал факт перевода своего учебника на русский язык в 1964 году в своих «Размышлениях о сорок шестом дне рождения классического учебника по экономике» (1997): «Даже в бывшем Советском Союзе этот Троянский конь¹² был переведён на русский язык, способствуя

¹² Фразеологизм, употребляемый в значении: тайный, коварный замысел, замаскированный под подарок.

таким образом падению командной экономики, неэффективно управляемой тоталитарным бюрократическим аппаратом» (Samuel'son, Nordhaus 1997: 31). И здесь виден скрытый сюжет и замысел русского перевода этого учебника, не совпадающий с явным замыслом, представленным во Вступительной статье к русскому изданию П. Самуэльсона 1964 года. Здесь экономический дискурс наиболее тесно переплетается с политическим (см. также Naidenova, Muradian 2017), оставляя открытым вопрос о том, как воспринимали перевод учебника П. Самуэльсона на русский язык в 1964 году сами его заказчики и исполнители. Понимали ли они реальную «идеационную метафункцию» (Halliday, McIntosh 1985) этого учебника и содержащейся в нём рыночной терминологии в социальном контексте 1960-х годов?

В следующей таблице представлена информация об учебниках П. Самуэльсона, анализируемых в рамках данного исследования.

Таблица 2

Анализируемые учебники по экономике П. Самуэльсона

Год издания	Библиографическая ссылка	Перевод
1964	Самуэльсон П. (1964) <i>Экономика: Вводный курс</i> . 5-е изд. Пер. с англ. Москва: Прогресс.	Переводчики: В.Д. Антонова, О.Г. Клесмет, А.К. Криворотченко, П.Г. Олдака, Р.Х. Хафизова, редакторы: А.В. Аникин, А.И. Шапиро, Р.М. Энтов
1994а	Самуэльсон П. (1994а) <i>Экономика</i> . Том 1. 5-е изд. Пер. с англ. Москва: НПО «Алгон», ВНИИСИ, «Машиностроение».	Переводчики: В.Д. Антонова, О.Г. Клесмет, А.К. Криворотченко, П.Г. Олдака, Р.Х. Хафизова, редактор: В. Арлазаров
1994б	Самуэльсон П. (1994б) <i>Экономика</i> . Том 2. 5-е изд. Пер. с англ. Москва: НПО «Алгон», ВНИИСИ, «Машиностроение».	
1997	Самуэльсон П.А., Нордхаус В.Д. (1997) <i>Экономика: Учебное пособие</i> . 15-е изд. Пер. с англ. Москва: Бином-КноРус.	Перевод с английского под редакцией проф. Л.С. Тарасевича, проф. А.И. Леусского
2009	Самуэльсон П.Э., Нордхаус В.Д. (2009) <i>Экономика: Классический учебник</i> . 18-е изд. Пер. с англ. Москва: ООО «И.Д. Вильямс».	Перевод с английского О.Л. Пелявского, под редакцией д-ра экон. наук А.А. Старостинной и канд. экон. наук В.А. Кравченко

Источник: составлено авторами.

Как видно из Таблицы 2, следующим изданием, уже входящим в объект данного исследования, стал 2-томный учебник по экономике П. Самуэльсона, вышедший в России уже после распада СССР – теперь уже абсолютно без комментариев (не было ни вступительной статьи, ни послесловия) (Samuel'son 1994а,

1994b). Фактически это был тот же перевод 1964 года, вышедший тогда «с незначительными сокращениями» (Samuel'son 1964: резюме). Под сокращение тогда попали как минимум пять последних глав, которых авторы данного исследования не обнаружили в учебнике 1964 года, а именно: экономика расовых и половых отличий; качество жизни: нищета и неравенство, экология и рост, любовь и справедливость; полная занятость и цена стабильности в обществе со смешанной экономикой; ветер перемен: эволюция экономических доктрин; альтернативные экономические системы. Одна только цитата из этих глав делает понятной причину сокращений, сделанных в 1964 году даже в издании с ограничительной пометкой «для научных библиотек»: «Очевидно, что Советский Союз ещё не скоро (да и то вряд ли) превзойдёт наш действительный ВВП. Что же касается уровня благосостояния на душу населения, то это вообще вряд ли произойдёт» (Samuel'son 1994b: 413). Такие заявления никак не совмещались с советским политэкономическим дискурсом, представленным в Послесловии профессора А. Кудрявцева к первому русскому переводу классического учебника П. Самуэльсона: «...темпы роста производства в США, как известно, гораздо более низкие, чем в СССР и других социалистических странах» (Samuel'son 1964: 823), а также во Вступительной статье академика А. Арзуманяна, где сказано об «исторической неизбежности гибели капитализма, на месте которого американский трудовой народ рано или поздно, но неизбежно поднимет знамя подлинной свободы и братства — знамя социализма!» (Samuel'son 1964: 16).

Таким образом, реально первым переводом 1990-х годов классического учебника по экономике П. Самуэльсона можно считать вышедший в 1997 году русский перевод 15-го издания учебника (уже в соавторстве с В. Нордхаусом) и предварённый обращением П. Самуэльсона «К моему российскому читателю», в котором он писал: «Как это ни парадоксально, но хороший классический учебник по экономике будет более полезен для вашей страны, находящейся в стадии перехода от командно-бюрократического режима к системе смешанной рыночной экономики, нежели, скажем, американским или швейцарским студентам, изучающим политэкономия» (Samuel'son, Nordhaus 1997: 6). Этот учебник, в отличие от издания 1994 года, вышедшего без комментариев российских экономистов, уже содержал восторженно-хвалебное «Предисловие к русскому изданию», написанное российскими экономистами (Samuel'son, Nordhaus 1997). Сравнение комментариев советских / российских экономистов к русским изданиям разных лет классического учебника по экономике П. Самуэльсона, представленное в следующей таблице, заслуживает особого внимания с точки зрения лингвистического дискурсивного анализа.

Таблица 3

Комментарии советских / российских экономистов к русским изданиям разных лет классического учебника по экономике П. Самуэльсона

Год издания русского перевода учебника	Комментарий советских / российских экономистов
1964	«Книга П. Самуэльсона – убедительное и предметное подтверждение положения Программы КПСС, что буржуазные учения и школы не выдержали исторической проверки. Они не смогли и не могут дать научного ответа на вопросы, выдвигаемые жизнью. Буржуазия уже не в состоянии выдвинуть идеи, которые могли бы увлечь за собою народные массы. Всё больше людей в капиталистических странах порывают с буржуазным мировоззрением. Буржуазная политическая идеология проповедовала догму о вечности и неизблемости капитализма. Сколько бумаги было исписано, чтобы доказать, что капитализм – это единственно возможный способ производства. Сколько отравленных стрел было выпущено против марксизма, который провозгласил, что капитализм – исторически преходящий строй и ему на смену неизбежно придёт социализм» (Samuel'son 1964: 6).
1994а, 1994б	Комментарий российских экономистов отсутствует.
1997	«По сути эта книга есть синтез высокой науки и высокого искусства изложения мысли. В силу этого обстоятельства мы сочли необходимым издать книгу без каких-либо купюр и сокращений, чтобы дать читателям возможность в полной мере оценить не только чёткую логику и высочайший научный уровень, но и изящество стиля авторов. Всякий учебник рассчитан на определённый круг читателей, и было бы логично адресовать вводный учебник начинающим свой путь в экономике. Однако мы убеждены, что пользу и удовольствие от её прочтения получают не только непосвящённые в таинства экономической науки, но и умудрённые читатели, ибо красота научной мысли всегда будет привлекать подлинных ценителей» (Samuel'son, Nordhaus 1997: 44).
2009	«Экономика П. Самуэльсона и В. Нордхауса – классический учебник по экономической теории, который вот уже пятьдесят лет не теряет своей актуальности. По этой книге изучают экономику тысячи студентов в разных странах мира. Прочитав эту книгу, читатель научится разбираться в сложном механизме современной экономики, познакомится с основами современной экономической теории и узнает о последних тенденциях в развитии экономической мысли. Книга рассчитана на студентов и преподавателей экономических факультетов, а также на любого вдумчивого читателя, интересующегося глобальными тенденциями в мировой экономике и политике» (Samuel'son, Nordhaus 2009: резюме).

Источник: составлено авторами по Samuel'son 1964, 1994а, 1994б; Samuel'son, Nordhaus 1997, 2009.

По комментариям советских / российских экономистов к русским изданиям разных лет классического учебника по экономике П. Самуэльсона хорошо прослеживается процесс формирования экономического дискурса в русскоязычном пространстве середины XX – начала XXI века: от полного неприятия (и при этом – перевода на русский язык) «буржуазной экономической теории капиталистических стран» (Samuel'son 1964: 5) и последовавшего за ним молчаливого шока от того, что именно этот «буржуазный» учебник становится одним из ведущих учебников по экономике в процессе профессиональной подготовки экономистов в русскоязычном пространстве 1990-х годов, через «рыночный романтизм» – к золотой середине: деловому подходу, лишённому как уничижительной критики, так и восторженных эмоций. Именно в этих комментариях и проявляется наиболее ярко специфика выразительных средств сообщения и коммуникации, носителями которых являлись советские / российские экономисты. В русских переводах учебника П. Самуэльсона, вышедших в 1990-х годах (а перевод 1994 года, как уже было отмечено выше, фактически является переводом 1964 года) встречаются такие непривычные для современного русскоязычного экономического дискурса термины, как «экономическая формация» (Samuel'son 1994b: 15), «деловые предприятия», «мельчайшие предприятия» (Samuel'son 1994b: 67), «трудовые отношения» (Samuel'son 1994b: 130), «экономика спекуляции» (Samuel'son 1994b: 81), «назначаемые рыночные цены» (Samuel'son 1994a: 61), «средства производства (земля и капитал)» (Samuel'son, Nordhaus 1997: 50), «производительные силы рынка» (Samuel'son, Nordhaus 1997: 51), которые уже практически не встречаются в русском переводе учебника П. Самуэльсона и В. Нордхауса 2009 года, а в переводе 1994 (фактически – 1964) года выдают плановый культурный контекст советских переводчиков, на который накладывалась совершенно новая для них рыночная терминология.

Реализация более глубокого, качественного подхода в рамках лингвистического дискурсивного анализа позволила также идентифицировать некоторое эмоциональное смягчение русскоязычного экономического дискурса, выражающееся в переходе от «враждующих школ в макроэкономике» (Samuel'son, Nordhaus 1997: 638) к «соперничающим макроэкономическим школам» (Samuel'son, Nordhaus 2009: 32) в переводах учебника П. Самуэльсона на русский язык.

Одновременно с формирования рыночного экономического дискурса в русскоязычном пространстве расширялась также и аудитория, и социальная сфера влияния учебника П. Самуэльсона: от узкого академического круга читателей первого русского перевода учебника П. Самуэльсона в 1964 году до студентов и преподавателей экономических факультетов, а также «широкого круга образованных людей» (Samuel'son, Nordhaus 1997: 44) и «любого вдумчивого читателя» (Samuel'son, Nordhaus 2009: резюме).

Как отмечает сам П. Самуэльсон в Предисловии к своим учебникам, «в социальных науках нужно особенно остерегаться «тирании слов». Мир весьма сложен и без того, чтобы в него привносились новая путаница и неясности, связанные с тем, что, во-первых, два различных слова по незнанию используются для обозна-

чения одного и того же предмета, и, во-вторых, одно и то же слово применяется к двум совершенно различным явлениям. Джонс может назвать Робинсона лжецом за то, что, по мнению последнего, причина депрессий состоит в чрезмерных сбережениях, и утверждать, что действительной их причиной является недопотребление. Шварц может вступить в спор и заявить: «Вы оба неправы. В действительности корень зла надо искать в недостаточных инвестициях». Они могут спорить всю ночь, но, право же, если бы они прекратили спор и проанализировали свою терминологию, то без труда обнаружили бы, что их точки зрения полностью совпадают и что причиной спора была лишь словесная путаница» (Samuel'son 1964: 34; Samuel'son, 1994a: 11).

Кроме того, П. Самуэльсон справедливо — по мнению авторов — предостерегал от излишней эмоциональности в учебниках по экономике: «Слова могут оказаться предательскими ещё и потому, что они нам не безразличны. Так, человек, одобряющий государственную программу ускорения экономического роста, может назвать её «разумным планированием», тогда как лицо, питающее к этой программе антипатию, охарактеризует её как «тоталитарную бюрократическую регламентацию». Кто может возражать против первого и кто мог бы согласиться со вторым? Не нужно быть специалистом в области семантики — науки о смысловом значении языка, — чтобы понять, что научная дискуссия требует избегать, насколько это возможно, подобной эмоциональной терминологии» (Samuel'son 1964: 34; Samuel'son 1994a: 12).

Интересно, что и с творческим наследием М. Вебера — основоположника концепции культурного детерминизма общественного развития — в советском и постсоветском культурных пространствах происходила схожая с классическим учебником П. Самуэльсона метаморфоза, характерная для всех случаев политизации науки (Zarubina 1998; Trubitsyn 2009). Из оппозиционного мыслителя, запрещённого в годы идеологического господства марксизма-ленинизма, в пореформенной России М. Вебер перерос в свою противоположность, став идейным отцом российских теоретиков «самобытного пути» (Gaidenko, Davydova 1991; Zarubina 1998). Подвергая взгляды М. Вебера жёсткой критике, советское обществоведение указывало на его противоположность марксизму, говорило о несовместимости двух идей как идеализма и материализма в трактовке общественного. Сегодня существуют попытки буквально срастить творчество немецкого социолога с учением К. Маркса, нивелируя методологические отличия, являющиеся скорее взаимоисключающими, нежели взаимодополняющими, — независимо от социально-экономической и политической ситуации в той или иной стране (Trubitsyn 2009). «Срастить две позиции, представить одну как дополнение к другой, на наш взгляд, невозможно, поскольку М. Вебер создавал свою теорию именно как альтернативу марксизму. В своих трудах он буквально полемизирует с К. Марксом, противопоставляя его экономическому детерминизму свою социологию религии» (Trubitsyn 2009: 40).

Выводы

Анализ социального контекста создания, перевода и восприятия латышскоязычных и русскоязычных учебников по экономике 1990-х, 2000-х и 2010-х годов, проведённый в рамках методологии лингвистического дискурсивного анализа и с опорой на методологию культурного детерминизма М. Вебера (эмпирически реализованную в исследованиях Г. Хофстеде), позволил вскрыть концептуальную проблему современной экономической науки в латышскоязычном и особенно русскоязычном пространствах, состоящую в том, что, несмотря на демонстрацию наличия некоей общей экономической теории (например, *“Ekonomikas teorijas pamatprincipi”* (Bikse 2007), «Экономическая теория» (Borisov 2000; Lobacheva 2010)), в реальности даже такие универсальные экономические процессы, как производство и распределение, в учебниках по экономике часто представлены в разных системах координат — в зависимости от убеждений их авторов.¹³ Такой результат, по мнению авторов, свидетельствует о том, что лингвистический дискурсивный анализ способен «за языковыми асимметриями разглядеть социальные» (Prunch 2015).

Авторы полностью согласны с утверждением американских экономистов Р. Хейлбронера и Л. Туроу, согласующемся с концепцией культурного детерминизма М. Вебера о том, что «реальный вызов нашего времени — не в экономических проблемах, а в политических и моральных ценностях, которые всегда присутствуют в нашем экономическом поведении. Экономика — это язык, который мы используем, говоря о функционировании и возможностях нашей системы, но это вовсе не язык, на котором мы обсуждаем ценность самой системы или решаем, какие её элементы следует сохранить, а какие — изменить. Основой общества остаются политика и мораль — наша коллективная воля и наши личные системы ценностей» (Heilbroner, Turou 1994: 302).

Более того, учитывая опыт социально-экономических метаморфоз как в течение последних 30 лет, так и в более ранние периоды, авторам представляется необходимым акцентировать особую значимость критического мышления при создании, переводе и восприятии современных учебников по экономике, поскольку нет никаких оснований полагать (ибо культурный аспект социального контекста ни в Латвии, ни в России в 1990 году не изменился), что из сегодняшнего экономического дискурса латышскоязычного и русскоязычного пространств вдруг исчезла идеологическая начинка, характерная для многих предыдущих десятилетий (пусть теперь она уже другая по форме и содержанию, но от этого не меняется её социальная функция), с помощью которой незаметно формируется экономический дискурс наших дней, на который мы, возможно, в будущем будем смотреть с таким же удивлением, как сегодня смотрим на экономический дискурс 1960-х годов.

¹³ Например, такой достаточно современный учебник как «Экономическая география и регионалистика» (Kuz’bozhev i dr. 2010) написан абсолютно марксистским языком с соответствующей терминологией.

Перед современными авторами, переводчиками и читателями учебников по экономике стоит нелёгкая задача самим разобраться, например, в том, имеет ли капитализм «эксплуаторскую сущность» (Samuel'son 1964: 805, послесловие) и являются ли процент, рента и предпринимательский доход «эксплуаторскими доходами» (Samuel'son 1964: 823, послесловие), возможен ли в реальности «социалистический рынок» (Petraikov 1990: 7) и т.д., а также критически оценивать любой учебник – особенно тот, создатели которого активно используют эмоциональную терминологию, от которой предостерегал П. Самуэльсон, – не принимая всё, что написано в учебниках по экономике, за истину в последней инстанции.

References

- Aizsilnieks A. (1968) *Latvijas saimniecības vesture 1914–1945*. Rīga: Daugava. (In Latvian)
- Bakanov M., Sheremet A. (1999) *Teoriia ekonomicheskogo analiza*: Uchebnik. Moskva: Finansy i statistika. (In Russian)
- Baltgailis J. (1999) *Parejas ekonomikas pakapes (Ka pasaules prakse transformejas Latvijas Republika)*. Daugavpils: DPU izdevniecība “Saule”. (In Latvian)
- Baltijas Starptautiska akadēmija, Rīgas Stradiņa universitāte, Daugavpils Universitāte, Uniwersytet Przyrodniczo Humanistyczny w Siedlcach. (2017) *Transformācijas process tiesības, reģionālajā ekonomikā un ekonomiskajā politikā: ekonomiski politiski un tiesiskie attiecību aktualas problemas*. VI Starptautiskās zinātniski praktiskās konferences rakstu krājums. Rīga: BSA. Available: <https://bsa.edu.lv/wp-content/docs/science/book/sbornik08122017.pdf> (accessed on 28.05.2021). (In Latvian)
- Basovskii L. (2010) *Mirovaia ekonomika: Kurs lektsii*. Moskva: Infra-M. (In Russian)
- Beilinson L. (2009) Professional'nyi diskurs kak predmet lingvisticheskogo izucheniia. *Vestnik Volgogradskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, Seriya 2: Iazykoznanie, № 1(9), s. 145–149. Available: <https://cyberleninka.ru/article/n/professionalnyy-diskurs-kak-predmet-lingvisticheskogo-izucheniya/viewer> (accessed on 28.05.2021). (In Russian)
- Benveniste E. (1985) On discourse. *The Theoretical Essays: Film, Linguistics, Literature*. Manchester: Manchester University Press.
- Bikse V. (1998) *Makroekonomikas pamati: teorija, problemas, politika*. Rīga: Latvijas Universitāte. (In Latvian)
- Bikse V. (2007) *Ekonomikas teorijas pamatprincipi*: Macību līdzeklis. Rīga: Izglītības soli. (In Latvian)
- Bikse V. (2009) *Ekonomika un bankas*: Macību gramata. Rīga: Latvijas Komerčbanku asociācijas Konsultāciju un macību centrs. (In Latvian)
- Bolsunovskaia L., Zeremskaja Iu., Dubrovskaja N. (2015) Vidy diskursivnykh markerov v russkoiazыchnykh i angloiazыchnykh nauchnykh stat'iakh po geologii i neftegazovomu delu. *Vestnik Tomskogo Gosudarstvennogo Pedagogicheskogo Universiteta (TSPU Bulletin)*, № 4(157), s. 117–123. Available: <https://cyberleninka.ru/article/n/vidy-diskursivnyh-markerov-v-russkoiazыchnykh-i-angloiazыchnykh-nauchnykh-statyah-po-geologii-i-neftegazovomu-delu/viewer> (accessed on 28.05.2021). (In Russian)
- Borisov E. (2000) *Ekonomicheskaja teoriia*: Uchebnik. Moskva: Iurist. (In Russian)
- Brastins G. (2015) *Kreditriskā parvaldības pilnveidosana Latvijas tautsaimniecībā*: Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte. Available: <https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/>

- 31323/298-51364-Braslins_Girts_gb10052.pdf?sequence=1&isAllowed=y (accessed on 28.05.2021). (In Latvian)
- Brigham Iu. (1998) *Entsiklopediia finansovogo menedzhmenta: Sokr. per. s angl.* Moskva: RAGS – “Ekonomika”. (In Russian)
- Briu S., Makkonnell K. (2008) *Ekonomiks: Kratkii kurs.* Per. s angl. Moskva: Infra-M. (In Russian)
- Brown G., Yule G. (1983) *Discourse Analysis.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Bunich P. (1970) *Problemy khozrascheta i finansov v usloviakh reformy.* Moskva. (In Russian)
- Bunich P. (Red.) (1989) *Khozraschet, samofinansirovanie, samoupravlenie.* Moskva: Ekonomika. (In Russian)
- Chakraborty G., Pagolu M., Garla S. (2014) *Text Mining and Analysis: Practical Methods, Examples, and Case Studies Using SAS.* SAS (Analytics Software & Solutions) Institute. Available: <http://support.sas.com/publishing/pubcat/chaps/65646.pdf> (accessed on 28.05.2021).
- Cherniavskaia V. (2015) *Lingvistika teksta. Lingvistika diskursa.* Moskva: Nauka. (In Russian)
- Cherniavskaia V. (2018) Diskursivnyi analiz ikorpusnye metody: neobkhodimoe dokazatel'noe zveno? Ob'iasnitel'nye vozmozhnosti kachestvennogo i kolichestvennogo podkhodov. *Voprosy kognitivnoi lingvistiki*, № 2, s. 31–37. DOI: 10.20916/1812-3228-2018-2-31-37. (In Russian)
- Cigankova N. (2009) *Linguistic Variation in English Computer Mediated Academic Discourse:* Doctoral Dissertation. Riga: University of Latvia. Available: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/4561/13740-Cigankova_promocijas_darbs.pdf?sequence=1&isAllowed=y (accessed on 28.05.2021).
- Cleaver T. (2007) *Understanding the World Economy.* Routledge.
- Danesi M., Greco S. (Eds.) (2016) Case studies in Discourse Analysis. *Licom Studies in Pragmatics.* Available: https://www.researchgate.net/publication/301815499_Case_studies_in_Discourse_Analysis_ed_M_Danesi_S_Greco (accessed on 28.05.2021).
- Diderihs H. (2000) *Uzņemuma ekonomika.* Tulk. no vacu val. Riga: Zinatne. (In Latvian)
- Dike V. (1996) *Ievads ekonomika. Sabiedrības zinības pamatskolai:* Skolotāju gramata. Riga: RaKa. (In Latvian)
- Dovladbekova I., Eteris E., Zelmenis D. (2008) *Eiropas Savienības ekonomiska politika un Latvija.* Riga: Rigas Stradina universitate. (In Latvian)
- Dressler W. (Ed.) (1978) *Current Trends in Text Linguistics.* Berlin: de Gruyter.
- Dubra E. (Red.) (2009) *Latvijas ekonomikas konkuretspeja un investīciju nozīme tas veicināšanā:* Monografija. Riga: LU Akademiskais apgads. (In Latvian)
- Dunska M. (2001) *Eiropas Savienības ekonomikas pamati.* Riga: Rasa ABC. (In Latvian)
- Ellman M. (2014) *Socialist Planning.* 3rd ed. Cambridge: Cambridge University Press.
- Engel's F. (1878) [1931] *Anti-Diuring.* Marks K., Engel's F. Sochineniia, T. 14. Moskva, Leningrad: Sotcekgiz. (In Russian)
- Fairclough N. (1985) Critical and descriptive goals in discourse analysis. *Journal of Pragmatics*, Vol. 9, Issue 6, pp. 739–763. DOI: [https://doi.org/10.1016/0378-2166\(85\)90002-5](https://doi.org/10.1016/0378-2166(85)90002-5)
- Finkelstein J. (1992) *The American Economy: From the Great Crash to the Third Industrial Revolution.* Illinois.
- Gaidenko P., Davydova Iu. (1991) *Istoriia i ratsional'nost': Sotsiologija M. Vebera i veberovskii renessans.* Moskva. (In Russian)
- Garanca B. (2004) Vards – apakskomisijai. Ekonomikas terminologijas apakskomisija (ETAK). *Terminologijas Jaunumi*, 01.05. Available: <https://termini.gov.lv/komisija/vards-apakskomisijai-ekonomikas-terminologijas-apakskomisija-etak> (accessed on 28.05.2021). (In Latvian)

- Gilbert Dzh., Malkei M. (1987) *Otkryvaia iashchik Pandory: Sotsiologicheskii analiz vyskazivaniū uchenykh*. Per. s angl. Moskva: Progress. (In Russian)
- Girts K. (2004) *Interpretatsiia kul'tur*. Moskva: Rossiiskaia politicheskaiia entsiklopediia (ROSSPEN). (In Russian)
- Gladkov I. (1956) *Ot plana GOELRO k planu shestoi piatiletki*. Moskva: Izdatel'stvo AN SSSR. (In Russian)
- Gravem O. (2015) *Terminologiia v protsesse formirovaniia: issledovanie perevoda s angliiskogo iazyka na russkii iazyk v oblasti podvodnoi dobychi*: Masteroppgave i russisk. Institutt for fremmedspråk, Universitet i Bergen. Veileder: Margje Post. Available: <https://bora.uib.no/bora-xmloi/bitstream/handle/1956/10310/133480088.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (accessed on 28.05.2021). (In Russian)
- Gregory P. (2004) *The Political Economy of Stalinism: Evidence from the Soviet Secret Archives*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gulian P. (1982) *Latviiā v sisteme narodnogo khoziaistva SSSR*. Riga: Zinatne. (In Russian)
- Gur'ianov S., Nochevnik M. (Otv. red.) (1991) *Rynochnaia ekonomika: vybor puti*. Moskva: Profizdat. (In Russian)
- Gurko V. (1902) *Ustoi narodnogo khoziaistva Rossii. Agrarno-ekonomicheskie etudy*. SPb.: Tipografiia A. Suvorina.
- Gurko V. (1909) *Nashe gosudarstvennoe i narodnoe khoziaistvo*. Doklad, predstavlennyi V s'ezdu upolnomochennykh ob"edinennykh dvorianskikh obshchestv. SPb.: Leshtukovskaia Parovaia Skoropечатnia P. Iablonskogo. (In Russian)
- Halliday M. (1987) *Language as Social Semiotic. The Social Interpretation of Language and Meaning*. London: Arnold.
- Halliday M., McIntosh A. (Eds.) (1985) *Language, Context, and Text. Aspects of Language in a Social-Semiotic Perspective*. Victoria: Deakin University Press.
- Heilbronner R., Turou L. (1994) *Ekonomika dlia vsekh*. Per. s angl. Novosibirsk: EKOR. (In Russian)
- Hoey M. (2007) *Text, Discourse and Corpora: Theory and Analysis*. A&C Black.
- Hofs K., Alsina R. (2011) *Biznesa ekonomika*. 2. izd. Tulk. no norvegu val. Riga: Jana Rozes apgads. (In Latvian)
- Hofs K., Marinska K. (2002) *Biznesa ekonomika*. 1. izd. Tulk. no norvegu val. Riga: Jana Rozes apgads. (In Latvian)
- Hofstede G. (1980) *Culture's Consequences: International Differences in Work Related Values*. London, Beverly Hills: Sage Publications.
- Hofstede G. (2001) *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviours, Institutions and Organizations Across Countries*. CA: Sage, Thousand Oaks.
- Hofstede G., Hofstede G.J., Minkov M. (2010) *Cultures and Organizations: Software of the Mind*, 3rd ed. McGraw Hill Professional.
- Hofstede G. (2021a) Dimensions of National Culture. *Hofstede Insights*. Available: <https://hi.hofstede-insights.com/national-culture> (accessed on 28.05.2021).
- Hofstede G. (2021b) Country comparison. *Hofstede Insights*. Available: <https://www.hofstede-insights.com/country-comparison/latvia,russia,the-usa/> (accessed on 28.05.2021).
- Informatsionnii portal storonnikov referendumā ob otvetstvennosti vlasti pered narodom. (2021) *Politicheskaiia ekonomiiā. Stalinskii uchebnik 1954*. Available: https://zaotvet.info/content/politicheskaja_jekonomija_stalinskij_uchebnik_1954 (accessed on 28.05.2021). (In Russian)

- Ituell Dzh., Milgeit M., N'iumen P. (Red.) (2009) "Nevidimaia ruka" rynka. Per. s angl. Moskva: GU-VShE. (In Russian)
- Jakovlevs P. (2004) *Ekonomika. Uzdevumi un lietiskas speles*: Macibu lidzeklis. Riga: RaKa. (In Latvian)
- Jorgensen M., Phillips L. (2002) *Discourse Analysis as Theory and Method*. London: SAGE Publications Ltd.
- Junior Achievement Latvijas nodala. (1995) *Lietiska ekonomika. Studiju celvedis*: Macibu lidzeklis vidusskolam. Tulk. no angļu val. Lielvarde: Lielvarde. (In Latvian)
- Kanareikin S. (Otv. za vypusk) (1993) *Ekonomiks: teoriia i praktika*. T. 1. Spb.: AO Dorval', AO Riga. (In Russian)
- Kibrik A. (2003) *Analiz diskursa v kognitivnoi perspektive*: Dissertatsiia na soiskanie uchenoi stepeni doktora filologicheskikh nauk. Moskva: Institut iazykoznaniiia RAN. Available: https://iling-ran.ru/kibrik/DA_cognitive_perspective@Diss_2003.pdf (accessed on 28.05.2021). (In Russian)
- Kibrik A. (2016) Teoriia kommunikatsii i lingvisticheskii analiz diskursa. Venediktova T., Gudkov D. (Red.) *Osnovy teorii kommunikatsii*. Moskva: Iurait, s. 141–151. (In Russian)
- Kirichenko V. (1974) *Dolgosrochnyi plan razvitiia narodnogo khoziaistva*. Moskva: Ekonomika. (In Russian)
- Kondrat'eva T. (2001) *Leksiko-semanticheskie i derivatsionno-metaiazykovye osobennosti terminosfery "Ekonomika-Rynok-Pravo": Na materiale russkogo, angliiskogo i nemetskogo iazykov*: Avtoreferat dissertatsii. Available: <https://www.dissercat.com/content/leksiko-semanticheskie-i-derivatsionno-metayazykovye-osobennosti-terminosfery-ekonomika-ryno> (accessed on 28.05.2021). (In Russian)
- Kopoloveca N. (2017) *Lidera portreta radisanas modelis latviesu un cehu politiskaja diskursa*: Promocijas darbs. Riga: Latvijas Universitate. Available: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/37282/298-61873-Kopoloveca_Nadezda_nm11041.pdf?sequence=1&isAllowed=y (accessed on 28.05.2021). (In Latvian)
- Krasnopjorovs O. (2013) *Latvijas ekonomikas izaugsmi noteicose faktori*: Promocijas darbs. Riga: Latvijas Universitate. Available: https://mpira.ub.uni-muenchen.de/47550/1/MPRA_paper_47550.pdf (accessed on 28.05.2021). (In Latvian)
- Krievins V. (1996) *Ekonomikas pamatkurss*: Macibu lidzeklis. Riga: RaKa. (In Latvian)
- Krugmens P. (2010) *Depresivas ekonomikas atgriesanas un 2008. gada krize*. Tulk. no angļu val. Riga: Jumava. (In Latvian)
- Krugman P., Obstfel'd M. (1997) *Mezhdunarodnaia ekonomika: teoriia i politika*: Uchebnik. Per. s angl. Moskva: Ekonomicheskii fakul'tet MGU, IuNITI. (In Russian)
- Krumins G. (Sast.) (2017) *Latvijas tautsaimniecibas vesture*. Riga: Jumava. (In Latvian)
- Kurskii A. (1974) *Nauchnye osnovy sovetskikh piatiletok*. Moskva: Nauka. (In Russian)
- Kuz'bozhev E., Koz'eva I., Svetovtseva M. (2010) *Ekonomicheskaia geografija i regionalistika*: Uchebnoe posobie. Moskva: Iurait. (In Russian)
- Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija. (2021). *Arhivs*. Available: <https://www.em.gov.lv/lv/arhivs> (accessed on 28.05.2021). (In Latvian)
- Liashchenko P. (1956) *Istoriia narodnogo khoziaistva SSSR*. T. III: Sotsializm. Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo politicheskoi literaturi. (In Russian)
- Libs S. (2009) *Spele gala: sagrauta ekonomika. Kas mus sagaida nakotne?* Riga: Zvaigzne ABC. (In Latvian)

- Litan R., Herring R. (Eds.) (2001) *Brookings-Wharton Papers on Financial Services*. Brookings Institution Press.
- Lobacheva E. (Red.) (2010) *Ekonomicheskaia teoriia*: Uchebnik. Moskva: Iurait, Visshee obrazovanie. (In Russian)
- Loginov V. (Otv. red.) (1989) *Sovetskaia ekonomika: opyt, problemy, perspektivy*: Sbornik statei. Moskva: AN SSSR. (In Russian)
- Makarova A. (2007) *Determinologizatsiia edinits iazyka ekonomiki i biznesa v sovremennom russkom iazyke*: Avtoreferat dissertatsii. Moskva: Moskovskii Gosudartsvennyi Oblastnoi Universitet. Available: <https://www.dissercat.com/content/determinologizatsiya-edinits-yazyka-ekonomiki-i-biznesa-v-sovremennom-russkom-yazyke> (accessed on 28.05.2021). (In Russian)
- Makkonnell K., Briu S. (1992) *Ekonomiks: printsipy, problemy i politika*. Per. s angl. Moskva: Respublika. (In Russian)
- Makkonnell K., Briu S. (2001) *Ekonomiks: printsipy, problemy i politika*: Uchebnik I. 13-e izd. Per. s angl. Moskva: Infra-M. (In Russian)
- Makkonnell K., Briu S. (2008) *Ekonomiks: printsipy, problemy i politika*: Uchebnik II. 16-e izd. Per. s angl. Moskva: Infra-M. (In Russian)
- Malkei M. (1983) *Nauka i sotsiologiiia znaniia*. Moskva: Progress. (In Russian)
- Marx K. (1859) *A Contribution to the Critique of Political Economy*. Progress Publishers.
- Medvedevs R. (2009) *Pasaules ekonomikas globalizacija un tas ietekme uz Latvijas ekonomiku*. Riga: M. (In Latvian)
- Menk'iu N. (2010) *Printsipy ekonomiks*. Per. s angl. SPb.: Piter. (In Russian)
- Mensikovs V. (1997) *Latgale cela uz konkuretspejigu tirgu*. Daugavpils: DPU izdevnieciba "Saule". (In Latvian)
- Miniankou R. (2019) Liberal'noe obrazovanie dlia global'nogo grazhdanstva: na primere Evropeiskogo Gumanitarnogo Universiteta. *Socialo Zinatnu Vestnesis / Vestnik sotsial'nykh nauk*, № 1(28), s. 7–23. DOI: [https://doi.org/10.9770/szv.2019.1\(1\)](https://doi.org/10.9770/szv.2019.1(1)). (In Russian)
- Naidenova N., Muradian A. (2017) Leksiko-semanticheskie parametry ekonomicheskogo diskursa: novostnye soobshcheniia na russkom, angliiskom i frantsuzskom iazykakh. *Vestnik RUDN. Serii: Teoriia iazyka. Semiotika. Semantika*, № 8(1), s. 182–187. DOI: https://doi.org/10.22363/2313_2299_2017_8_1_182_187. (In Russian)
- Nikiforova A. (1991) *Rynok truda: zaniatost' i bezrobotitsa*. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniia. (In Russian)
- Nord C. (2005) *Text Analysis in Translation: Theory, Methodology, and Didactic Application of a Model for Translation-Oriented Text Analysis*. Rodopi.
- Nove A. (1977) *The Soviet Economic System*. 1st ed. Boston: Allen & Unwin, Inc.
- Nove A. (1986) *The Soviet Economic System*. 3rd ed. Boston: Unwin Hyman, Inc.
- Ostrovitianov K., Shepilov D., Leont'ev L., Laptev I., Kuz'minov I., Gatovskii L., Iudin P., Pashkov A., Pereslegin V., Starovskii V. (1954) *Politicheskaiia ekonomiiia*: Uchebnik. Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo politicheskoi literatury. (In Russian)
- Paiders J. (2001) *Peleka ekonomika*. Riga: Zvaigzne ABC, Dienas Bizness. (In Latvian)
- Petrakov N. (Red.) (1990) *Ne smet' komandovat'!* Moskva: Ekonomika. (In Russian)
- Piketi T. (2015) *Kapitals 21. gadsimta*. Tulk. no francu val. Jelgava: Lauku biblioteku atbalsta biedriba. (In Latvian)
- Piketti T. (2015) *Kapital v XXI veke*. Per. s frants. Moskva: Ad Marginem Press. (In Russian)
- Plotkans A. (2010) *Cita ekonomika*. Riga: Dienas gramata. (In Latvian)

- Pokorniak V. (2002) “Vo mne ubili rynochnyi romantizm”. *ksonline.ru*. Available: <https://ksonline.ru/nomer/ks/-/id/12392/> (accessed on 28.05.2021). (In Russian)
- Praude V. (1973) *Ispol'zovanie khozrascheta v upravlenii roznichnoi trgovlei (na materialakh Latviiskoi SSR)*: Dissertatsiia na soiskanie uchenoi stepeni kandidata ekonomicheskikh nauk. Riga: Latviiskii ordena Trudovogo Krasnogo Znameni Gosudarstvennyi Universitet im. Petra Stuchki. Available: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/539> (accessed on 28.05.2021). (In Russian)
- Prunch E. (2015) *Puti razvitiia zapadnogo perevodovedeniia: ot iazykovoii asimmetrii k politicheskoi*. Per. s nem. Moskva: R. Valent. Available: <https://library.oapen.org/bitstream/id/18493da6-5f3d-4172-baa0-2ae8fca556d1/577790.pdf> (accessed on 28.05.2021). (In Russian)
- Ptashkin A. (2016) Diskurs, diskursivnyi analiz i lingvisticheskie protsessory. *Vestnik Tomskogo Gosudarstvennogo Pedagogicheskogo Universiteta (TSPU Bulletin)*, № 6(171), s. 66–70. Available: http://vestnik.tspu.edu.ru/files/vestnik/PDF/articles/ptashkin_a._s._66_70_6_171_2016.pdf (accessed on 28.05.2021). (In Russian)
- Putele I. (Sast.) (2013) *Aktualas tendences terminologijas teorija un prakse*: Rakstu krajums. Riga: LU Latviesu valodas instituts. (In Latvian)
- Raizberg B. (1994) *Eksperimental'nye uchebnye programmy izucheniia ekonomiki v nachal'nykh, srednikh i starshikh klassakh obshcheobrazovatel'nykh shkol, gimnazii, litseev*. Moskva RASSIANA. (In Russian)
- Romanovska A. (2021) Diskursa analize. *Nacionala enciklopedija*. Available: <https://enciklopedija.lv/skirklis/8056-diskursa-anal%C4%ABze> (accessed on 28.05.2021). (In Latvian)
- Rumjancevs A., Kozlovs G., Volkovs M., Mileikovskis A., Atlasa M., Azarova M., Belousovs R., Mancevs V., Mohovs N., Mrackovska I., Skipetrovs A. (1985) *Politekonomija*. Riga: Zvaigzne. (In Latvian)
- Samigullina A. (2014) Formirovanie sposobnosti k provedeniuiu lingvisticheskogo analiza politicheskogo diskursakak professional'noi kompetentsii budushchikh perevodchikov. *Sovremennye problemy nauki i obrazovaniia*, № 6. Available: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=16268> (accessed on 28.05.2021). (In Russian)
- Samuel'son P. (1964) *Ekonomika*: V vodnyi kurs. Per. s angl. Moskva: Progress. (In Russian)
- Samuel'son P. (1994a) *Ekonomika*. T. 1. Per. s angl. Moskva: NPO “Algon”, VNIISI, “Mashinostroenie”. (In Russian)
- Samuel'son P. (1994b) *Ekonomika*. T. 2. Per. s angl. Moskva: NPO “Algon”, VNIISI, “Mashinostroenie”. (In Russian)
- Samuel'son P., Nordhaus V. (1997) *Ekonomika*: Uchebnoe posobie. Per. s angl. Moskva: Binom-KnoRus. (In Russian)
- Samuel'son P., Nordhaus V. (2009) *Ekonomika*: Klassicheskii uchebник. Per. s angl. Moskva: OOO “I.D. Vil'iams”. (In Russian)
- Sarna A. (2021) *Diskurs-analiz*. Tsentr gumanitarnykh tekhnologii. Available: <https://gtmarket.ru/concepts/7232> (accessed on 28.05.2021). (In Russian)
- Sinicins M. (2009) *Ekonomika vidusskolai*. Riga: RaKa. (In Latvian)
- Skujina V. (Aut. kol. vad.) (1995) *ELDO: Ekonomikas, lietvedibas un darba organizacijas termini*. Riga: LZA Latviesu valodas instituts. (In Latvian)
- Smith A. (2007) [1776] *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Amsterdam, Lausanne, Melbourne, Milan, New York, Sao Paulo: MetaLibri. Available: https://www.ibiblio.org/ml/libri/s/SmithA_WealthNations_p.pdf (accessed on 28.05.2021).

- Sneiders A. (1925) *Politiska ekonomija*. Riga: Nacionala Kultura. (In Latvian)
- Sorokin G. (1961) *Planirovanie narodnogo khoziaistva SSSR. Voprosy teorii i organizatsii*. Moskva: Izdatel'stvo sotsial'no-ekonomicheskoi literatury. (In Russian)
- Spiridonova E. (2010) Semanticheskie osobennosti ekonomicheskikh terminov (na materiale russkogo i angliiskogo iazykov). *Aktual'nye problemy teoreticheskoi i prikladnoi lingvistiki: Sbornik nauchnykh trudov*. Ul'ianovsk: ULGTU. Available: <http://venec.ulstu.ru/lib/disk/2011/Sosnina.pdf> (accessed on 28.05.2021). (In Russian)
- Stenleiks Dz. (1997) *Ekonomikas pamati*. Tulk. no angļu val. Riga: Zvaigzne ABC. (In Latvian)
- Stranga A. (2020) *Karla Ulmana autoritara rezima saimnieciska politika 1934–1940*. Riga: Latvijas Universitate. (In Latvian)
- Strazdina V., Viksnins M. (Sast.) (1992) *Tirdzniecibas ekonomikas, organizacijas un parvaldes terminu vardnica*. Riga: Zinatne. (In Latvian)
- Streletskaia I., Novakovskaia E. (2011) Nekotorye osobennosti perevoda ekonomicheskikh tekstov s angliiskogo iazyka na russkii. *Mir sovremennoi nauki*, № 6, s. 49–54. Available: <https://publications.hse.ru/articles/73362621> (accessed on 28.05.2021). (In Russian)
- Tay D. (2019) *Time Series Analysis of Discourse Method and Case Studies*. 1st ed. Available: <https://www.routledge.com/Time-Series-Analysis-of-Discourse-Method-and-Case-Studies/Tay/p/book/9780367732677> (accessed on 28.05.2021).
- Ticher S., Meier M., Vodak R., Veter E. (Red.) (2009) *Metody analiza teksta i diskursa*. Khar'kov: Gumanitarnyi tsentr. (In Russian)
- Treisijs M. (1996) *Lauksaimnieciba un partika tirgus ekonomika: Ievads teorija, prakse un politika*. Tulk. no angļu val. Riga: Latvijas Valsts agraras ekonomikas instituts. (In Latvian)
- Trubitsyn D. (2009) Kul'turnyi determinizm v kontseptsii modernizatsii: filosofsko-metodologicheskii analiz. *Voprosy filosofii*, № 8, s. 39–55. Available: http://zabgu.ru/files/people/pdf_files/temp/14/679/01_temp_file_.pdf (accessed on 28.05.2021). (In Russian)
- Ukhvanova-Shmygova I. (2014) *Kauzal'no-geneticheskii podkhod v kontekste lingvistiki diskursa*. Minsk: BGU. (In Russian)
- Veber M. (1990) *Izbrannye proizvedeniia*. Per. s nem. Moskva: Progress. (In Russian)
- Veber M. (1994) Khoziaistvennaia etika mirovykh religii. Veber M. *Izbrannoe. Obraz obshchestva*. Per. s nem. Moskva: Progress, s. 43–77. (In Russian)
- Valsts valodas centrs. (2021) *Terminologijas konsekvence*. Available: <https://vvc.gov.lv/index.php?route=product/category&path=177> (accessed on 28.05.2021). (In Latvian)
- Van Dijk T. (1976) Narrative macro-structures. Logical and cognitive foundations. *PTL: A Journal for Descriptive Poetics and Theory of Literature*, No. 1, pp. 547–568. Available: <http://www.discourses.org/OldArticles/Narrative%20macrostructures.pdf> (accessed on 28.05.2021).
- Van Dijk T. (1985) Semantic Discourse Analysis. *Handbook of Discourse Analysis*, Vol. 2: Dimensions of Discourse. London: Academic Press. Available: <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.461.9250&rep=rep1&type=pdf> (accessed on 28.05.2021).
- Van Dijk T. (2006) Ideology and Discourse Analysis. *Journal of Political Ideologies*, Vol. 11, No. 2, pp. 115–140. DOI: <https://doi.org/10.1080/13569310600687908>
- Van Dijk T. (2008) *Discourse and Context. A Sociocognitive Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vid L., Ivanov E. (1990) *Novaia filosofiiia planirovaniia*. Moskva: Ekonomika. (In Russian)
- Vilka I. (2016) *Sociala kapitala elementu izpete un novertejums ekonomikas attistibas konteksta Latvija*: Promocijas darbs. Riga: Latvijas Universitate. Available: <https://dspace.lu.lv/dspace/>

bitstream/handle/7/34482/298-56298-Vilka_Ilze_if10032.pdf?sequence=1&isAllowed=y (accessed on 28.05.2021). (In Latvian)

Vitte S. (1912) *Konspekt leksii o narodnom i gosudarstvennom khoziaistve*, chitannykh Ego Imperatorskomu Visochestvu Velikomu Kniaziiu Mikhailu Aleksandrovichu v 1900–1902 gg. SPb.: Tipografiia AO Brokgauz-Efron. (In Russian)

Zalkind A., Miroshnichenko B. (1980) *Ocherki razvitiia narodnokhoziaistvennogo planirovaniia*. Moskva: Ekonomika. (In Russian)

Zarubina N. (1998) *Sotsiokul'turnye faktory khoziaistvennogo razvitiia: M. Veber i sovremennie teorii modernizatsii*. SPb. (In Russian)

Zheleznov V. (1884) *Ocherki politicheskoi ekonomii*. SPb.: Tipografiia A. Suvorina. (In Russian)

Wheatcroft S., Davies R. (Eds.) (1985) *Materials for a Balance of the Soviet National Economy 1928–1930*. Cambridge: Cambridge University Press.

Widdowson H. (2004) *Text, Context, Pretext: Critical Issues in Discourse Analysis (Language in Society)*. London: Blackwell Publishing Limited.

ЭКОНОМИКА

Наталья Селиванова-Фёдорова, Динара Тутаева, Татьяна Рогова

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ РАЗЛИЧИЯ МЕЖДУ СТРАНАМИ И ВНУТРИ СТРАН: ГДЕ ОНИ СИЛЬНЕЕ В XXI ВЕКЕ?

DOI: [https://doi.org/10.9770/szv.2021.1\(3\)](https://doi.org/10.9770/szv.2021.1(3))

Для цитирования: Селиванова-Фёдорова Н., Тутаева Д., Рогова Т. (2021) Экономические различия между странами и внутри стран: где они сильнее в XXI веке? *Sociālo Zinātņu Vēstnesis / Вестник социальных наук*, 32(1): 61–77. [https://doi.org/10.9770/szv.2021.1\(3\)](https://doi.org/10.9770/szv.2021.1(3))

For citation: Selivanova-Fyodorova N., Tutaeva D., Rogova T. (2021) Economic differences between countries and within them: where are they bigger in the XXI century? *Sociālo Zinātņu Vēstnesis / Social Sciences Bulletin*, 32(1): 61–77. [https://doi.org/10.9770/szv.2021.1\(3\)](https://doi.org/10.9770/szv.2021.1(3))

В научной литературе достаточно много исследований, посвящённых изучению и сравнению экономических различий между странами и между регионами внутри стран в разных макрорегионах мира и в разные периоды времени. Тем не менее, авторы данной статьи не обнаружили среди результатов этих исследований каких-либо эмпирически обоснованных сравнительных выводов об экономических различиях на внешнем межстрановом и внутреннем межрегиональном уровнях. Целью данной статьи является эмпирическая проверка двух популярных в научной литературе гипотез о территориальных экономических различиях в современном мире. Согласно первой гипотезе, экономические различия между странами в современном мире не так велики, как различия между регионами внутри стран. Согласно второй гипотезе, уменьшение экономических различий между странами связано с относительно более быстрым экономическим ростом столичных регионов. В рамках данного исследования измерение экономических различий на различных территориальных уровнях осуществляется методом сравнения коэффициентов вариации доходов населения. Источником эмпирических данных для этого исследования является база данных Субнационального Индекса развития человеческого потенциала (СИРЧП), созданная голландским Институтом управленческих исследований Университета Радбауд, которая содержит показатель доходов населения во внутренних регионах 161 страны мира за период с 2000 по 2018 год. Результаты сравнения динамики экономических различий на разных территориальных уровнях показали, что в течение двух прошедших десятилетий XXI века ни в мире в целом, ни в странах ЕС различия между регионами внутри стран не были выше, чем различия между странами. Однако начиная с 2015 года экономические различия между внутренними регионами стран ЕС стали превышать экономические различия между самими странами, что является отличительной особенностью именно Европейского Союза. В течение всего изучаемого периода XXI века как межстрановые, так и внутренние межрегиональные экономические различия внутри стран ЕС были значительно ниже, чем в мире в целом. Экономическое значение нестоличных регионов — в основном это регионы, расположенные вблизи столиц, т.е. так называемые пристольные регионы, — в странах ЕС постепенно возрастает, хотя в настоящее время ЕС (и, веро-

ятно, мир в целом) по-прежнему характеризуется экономическим ростом, двигателями которого являются в основном столичные регионы.

Ключевые слова: экономические различия, страны мира, Европейский Союз, внутренние регионы, столичные регионы, коэффициент вариации.

Ekonomiskās atšķirības starp valstīm un to iekšienē: kur tās ir lielākas 21. gadsimtā?

Zinātniskajā literatūrā ir daudz pētījumu, kas veltīti ekonomisko atšķirību izpētei un salīdzināšanai starp valstīm un starp reģioniem valstu iekšienē dažādos pasaules makroreģionos un dažādos laika periodos. Tomēr raksta autore šo pētījumu rezultātos neatrada empīriski pamatotus salīdzinošus secinājumus par ekonomiskajām atšķirībām ārējā starpvalstu un iekšējā starpreģionu līmenī. Šī raksta mērķis ir empīriski pārbaudīt divas zinātniskajā literatūrā populāras hipotēzes par teritoriālajām ekonomiskajām atšķirībām mūsdienu pasaulē. Saskaņā ar pirmo hipotēzi ekonomiskās atšķirības starp valstīm mūsdienu pasaulē nav tik lielas kā atšķirības starp reģioniem valstu iekšienē. Saskaņā ar otro hipotēzi ekonomisko atšķirību samazināšanās starp valstīm ir saistīta ar relatīvi straujāku ekonomikas izaugsmi galvaspilsētu reģionos. Šī pētījuma ietvaros ekonomisko atšķirību mērīšana dažādos teritoriālajos līmeņos tiek veikta, salīdzinot iedzīvotāju ienākumu variācijas koeficientus. Šī pētījuma empīrisko datu avots ir Radbouda Universitātes Nīderlandes Menedžmenta pētījumu institūta izveidotā Subnacionālā Tautas attīstības indeksa (STAI) datu bāze, kas satur iedzīvotāju ienākumu rādītājus 161 valsts iekšējos reģionos laikposmam no 2000. gada līdz 2018. gadam. Ekonomisko atšķirību dinamikas salīdzināšanas rezultāti dažādos teritoriālajos līmeņos parādīja, ka 21. gadsimta divās desmitgadēs ne pasaulē kopumā, ne ES valstīs atšķirības starp reģioniem valstu iekšienē nebija lielākas par atšķirībām starp valstīm. Tomēr kopš 2015. gada ekonomiskās atšķirības starp ES valstu iekšējiem reģioniem sāka pārsniegt ekonomiskās atšķirības starp pašām valstīm, kas ir Eiropas Savienībai raksturīga īpatnība. Visā pētītajā 21. gadsimta periodā gan starpvalstu, gan iekšējās starpreģionu ekonomiskās atšķirības ES valstīs bija ievērojami zemākas nekā pasaulē kopumā. Ne-galvaspilsētu reģionu ekonomiskā nozīme – galvenokārt tie ir reģioni, kas atrodas netālu no galvaspilsētām, t.i., tā saucamie “pie-galvaspilsētas” reģioni – ES valstīs pamazām pieaug, lai gan pašlaik Eiropas Savienībai (un, iespējams, arī visai pasaulei) joprojām ir raksturīga ekonomiskā izaugsme, galvenokārt, uz galvaspilsētu reģionu rēķina.

Atslēgas vārdi: ekonomiskās atšķirības, pasaules valstis, Eiropas Savienība, iekšējie reģioni, galvaspilsētu reģioni, variācijas koeficients.

Economic differences between countries and within them: where are they bigger in the XXI century?

In the scientific literature, there are a lot of studies devoted to the investigation and comparison of economic differences between countries and between regions within countries in different macroregions of the world and at different periods of time. However, the authors of the article did not find among the results of these studies any empirically substantiated comparative conclusions about economic differences at the intercountry and internal interregional levels. The purpose of this article is to empirically test two hypotheses popular in the scientific literature about territorial economic differences in the modern world. According to the first hypothesis, economic differences between countries in the modern world are not as large as differences between regions within countries. According to the second hypothesis, the decrease in economic differences between countries is related with relatively faster economic growth in the capital regions. Within this study, the measurement of economic differences at different territorial levels is carried out by comparing coefficients of variation of the population's income. The source of empirical data for this study is the Sub-national Human Development Index (SHDI) database, created by the Netherlands Institute for Management Research of the Radboud

University, which contains indicators of the population's income in the inner regions of 161 countries of the world for the period from 2000 to 2018. The results of comparing the dynamics of economic differences at different territorial levels showed that over the past two decades of the 21st century, neither in the world as a whole, nor in the EU countries, the differences between regions within countries were no higher than the differences between countries. However, since 2015, the economic differences between the inner regions of the EU countries began to exceed the economic differences between the countries themselves, which is a distinctive feature of the European Union. During the entire studied period of the 21st century, both inter-country and internal interregional economic differences within the EU countries were significantly lower than in the world as a whole. The economic significance of non-capital regions, which are mainly the regions located near the capitals, i.e. the so-called "near-capital" regions, in the EU countries is gradually increasing, although at present the EU (and, probably, the world as a whole) is still characterized by economic growth, which is based on the growth of capital regions.

Key words: economic differences, countries of the world, European Union, internal regions, capital regions, coefficient of variation.

Введение

Практически все современные исследователи проблем территориального экономического развития обращаются к теме экономических различий между территориями с точки зрения различных аспектов этой темы. Экономические различия между территориями – странами и внутри стран между регионами – изучают не только региональные экономисты (Karwat-Wozniak 2011; Boronenko et al. 2014; Tvaronaviciene 2018; Rivza, Kruzmetra 2018; Prakash, Garg 2019; Selivanova-Fedorova, Tutaeva 2019; Okuneviciute-Neveauskiene et al. 2020 и многие другие). Эта тема – по крайней мере, в Латвии – разрабатывается также географами в рамках региональной географии и географии человека (англ.: *regional and human geography*) (Krauklis 2000; Krisjane, Bauls 2007; Kule et al. 2010; Berzins 2011), что совпадает с общемировыми тенденциями (Hua, Gu 2001; Kovacs 2004); так происходит потому, что региональная экономика исторически развивалась из географической науки и продолжает тесно взаимодействовать с ней в рамках региональной науки, поскольку изучение пространственного неравенства и взаимосвязей природных и социальных процессов затрагивает область общих интересов экономической географии и региональной экономики (Ullman 1958; Isard 1960, 1975; Granberg 1997; Gibbons, Vignoles 2011; Chatterji 2014).

Что касается экономических различий на различных территориальных уровнях, некоторые исследователи и международные организации пришли к выводу о том, что экономические различия между странами (межстрановой уровень) часто не так велики, как экономические различия между регионами внутри этих стран (внутренний межрегиональный уровень) (Kim 2008; OECD 2011, 2013, 2016). Во многих случаях уменьшение степени экономических различий между странами мира в отдельных макрорегионах мира (например, в Европейском Союзе) скорее связано с развитием столичных регионов этих стран (OECD 2016), поскольку чаще всего политическая и экономическая жизнь всей страны сосредоточена именно в этих регионах, – это особенно характерно для Центральной и Восточной Европы (Kuttor 2009).

В рамках данного исследования авторы проводят сравнительный эмпирический анализ современных тенденций в области экономических различий стран мира и ЕС на различных территориальных уровнях путём сравнения коэффициентов вариации на межстрановом и внутреннем межрегиональном уровнях, а также путём сравнения экономических различий между странами ЕС и их столичными регионами. Временные рамки эмпирического анализа ограничены прошедшими двумя десятилетиями XXI века (2000–2018 гг.). Источником эмпирических данных для данного исследования является база данных Субнационального Индекса развития человеческого потенциала, СИРЧП (англ.: *Sub-national Human Development Index, SHDI*), созданная голландским Институтом управленческих исследований Университета Рэдбауд (англ.: *Netherlands Institute for Management Research of the Radboud University*) (Radboud University 2021). Эта база данных разработана на основе Индекса развития человеческого потенциала, ИРЧП (англ.: *Human Development Index, HDI*), созданного в рамках Программы развития Организации Объединенных Наций, ПРООН (англ.: *United Nations Development Programme, UNDP*) (UNDP 2021). База данных Субнационального Индекса развития человеческого потенциала содержит не только субиндексы ИРЧП, но и показатели доходов населения, продолжительности школьного образования и ожидаемой продолжительности жизни новорожденных по внутренним регионам 161 страны мира.

Теоретическое обоснование эмпирического исследования

В научной литературе довольно много исследований, посвящённых изучению и сравнению различий (чаще – экономических различий) между странами и внутри стран между регионами в разных макрорегионах мира и в разные периоды времени (Sala-i-Martin 1995, 1996; Kanbur et al. 2006). По мнению авторов данной статьи, наиболее системные исследования – от макроуровня до мезоуровня – в этой области провёл Х. Сала-Мартин (*X. Sala-i-Martin*). Например, анализ процесса дифференциации экономической активности (по показателю ВВП на душу населения) в 110 странах мира в период с 1960 по 1990 год показал, что степень экономических различий между этими странами в течение исследуемого периода неуклонно возрастала (Sala-i-Martin 1995). Тем не менее, авторы данной статьи не обнаружили в этих результатах сравнения степени различий на межстрановом и внутреннем межрегиональном уровнях. Это означает, что результаты вышеупомянутых исследований не дают точного доказательства тезиса, приведённого во введении к данной статье: экономические различия между странами часто не так велики, как экономические различия между регионами внутри этих стран (Kim 2008; OECD 2011, 2013, 2016).

Организация экономического сотрудничества и развития (ОЭСР) в своих аналитических отчётах «Обзор регионов ОЭСР» (англ.: *“OECD Regions at a Glance”*) акцентирует внимание на сравнении различий на межстрановом и внутреннем межрегиональном уровнях. Например, что касается межстрановых и внутренних межрегиональных различий в уровне образования, ОЭСР отмечает, что различия

в наличии высокообразованной рабочей силы в основном наблюдаются в разных регионах одной и той же страны, а не между странами. Наибольшие различия в наличии рабочей силы с высшим образованием наблюдаются в Чехии, Франции, Испании и США. Например, в 2008 году в Западной Вирджинии (США) законченное высшее образование имело 16% рабочей силы по сравнению с 44% в округе Колумбия (т.е. в Вашингтоне) (OECD 2011). Более того, неравенство в располагаемых доходах домохозяйств между внутренними регионами Израиля, Испании, Турции и США намного выше, чем неравенство в доходах между самими этими странами (OECD 2016).

Вышеприведённый краткий анализ исследований различий на межстрановом и внутреннем межрегиональном уровнях показывает, что чрезвычайно сложно получить сопоставимые показатели неравенства в достаточном количестве стран и их внутренних регионов, и что в научной литературе отсутствует международный перекрёстный анализ неравенства территорий на разных уровнях (Kim 2008). В результате исследования экономических различий между территориями – это, в большинстве своём, сравнительные исследования в рамках отдельных стран (Kim 1998; Rodriguez-Pose, Sanchez-Reaza 2005; Kanbur, Zhang 2005; Knight et al. 2006).

В научной литературе также предпринимаются попытки сравнить экономические различия на межстрановом и внутреннем межрегиональном уровнях в развитых и развивающихся странах (Kanbur, Venables 2005; Kim 2008). Из-за отсутствия надёжных данных в развивающихся странах исследователям часто приходится опираться на данные статистических обследований, которые, как правило, показывают высокую степень экономических различий на внутреннем межрегиональном уровне в развивающихся странах, и это может быть связано как с низким качеством данных, так и с действительно большими диспропорциями в экономическом развитии развивающихся стран. В свою очередь, в развитых странах, несмотря на довольно большие различия в степени внутренней межрегиональной дифференциации между ними, модели пространственной локализации промышленного производства весьма схожи (Kim 2008).

Но, что наиболее важно, данные по развивающимся странам показывают, что географические и политические факторы, характерные для каждой развивающейся страны, могут играть значительно большую роль в процессе региональной дифференциации, чем в развитых странах (Kanbur, Venables 2005). Эти различия в процессе региональной дифференциации внутри каждой отдельной страны создают определённые трудности в выявлении причин территориального неравенства в развивающихся странах. В рамках проекта Всемирного института экономики развития Университета Организации Объединённых Наций (англ.: *The United Nations University World Institute's for Development Economics*) «Пространственные различия в развитии человеческого потенциала» (англ.: *"Spatial Disparities in Human Development"*), возглавляемого Р. Канбуром (R. Kanbur) и Э. Венейблсом (A. Venables), анализировались данные о степени внутренних межрегиональных различий в более чем в 50 развивающихся странах. Хотя содержание фактических данных значительно различается от страны к стране, в целом результаты проекта показали, что степень внутренних межрегиональных экономических

различий во многих развивающихся странах за последние годы увеличилась (Kanbur, Venables 2005).

Данные о степени внутренних межрегиональных различий в развитых странах — намного надёжнее и достовернее. Несмотря на значительные различия, основным фактором внутренней межрегиональной дифференциации в развитых странах являются географические различия в концентрации промышленного производства. В целом, географические различия в концентрации таких отраслей, как сельское хозяйство и горнодобывающая промышленность, увеличивают внутренние межрегиональные различия в развитых странах, поскольку природные ресурсы распределяются неравномерно, в то время как большинство секторов услуг, особенно обслуживающих местные рынки, способствуют сокращению экономических различий между регионами (Kim 2008). Например, в Соединенных Штатах традиционные низкотехнологичные отрасли — такие, как текстильная, швейная и табачная промышленность, — гораздо сильнее сконцентрированы в территориальном аспекте, чем среднетехнологичные и высокотехнологичные отрасли, — такие, как электроэнергетика, транспорт и т.д. Таким образом, можно утверждать, что постепенный сдвиг производства от низкотехнологичных к высокотехнологичным отраслям промышленности с течением времени способствовал большей децентрации промышленного производства (Kim 1998) и уменьшению внутренних межрегиональных экономических различий в США.

Что касается Европейского Союза, то стоит отметить, что в Региональном ежегоднике Евростата (англ.: *Eurostat Regional Yearbook*) определены три основные характеристики процесса внутренней межрегиональной экономической дифференциации в странах Европы, которые полностью соответствуют результатам проанализированных выше исследований экономических различий на межстрановом и внутреннем межрегиональном уровнях в других макрорегионах мира: 1) очень высокая степень внутренних межрегиональных экономических различий по ВВП на душу населения; 2) географический профиль процесса внутренней межрегиональной экономической дифференциации имеет форму модели «центр-периферия»; 3) увеличивается экономическое значение регионов, в которых расположены столицы стран-членов ЕС (Eurostat 2018).

Цель и методология исследования

Данное исследование проведено авторами с целью эмпирической проверки двух популярных в научной и аналитической литературе гипотез о территориальных экономических различиях в современном мире. Согласно первой гипотезе, экономические различия между странами в современном мире не так велики, как экономические различия между регионами внутри стран. Согласно второй гипотезе, уменьшение степени экономических различий между странами современного мира связано с относительно более быстрым экономическим развитием столичных регионов, которые являются центрами политически и экономически высокоцентрализованных стран, особенно в Центральной и Восточной Европе (Kuttor 2009).

Далее авторы дают эмпирическую интерпретацию предмета исследования — экономических различий территорий — с целью уточнения тех показателей, посредством которых процесс экономической дифференциации территорий и его результаты могут быть эмпирически измерены и изучены. В научной литературе в основном встречаются два показателя, различия в которых можно рассматривать как экономические различия. Во-первых, многие исследования территориальных экономических различий используют показатель валового внутреннего продукта (ВВП) на душу населения для оценки экономических различий между территориями (Dunford 2008; Stankevics et al. 2014; Boronenko et al. 2014; Kolarikova et al. 2018). Во-вторых, в нескольких исследованиях экономического неравенства между регионами (Atkinson 1970; Lubrano 2017), а также в исследованиях регионального аспекта дифференциации доходов (Lavrinovica, Lavrinenko 2011) для оценки экономических различий между территориями используется доход населения.

Кроме того, для измерения степени территориальных экономических различий можно использовать относительно широкий набор инструментов — например, таких, как индекс Тейла (англ.: *Tail Index*), индекс Аткинсона (англ.: *Atkinson Index*), коэффициент Джини (англ.: *Gini coefficient*), коэффициент вариации (англ.: *coefficient of variation*) и коэффициент асимметрии (англ.: *coefficient of asymmetry*) (Ruitebeek 1996; Styme, Jackson 2000; Paas, Schlitte 2006; Dunford 2008; Lavrinovich et al. 2012). Следуя математическому обоснованию, представленному С. Дробышевским и А. Иодчиным, в дальнейшем эмпирическом анализе в рамках данной статьи авторы используют коэффициент вариации — главным образом потому, что он не зависит от единицы измерения анализируемого показателя и хорошо подходит в качестве инструмента измерения степени дифференциации территорий (Drobishevskii et al. 2005; Iodchin 2007).

Таким образом, в ходе эмпирической интерпретации экономических различий между территориями авторы отделили показатели экономической активности как таковой (ВВП на душу населения и доходы населения) от показателя степени экономических различий между территориями (коэффициент вариации). Сравнив коэффициенты вариации на межстрановом и внутреннем межрегиональном уровне, авторы узнают, на каком из этих территориальных уровней степень экономических различий в современном мире выше.

База данных Субнационального Индекса развития человеческого потенциала (СИРЧП) за период с 2000 по 2018 год (Radboud University 2021) используется в качестве источника эмпирических данных, так как содержит показатели доходов населения как в странах мира, так и в их внутренних регионах. Это позволит авторам сравнить степень межстрановых и внутренних межрегиональных экономических различий в мире в целом и в Европейском союзе в частности. Внутренние регионы стран, попавших в выборку данного исследования (132 страны мира, 26 из которых — страны-члены ЕС на момент 2018 года), являются ненормативными регионами (например, *NUTS* в Европейском Союзе), а аналитическими или функциональными субнациональными регионами (Radboud University 2021). В базу данных СИРЧП включены именно функциональные субнациональные регионы, и авторы считают это вполне приемлемым и даже более продук-

тивным для понимания экономической реальности, чем сравнение нормативных регионов. Более того, авторы полагают, что строго по классификации *NUTS* вообще невозможно сравнивать территории даже внутри ЕС. Например, в Латвии уровень *NUTS1* – это целая страна, в Польше – это 6 воеводств (и каждое из них – регион *NUTS1*), а в Германии – 16 земель (каждая из которых является регионом *NUTS1*) (European Commission 2011). Таким образом, вслед за Э. Хове (*E. Howe*) и Дж. Стэблером (*J. Stabler*) авторы данного исследования считают, что так называемую функциональную классификацию внутренних регионов стран целесообразно использовать в глобальных сравнительных исследованиях (Howe, Stabler 1989) – особенно в тех, которые охватывают не только страны ЕС, но и других макрорегионов мира, на которые не распространяется нормативное деление на регионы *NUTS*, действующее в Европейском союзе.

Результаты исследования и дискуссия

Анализируя результаты эмпирического исследования, авторы попытаются точно ответить на два центральных исследовательских вопроса данной статьи: 1) где – в мире в целом или в Европейском союзе – экономические различия между внутренними регионами стран доминируют больше (если вообще доминируют) по отношению к экономическим различиям между целыми странами? 2) детерминируется ли уменьшение степени экономических различий между странами в мире в целом и в Европейском союзе ростом в первую очередь столичных регионов? Данные Таблицы 1, а также Рисунков 1 и 2 позволяют сравнить степень экономических различий в мире в целом и в Европейском Союзе на межстрановом и внутреннем межрегиональном уровнях за прошедшие два десятилетия XXI века.

Таблица 1

Степень экономических различий в мире в целом и в Европейском Союзе на межстрановом и внутреннем межрегиональном уровнях, коэффициент вариации, 2000–2018 гг.

Год	Страны мира, $n = 132$			Страны ЕС, $n = 26$	
	Степень экономических различий на межстрановом уровне	Среднее значение степени экономических различий на внутреннем межрегиональном уровне	Степень экономических различий на межстрановом уровне	Среднее значение степени экономических различий на внутреннем межрегиональном уровне	
1	2	3	4	5	
2000	0.287	0.079	0.089	0.053	
2001	0.285	0.079	0.085	0.053	
2002	0.285	0.078	0.080	0.053	

Продолжение таблицы 1 см. на следующей странице

Продолжение таблицы 1

1	2	3	4	5
2003	0.286	0.078	0.077	0.053
2004	0.282	0.078	0.073	0.052
2005	0.280	0.077	0.068	0.053
2006	0.279	0.076	0.066	0.053
2007	0.274	0.075	0.062	0.053
2008	0.271	0.074	0.058	0.052
2009	0.267	0.074	0.058	0.054
2010	0.265	0.073	0.060	0.054
2011	0.262	0.073	0.058	0.053
2012	0.258	0.072	0.057	0.053
2013	0.258	0.072	0.055	0.053
2014	0.255	0.071	0.054	0.053
2015	0.256	0.071	0.053	0.053
2016	0.256	0.070	0.051	0.053
2017	0.255	0.070	0.049	0.052
2018	0.254	0.069	0.049	0.053

Примечание: название анализируемого показателя в источнике данных: Индекс дохода Субнационального Индекса развития человеческого потенциала (англ.: *Income index of Subnational Human Development Index*) (Radboud University 2021).

Источник: рассчитано и составлено авторами по данным Radboud University 2021.

Как показывают данные Таблицы 1 и Рисунков 1 и 2, в течение прошедших двух десятилетий XXI века ни в мире в целом, ни в Европейском Союзе экономические различия на внутреннем межрегиональном уровне не преобладали над межстрановыми различиями. Хотя после 2015 года в ЕС степень экономических различий на внутреннем межрегиональном уровне превысила степень экономических различий на межстрановом уровне, то есть внутренние регионы внутри каждой отдельной страны ЕС стали в среднем отличаться друг от друга больше, чем страны ЕС между собой. До 2015 года внутренние межрегиональные экономические различия в ЕС также были относительно высокими по сравнению с межстрановой экономической дифференциацией, из чего можно сделать вывод о том, что доминирование внутренних межрегиональных экономических различий над межстрановыми – это отличительная особенность Европейского союза. При этом, как межстрановые, так и внутренние межрегиональные экономические различия в странах ЕС значительно ниже, чем в целом в мире (см. Таблицу 1, Рисунки 1 и 2).

Рисунок 1

Сравнение степени экономических различий в мире в целом на межстрановом и внутреннем межрегиональном уровнях, $n = 132$ страны, 2000–2018 гг.

Примечание: название анализируемого показателя в источнике данных: Индекс дохода Субнационального Индекса развития человеческого потенциала (англ.: *Income index of Subnational Human Development Index*) (Radboud University 2021).

Источник: рассчитано и создано авторами по данным Таблицы 1.

Рисунок 2

Сравнение степени экономических различий в Европейском Союзе на межстрановом и внутреннем межрегиональном уровнях, $n = 26$ стран, 2000–2018 гг.

Примечание: 1) название анализируемого показателя в источнике данных: Индекс дохода Субнационального Индекса развития человеческого потенциала (англ.: *Income index of Subnational Human Development Index*) (Radboud University 2021); 2) в выборку стран Евросоюза вошли те страны, которые были членами ЕС в 2018 году (кроме Люксембурга и Кипра, у которых нет внутренних регионов).

Источник: рассчитано и создано авторами по данным Таблицы 1.

В начале анализируемого периода наибольшие экономические различия между регионами внутри страны наблюдались в Китае – коэффициент внутренней межрегиональной вариации доходов населения этой страны в 2000 году был равен 0.208, но к 2018 году он значительно снизился – до 0.094. В 2018 году лидером внутренних межрегиональных экономических различий в мире стала Демократическая Республика Конго (ДРК) – значение коэффициента внутренней межрегиональной вариации доходов её населения составило 0.197 (в 2000 году этот показатель в ДРК также был относительно высоким – 0.186). Что касается противоположного полюса межрегиональных экономических различий внутри страны, то следует отметить, что в 2000 году лидером межрегионального равенства внутри страны был Барбадос с коэффициентом внутренней межрегиональной вариации 0.011 по показателю дохода его населения. В 2018 году лидером стал Уругвай: коэффициент внутренней межрегиональной вариации там составил 0.005 – самый низкий по выборке стран мира.

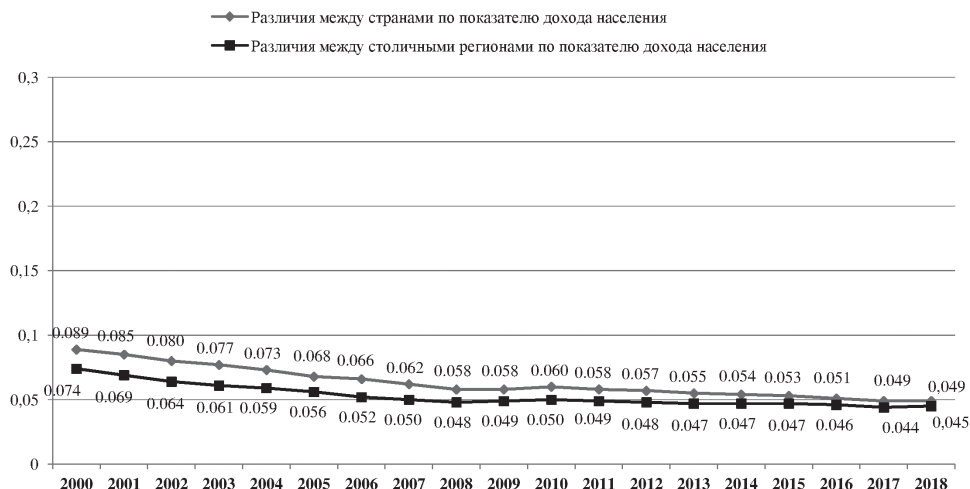
В рамках Европейского Союза лидером внутреннего межрегионального экономического неравенства является Словакия со значением 0.099 внутреннего межрегионального коэффициента вариации доходов населения (в 2000 году этот показатель в Словакии также был самым высоким по ЕС – 0.102). В Словакии стабильно и сильно доминирует столичный регион – Братислава – и так же стабильно и сильно отстаёт по экономическим показателям восточный регион страны (Radboud University 2021). Швеция является лидером внутреннего межрегионального экономического равенства в Европейском Союзе. Несмотря на то, что столичный регион Швеции также является экономически доминирующим (Radboud University 2021), коэффициент внутренней межрегиональной вариации доходов населения в этой стране в 2018 году был самым низким в ЕС – 0.030 (в 2000 году – 0.028).

В поисках ответа на второй вопрос исследования – детерминируется ли уменьшение степени экономических различий между странами ростом в первую очередь столичных регионов? – авторы далее анализируют эмпирические данные только по странам ЕС и их столичным регионам за период с 2000 по 2018 год.

На Рисунке 3 показана динамика экономических различий между странами ЕС и их столичными регионами за прошедшие два десятилетия XXI века. Эмпирически и статистически обоснованный ответ на вопрос, определяется ли (по крайней мере, в Европейском Союзе) процесс дифференциации на межстрановом уровне экономическим ростом прежде всего в столичных регионах, является утвердительным. Динамика коэффициента вариации показывает, что степень экономических различий между столичными регионами стран ЕС в 2000–2018 годах была ниже, чем между странами ЕС. Это означает, что, например, в экономическом аспекте Латвия в целом отличается от Германии или Польши больше, чем Рига – от Берлина или Варшавы. Однако эта разница на протяжении двух прошедших десятилетий XXI века медленно, но неуклонно уменьшалась (см. Рисунок 3), указывая на то, что в современной Европе возрастает значимость нестоличных регионов, хотя экономическое доминирование и более быстрый рост столичных регионов по-прежнему характерны для Европейского Союза (авторы полагают, что и для мира в целом) (см. также OECD 2016).

Рисунок 3

Сравнение степени экономических различий в Европейском Союзе между странами и их столичными регионами, коэффициент вариации, $n = 26$ стран, 2000–2018 гг.

Примечание: 1) название анализируемого показателя в источнике данных: Индекс дохода Субнационального Индекса развития человеческого потенциала (англ.: *Income index of Subnational Human Development Index*) (Radboud University 2021); 2) в выборку стран Евросоюза вошли те страны, которые были членами ЕС в 2018 году (кроме Люксембурга и Кипра, у которых нет внутренних регионов).

Источник: рассчитано и создано авторами по данным Radboud University 2021.

Результаты предыдущих исследований авторов данной статьи показали, что — по крайней мере, в Латвии, — в начале XXI века происходит процесс концентрации экономической активности в Пририжском регионе, т.е. в регионе, располагающемся вплотную к столичному региону — Риге. В настоящее время в этот пристольный регион Латвии частично перетекает значительная часть экономических ресурсов Риги. В то же время в остальных регионах Латвии не наблюдается значительных изменений в концентрации экономической активности (Selivanova-Fedorova i dr. 2018; Selivanova-Fjodorova 2020).

П. Страутиньш (*P. Strautīnš*), экономист коммерческого банка *Luminor* в Латвии, также считает, что Пририжский регион уже достаточно длительное время является наиболее экономически успешной частью Латвии — количество занятых рабочих мест в этом регионе увеличилось более чем на 40% с момента самой низкой точки экономического кризиса 2008 года, а размер заработной платы вырос более чем вдвое. Этот регион очень выигрывает от быстрого развития экспорта услуг (ИТ, бизнес-услуг, туризма) в Риге (Strautins 2018). Таким образом, авторы данного исследования имеют основание предполагать, что и в других странах ЕС возрастает экономическая значимость именно пристольных, а не отдалённых от столиц периферийных регионов.

Выводы

Сравнение межстрановых и внутренних межрегиональных экономических различий в мире и Европейском Союзе позволяет авторам сделать вывод о том, что за прошедшие два десятилетия XXI века ни в мире в целом, ни в Европейском Союзе в частности экономические различия между внутренними регионами стран не были больше, чем экономические различия между целыми странами. На этом основании авторы отклоняют первую из проверенных в рамках данной статьи двух популярных в научной литературе гипотез, согласно которой экономические различия между странами часто не так велики, как экономические различия между регионами внутри этих стран. Однако после 2015 года степень экономических различий между внутренними регионами стран ЕС стала превышать межстрановые экономические различия в Европейском Союзе, то есть внутренние регионы внутри каждой отдельной страны ЕС стали различаться в среднем больше, чем сами страны ЕС. Но и до 2015 года экономические различия между внутренними регионами стран ЕС были относительно высокими по сравнению с экономическими различиями между странами в целом, что является отличительной чертой Европейского Союза. При этом как межстрановые, так и внутренние межрегиональные экономические различия в странах ЕС значительно ниже, чем в мире в целом.

Эмпирически обоснованный ответ на вопрос, обусловлено ли уменьшение межстрановых экономических различий в Европейском Союзе экономическим ростом преимущественно столичных регионов, является утвердительным. Об этом свидетельствует динамика коэффициента вариации за период с 2000 по 2018 год, которая показывает, что степень экономических различий между столичными регионами стран ЕС ниже, чем между странами ЕС в целом. Эта разница постепенно уменьшается, указывая на то, что в XXI веке в Европейском Союзе можно говорить о незначительном, но стабильном повышении экономической значимости нестоличных регионов – в первую очередь тех, которые располагаются в непосредственной близости к столицам и извлекают экономическую пользу из этого конкурентного преимущества, а также из того, что могут предоставить комфортную среду для проживания.

References

- Atkinson A. (1970). On the measurement of inequality. *Journal of Economic Theory*, No. 2, pp. 244–263. DOI: [https://doi.org/10.1016/0022-0531\(70\)90039-6](https://doi.org/10.1016/0022-0531(70)90039-6)
- Berzins M. (2011) Iekszemes migrācijas regionalas dimensijas Latvija. *Latvijas Zinatnu akadēmijas Vestis*, A, Nr. 3/4, 35.–54. lpp. Available: <http://www.lasproceedings.lv/wp-content/uploads/2020/12/LZA-Vestis-A-dala-2011.-gada-3.-un-4.-numurs.pdf> (accessed on 31.05.2021). (In Latvian)
- Boronenko V., Mensikovs V., Lavrinenko O. (2014) The impact of EU accession on the economic performance of the countries' internal (NUTS 3) regions. *Journal of Economics and Business*, Vol. 32, No. 2, pp. 313–341. Available: <https://www.efri.uniri.hr/upload/Nastavnici%20i%20>

- istrazivanja/Arhiva%20Zbornika%20radova/04-boronenko_mensikovs_lavrinenko-2014-2-1420787428.pdf (accessed on 31.05.2021).
- Chatterji M. (2014) Walter Isard and the role of Regional Science and Peace Science for the poor countries. *International Regional Science Review*, Vol. 37, No. 1, pp. 96–106. DOI: <https://doi.org/10.1177/0160017613484927>
- Drobishevskii S., Lugovoi O., Astaf'eva Iu., Polevoi D., Kozlovskaja A., Trunin P., Lederman L. (2005) *Faktory ekonomicheskogo rosta v regionakh RF*. Moscow: IEPP. (In Russian)
- Dunford M. (2008) After the three Italies the (internally differentiated) North-South divide: analysing regional and industrial trajectories. *Annales de Geographie*, Vol. 664, No. 6. Available: https://www.researchgate.net/publication/228621238_After_the_three_Italies_the_internally_differentiated_North-South_divide_Analysing_regional_and_industrial_trajectories (accessed on 31.05.2021).
- European Commission. (2011) *Regions in the European Union – Nomenclature of territorial units for statistics NUTS 2010/EU-27*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Available: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/5916917/KS-RA-11-011-EN.PDF> (accessed on 31.05.2021).
- Eurostat. (2018) *Eurostat Regional Yearbook 2018*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Gibbons S., Vignoles A. (2011) Geography, choice and participation in higher education in England. *Regional Science and Urban Economics*, Vol. 42, No. 1–2, pp. 98–113. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.regsciurbeco.2011.07.004>
- Granberg A. (1997) Regional science and new regional policy in Russia. Chatterji M. (Ed.) *Regional Science: Perspectives for the Future*. London: Macmillan Press, pp. 248–262. Available: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-1-349-25514-6_17 (accessed on 31.05.2021).
- Howe E., Stabler J. (1989) Canada divided: the optimal division of an economy into regions. *Journal of Regional Science*, Vol. 29, pp. 191–211. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9787.1989.tb01232.x>
- Hua J., Gu Ch. (2001) Economic analysis on regional economic difference. *Geographical Research*, Vol. 20, No. 3, pp. 322–329.
- Iodchin A. (2007) *Ekonomicheskoje modelirovanie mezhregional'noi konvergentsii v Rossii*. Avtoreferat dissertatsii. Moskva: Moskovskii Gosudarstvennyi Universitet. Available: <https://www.dissercat.com/content/ekonomicheskoe-modelirovanie-mezhregionalnoi-konvergentsii-v-rossii> (accessed on 31.05.2021). (In Russian)
- Isard W. (1960) *Methods of Regional Analysis: Introduction to Regional Science*. Cambridge, MA: MIT Press and John Wiley.
- Isard W. (1975) *Introduction to Regional Science*. New York: Prentice Hall.
- Kanbur R., Venables A. (2005) Spatial inequality and development. Kanbur R., Venables A. (Eds.) *Spatial Inequality and Development*. Oxford: Oxford University Press, pp. 115–132. Available: <https://global.oup.com/academic/product/spatial-inequality-and-development-9780199278633?cc=lv&lang=en&> (accessed on 31.05.2021).
- Kanbur R., Venables A., Wan G. (2006) *Spatial Disparities in Human Development: Perspectives from Asia*. United Nations Press. Available: <https://collections.unu.edu/view/UNU:2547> (accessed on 31.05.2021).
- Kanbur R., Zhang X. (2005) Fifty years of regional inequality in China: a journey through central planning, reform and openness. *Review of Development Economics*, Vol. 9, No. 1, pp. 87–106. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9361.2005.00265.x>

- Karwat-Wozniak B. (2011) Regional differentiation in the socio-economic development conditions of the agriculture in Poland. *Economics & Sociology*, Vol. 4, No. 2, pp. 11–25. Available: https://www.economics-sociology.eu/files/E&S_4_2_guest.pdf (accessed on 31.05.2021).
- Kim S. (1998) Economic integration and convergence: U.S. regions, 1840–1990. *Journal of Economic History*, Vol. 58, pp. 659–683. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0022050700021112>
- Kim S. (2008) Spatial inequality and economic development: theories, facts and policies. *Working Paper No. 16*. Washington: The World Bank. Available: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/28050?locale-attribute=es> (accessed on 31.05.2021).
- Knight J., Shi L., Renwei Zh. (2006) Divergent means and convergent inequality of incomes among the provinces and cities of urban China. Kanbur R., Venables A., Wan G. (Eds.) *Spatial Disparities in Human Development: Perspectives from Asia*. United Nations Press, pp. 126–144. Available: <https://collections.unu.edu/view/UNU:2547> (accessed on 31.05.2021).
- Kolaríková J., Dvouletý O., Kolarík P. (2018) Economic performance of the NUTS III regions in the Czech Republic in the context of entrepreneurship subsidies from the EU structural funds. *Journal of Economics and Business (Proceedings of Rijeka Faculty of Economics)*, Vol. 36, No. 1, pp. 129–153. DOI: <https://doi.org/10.18045/zbefri.2018.1.129>
- Kovacs Z. (2004) Socio-economic transition and regional differentiation in Hungary. *Geographical Bulletin*, LIII, No. 1–2. Available: https://www.researchgate.net/publication/228962218_Socio-economic_transition_and_regional_differentiation_in_Hungary (accessed on 31.05.2021).
- Krauklis A. (2000) Living with diversity in Latvia: people, nature and cultural landscape. *Folia Geographica*, Vol. 8, pp. 1–14. Available: https://www.geo.lu.lv/fileadmin/user_upload/LU.LV/Apaksvietnes/Fakultates/www.gzzf.lu.lv/Folia_Geographica/Geografiski_raksti_VIII.pdf (accessed on 31.05.2021).
- Krisjane Z., Bauls A. (2007) Migrācijas plusmu regionalas iezīmes Latvija. *Paaudžu nomaina un migrācija Latvija (Stratēģiskas analīzes komisijas zinātniski pētnieciskie raksti)*, Nr. 15(4), 130.–143. lpp. (In Latvian)
- Kule L., Krisjane Z., Berzins M. (2010) Rhetoric and reality of pursuing territorial cohesion in Latvia. Adams N., Cotella G., Nunes R. (Eds.) *Territorial Development, Cohesion and Spatial Planning: Building on EU Enlargement*. London: Routledge, pp. 586–645.
- Kuttor D. (2009) Territorial inequalities in Central Europe: spatial analysis of the Visegrad countries. *Romanian Review of Regional Studies*, Vol. V, No. 1. Available: <https://core.ac.uk/download/pdf/27060466.pdf> (accessed on 31.05.2021).
- Lavrīnovica I., Lavrīnenko O. (2011) *Iedzīvotāju ienākumu diferenciacija Latvijas reģionos*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgads “Saule”. Available: https://www.researchgate.net/publication/299505811_Iedzivotaju_ienakumu_diferenciacija_Latvijas_rejonos (accessed on 31.05.2021). (In Latvian)
- Lavrīnovič I., Lavrīnenko O., Jefimovs N. (2012) Sustainable development, economic growth and differentiation of incomes of Latvian population. *Journal of Security and Sustainability*, Vol. 2, No. 1, pp. 33–39. DOI: [https://doi.org/10.9770/jssi/2012.2.1\(3\)](https://doi.org/10.9770/jssi/2012.2.1(3))
- Lubrano M. (2017) Lorenz curves, the Gini coefficient and parametric distributions. *The Econometrics of Inequality and Poverty*. Available: <http://www.vcharite.univ-mrs.fr/PP/lubrano/cours/Lecture-4.pdf> (accessed on 31.05.2021).
- OECD. (2011) Regional economic disparities. *Regions at a Glance 2011*. Paris: OECD Publishing, pp. 40–45. Available: https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/reg_glance-2011-11-en.pdf?expires=1613197250&id=id&acname=guest&checksum=EB92DDDDE7D33EDE0B812E175E373390 (accessed on 31.05.2021).

- OECD. (2013) *OECD Regions at a Glance 2013*. Paris: OECD Publishing. Available: https://www.oecd-ilibrary.org/urban-rural-and-regional-development/oecd-regions-at-a-glance-2013_reg_glance-2013-en (accessed on 31.05.2021).
- OECD. (2016) *OECD Regions at a Glance 2016*. Paris: OECD Publishing. Available: <http://www.oecd.org/regional/oecd-regions-at-a-glance-19990057.htm> (accessed on 31.05.2021).
- Okuneviciute-Neveauskiene L., Danileviciene I., Tvaronaviciene M. (2020) Assessment of the factors influencing competitiveness fostering the country's sustainability. *Economic Research / Ekonomska Istrazivanja*, Vol. 33, No. 1, pp. 1909–1924. DOI: <https://doi.org/10.1080/1331677X.2020.1763821>
- Paas T., Schlitte F. (2006) Regional income inequality and convergence processes in the EU-25. *ERSA conference papers*, European Regional Science Association. Available: <http://www.sre.wu-wien.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa06/papers/229.pdf> (accessed on 31.05.2021).
- Prakash R., Garg P. (2019) Comparative assessment of HDI with Composite Development Index (CDI). *Insights into Regional Development*, Vol. 1, No. 1, pp. 58–76. DOI: [https://doi.org/10.9770/ird.2019.1.1\(5\)](https://doi.org/10.9770/ird.2019.1.1(5))
- Rivza B. (Galv. red.), Kruzmetra M. (Zin. red.) (2018) *Zinasanu ekonomika Latvijas lauku un regionu dzivotspejai*. Jelgava: Jelgavas tipografija. Available: https://lufb.llu.lv/LLUgramatas/Monografija_Zinasanu_ekonomika_Latvijas_lauku_regionu_dzivotspejai.pdf (accessed on 31.05.2021). (In Latvian)
- Rodriguez-Pose A., Sanchez-Reaza J. (2005) Economic polarization through trade: trade liberalization and regional growth in Mexico. Kanbur R., Venables A. (Eds.) *Spatial Inequality and Development*. Oxford: Oxford University Press, pp. 152–179. Available: <https://collections.unu.edu/view/UNU:2547> (accessed on 31.05.2021).
- Ruitebeek H. (1996) Distribution of ecological entitlements: implications for economic security and population movement. *Ecological Economics*, Vol. 17, pp. 49–64. DOI: [https://doi.org/10.1016/0921-8009\(95\)00103-4](https://doi.org/10.1016/0921-8009(95)00103-4)
- Radboud University. (2021) *The Global Data Lab, Sub-National HDI Database*. Available: <https://hdi.globaldatalab.org/areadata/shdi/> (accessed on 31.05.2021).
- Sala-i-Martin X. (1995) The classical approach to convergence analysis. *Economics Working Paper No. 117*. Yale: Yale University, Universitat Pompeu Fabra. Available: <https://ideas.repec.org/p/upf/upfgen/117.html> (accessed on 31.05.2021).
- Sala-i-Martin X. (1996) Regional cohesion: evidence and theories of regional growth and convergence. *European Economic Review*, Vol. 40, No. 6, pp. 1325–1352. DOI: [https://doi.org/10.1016/0014-2921\(95\)00029-1](https://doi.org/10.1016/0014-2921(95)00029-1)
- Selivanova-Fjodorova N. (2020) *Latvijas regionu ekonomiska diferenciacija 21. gadsimta sakuma*: Promocijas darbs. Daugavpils: Daugavpils Universitate. (In Latvian)
- Selivanova-Fedorova N., Komarova V., Vasserman Iu., Tutaeva D. (2018) Differentsiatsiia urovnia chelovecheskogo ravitiia v stranakh mira i ikh regionakh. *Socialo Zinatnu Vestnesis / Vestnik sotsial'nykh nauk*, № 2(27), str. 73–102. DOI: [https://doi.org/10.9770/szv.2018.2\(5\)](https://doi.org/10.9770/szv.2018.2(5)). (In Russian)
- Selivanova-Fedorova N., Tutaeva D. (2019) Metodologicheskie podkhody k izucheniiu differentsiatsii regionov v ekonomike. *Materialy VII Mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi ochno-zaochnoi konferentsii "Gumanitarnoe obrazovanie v ekonomicheskom VUze"*. Moskva: REU im. G.V. Plekhanova, str. 272–280. (In Russian)
- Stankevics A., Ignatyeva S., Menshikovs V. (2014) Higher education's contribution to economic performance and innovativeness in Latvia: exploratory research. *Economic Annals*, Vol. 202, No. 59, pp. 7–41. DOI: <https://doi.org/10.2298/EKA1402007S>

Strautins P. (2018) Pierīga ir ekonomiski veiksmīgāka Latvijas daļa. *Zinu portāls Latvijai LA.LV*. Available: <http://www.la.lv/strautins-pieriga-ir-ekonomiski-veiksmigaka-latvijas-dala> (accessed on 31.05.2021). (In Latvian)

Styme S., Jackson T. (2000) Intra-generational equity and sustainable welfare: a time series analysis for the UK and Sweden. *Ecological Economics*, Vol. 33, pp. 219–236. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0921-8009\(99\)00144-5](https://doi.org/10.1016/S0921-8009(99)00144-5)

Tvaronaviciene M. (2018) Towards efficient policy making: forecasts of vulnerability to external global threats. *Journal of Security and Sustainability Issues*, Vol. 7, No. 3. DOI: [https://doi.org/10.9770/jssi.2018.7.3\(18\)](https://doi.org/10.9770/jssi.2018.7.3(18))

Ullman E. (1958) Regional development and the geography of concentration. *Papers and Proceedings of the Regional Science Association*, Vol. 4, pp. 179–198. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1435-5597.1958.tb01629.x>

UNDP. (2021) *Human Development Index (HDI)*. United Nations Development Programme. Available: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi> (accessed on 31.05.2021).

Jurijs Kočetkovs, Jeļena Sventicka

PAŠNODARBINĀTĪBAS ĪPATNĪBAS LATVIJĀ

DOI: [https://doi.org/10.9770/szv.2021.1\(4\)](https://doi.org/10.9770/szv.2021.1(4))

Citēšanai: Kočetkovs J., Sventicka J. (2021) Pašnodarbinātības īpatnības Latvijā. *Sociālo Zinātņu Vēstnesis*, 32(1): 78–97. [https://doi.org/10.9770/szv.2021.1\(4\)](https://doi.org/10.9770/szv.2021.1(4))

For citation: Kochetkov Y., Sventitskaya E. (2021) Characteristics of self-employment in Latvia. *Sociālo Zinātņu Vēstnesis / Social Sciences Bulletin*, 32(1): 78–97. [https://doi.org/10.9770/szv.2021.1\(4\)](https://doi.org/10.9770/szv.2021.1(4))

Latvijā 13.1% no visiem strādājošajiem ir pašnodarbinātie, kas ir nedaudz mazāk par vidējo rādītāju Eiropas Savienībā. Pašnodarbinātība ir pārejas forma no algota darba uz uzņēmējdarbību un sniedza cilvēkiem, kaut arī nelielu, iespēju kļūt par uzņēmējiem. Lielākajā daļā autoriem pieejamo avotu iedzīvotāju pašnodarbinātība netika atsevišķi pētīta, bet tika uzskatīta par mikrouzņēmējdarbības neatņemamu sastāvdaļu. Šī pētījuma mērķis ir identificēt pašnodarbinātības īpatnības Latvijā. Pētījuma objekts ir pašnodarbinātas personas un viņu darbība Latvijā. Pētījuma metodes: statistisko datu analīze un ekspertmetode. Lai noteiktu pašnodarbināto personu un algoto darbinieku attieksmi pret dažādiem pašnodarbinātības aspektiem Latvijā, tika veikta viņu aptauja ar anketēšanas metodes izmantošanu. Tika aptaujāti 217 respondenti, no kuriem 113 bija pašnodarbinātie un 104 – algotie darbinieki. Aptuveni 98% aptaujāto pašnodarbināto personu valdības atbalstu uzņēmējdarbībai vērtēja kā neapmierinošu, un tikai 2% sniedza pozitīvus vērtējumus. Eiropas mikrouzņēmumu atbalsta sistēma attiecībā uz iedzīvotāju pašnodarbinātību Latvijā praktiski nefunkcionē. Starp mikrouzņēmumu un mazo uzņēmumu darbiniekiem mazāk nekā 1/3 izteica vēlmi kļūt par pašnodarbinātām personām, bet pārsvarā cilvēki vēlētos strādāt lielākajos uzņēmumos. Valsts sociāli ekonomiskās attīstības stratēģijā nav iekļauta pašnodarbinātības attīstība. Neskatoties uz valsts atbalsta nepietiekamību, iedzīvotāju pašnodarbinātība Latvijā attīstās un pozitīvi ietekmē nodarbinātības līmeni valstī, ekonomikas izaugsmes tempu un nodokļu ieņēmumus budžetā. Statistiskā attāluma modeļa analīze parādīja, ka pašnodarbināto personu nodokļu faktors atrodas vistuvāk bezdarba faktoram – tas nozīmē, ka no visiem modeļi iekļautajiem faktoriem bezdarba līmeni visvairāk ietekmē nodokļi pašnodarbinātajiem. Otrajā modeļi statistiskais attālums starp Rīgas un Latgales reģioniem ir vislielākais, kas apliecina nepieciešamību pievērst lielāku uzmanību pašnodarbinātības attīstībai ekonomiski atpalikušajos reģionos. Galvenie faktori, kas kavē pašnodarbinātības attīstību Latvijā, ir diezgan augsti darba ņēmēju nodokļi, nodokļu politikas nestabilitāte un apgrūtināta atskaišu sistēma. Jāizstrādā iedzīvotāju pašnodarbinātības attīstības programma, ņemot vērā katru Latvijas reģiona apstākļus.

Atslēgas vārdi: Latvija, pašnodarbinātība, aptauja, reģioni, pašnodarbināto personu nodokļi, statistiskā attāluma modelis.

Characteristics of self-employment in Latvia

In Latvia, 13.1% of all employees are self-employed, which is slightly lower than the European Union average. Self-employment is a form of transition from employee status to entrepreneurship, which gives people the opportunity, albeit small, to become entrepreneurs. In most of the available sources, self-employment was not separately studied, but was considered as an integral part of micro entrepreneurship. The purpose of this research is to identify the

characteristics of self-employment in Latvia. The object of the research is self-employed persons and their labor activity in Latvia. Research methods: statistical data analysis and expert method. In order to determine the attitude of self-employed persons and employees towards various aspects of self-employment in Latvia, a survey was carried out using a questionnaire. In the framework of the survey 217 respondents were interviewed, of which 113 were self-employed persons and 104 were employees. About 98% of the self-employed respondents assessed state support for entrepreneurship as unsatisfactory, and only 2% of them gave a positive evaluation. The European system of small business assistance in relation to the self-employment sector practically does not work in Latvia. Among employees of micro and small enterprises, less than 1/3 expressed a desire to become self-employed persons, and mostly people would like to work in larger enterprises. There are no plans for the development of self-employment in the Strategy for the Socio-Economic Development of Latvia. Despite the lack of support from the state, self-employment in Latvia is developing and has a positive effect on the level of employment in the country, the rate of economic growth and tax revenues to the budget. The analysis of the statistical distance model showed that the factor of taxes on self-employed persons is closest to the factor of unemployment. This means that the unemployment rate is most influenced by taxes on self-employed persons. In the second model, the statistical distance between the Riga and Latgale regions is the greatest, which confirms the need to pay more attention to the development of self-employment in economically lagging regions. The main factors hindering the development of self-employment in Latvia are rather high taxes on employees, instability of tax policy and a cumbersome reporting system. The self-employment development program should be developed considering the conditions of each region of Latvia.

Key words: Latvia, self-employment, survey, regions, taxes on self-employed persons, statistical distance model.

Особенности самозанятости в Латвии

В Латвии 13.1% всех работающих являются самозанятыми, что немного ниже, чем в среднем по Европейскому Союзу. Самозанятость — это форма перехода от статуса наёмного работника к предпринимательству, которая даёт людям возможность, пусть и небольшую, стать предпринимателями. В большинстве доступных авторам источников самозанятость не изучалась отдельно, но считалась неотъемлемой частью микропредпринимательства. Цель данного исследования — выявить особенности самозанятости в Латвии. Объект исследования — самозанятые лица и их трудовая деятельность в Латвии. Методы исследования: статистический анализ данных и экспертный метод. Для того, чтобы определить отношение самозанятых лиц и наёмных работников к различным аспектам самозанятости в Латвии, был проведён их опрос с помощью анкетирования, в ходе которого было опрошено 217 респондентов, из которых 113 — самозанятые лица и 104 — наёмные работники. Около 98% опрошенных самозанятых оценили государственную поддержку предпринимательства как неудовлетворительную, и только 2% из них дали положительную оценку. Европейская система поддержки микропредприятий в отношении самозанятых лиц в Латвии практически не работает. Среди работников микро- и малых предприятий менее 1/3 выразили желание стать самозанятыми, а в основном люди хотели бы работать на более крупных предприятиях. Развитие самозанятости не предусмотрено также и Национальной стратегией социально-экономического развития Латвии. Несмотря на недостаточную поддержку со стороны государства, самозанятость в Латвии развивается и положительно влияет на уровень занятости в стране, темпы экономического роста и налоговые поступления в бюджет. Анализ статистической дистанционной модели показал, что фактор налогов с самозанятых лиц наиболее близок к фактору безработицы — это означает, что из всех факторов, включённых в модель, наибольшее влияние на уровень безработицы

оказывают налоги с самозанятых лиц. Во второй модели статистическое расстояние между Рижским и Латгальским регионами – наибольшее, что подтверждает необходимость уделять больше внимания развитию самозанятости в экономически отстающих регионах. Основными факторами, препятствующими развитию самозанятости в Латвии, являются довольно высокие налоги работающих, нестабильность налоговой политики и громоздкая система отчётности. Программа развития самозанятости должна разрабатываться с учётом условий каждого региона Латвии.

Ключевые слова: Латвия, самозанятость, опрос, регионы, налоги с самозанятых лиц, статистическая дистанционная модель.

Ievads

Eiropas statistikā pašnodarbinātības parādība netiek atsevišķi uzskaitīta, ņemot vērā tās ciešo saikni ar mazajiem uzņēmumiem, biežu darba ņēmēju pāriešanu no vienas kategorijas uz citu (pašnodarbinātie – algotie darbinieki – uzņēmēji) (Eurostat 2020). Termins “mazā uzņēmējdarbība” pētījumā ir vispārināts. Visa šī nozare dinamiski attīstās, nekavējoties reaģējot uz ekonomikas izmaiņām, krīzēm, enerģijas cenu izmaiņām, likumu izmaiņām un citu procesu nestabilitāti. Autori uzskata, ka Latvijā kā Eiropas Savienības dalībvalstī notiek līdzīgi procesi, taču ar savām īpatnībām. Tas ir analizēts rakstā.

Pasaules pieredze 20. gadsimta beigās un 21. gadsimta sākumā liecina, ka mazā un mikrouzņēmējdarbība ir svarīgs nosacījums ne tikai ekonomikas, bet arī visas sabiedrības dzīves atveseļošanai, it īpaši ekonomiskās krīzes laikā un pēc tās (Kočetkovs, Sventicka 2020). Eiropas Savienībā tiek izstrādāti un izmantoti daži instrumenti mazās un mikrouzņēmējdarbības atbalstam saskaņā ar Eiropas Mazās uzņēmējdarbības aktu (angl.: *Small Business Act*) (Boronenko, Lonska 2013). Divdesmitā gadsimta vidū ASV izveidoja federālo aģentūru – Mazās uzņēmējdarbības administrāciju (angl.: *Small Business Administration*), lai veicinātu mazās uzņēmējdarbības attīstību. Vēlāk ASV Kongress veica izmaiņas tiesību aktos, pieņēma Mazo uzņēmumu inovācijas likumu (angl.: *Encouraging Small Business Innovation Act*) un Regulatīvās elastības likumu (angl.: *Regulatory Flexibility Act*), kas veicināja mazo uzņēmumu interešu ievērošanu (White House Commission on Small Business 1980).

Saskaņā ar Eiropas Savienības 2004. gada 25. februāra regulu Nr. 364/2004, ekonomiski aktīvi uzņēmumi ES ir iedalīti divās grupās:

- 1) mikrouzņēmumi:
 - maksimālais darbinieku skaits ir 9;
 - gada apgrozījums un / vai gada bilance nepārsniedz kopējo summu 2 milj. eiro;
- 2) mazie uzņēmumi:
 - maksimālais darbinieku skaits ir 49;
 - gada apgrozījums un / vai gada bilance nepārsniedz kopējo summu 10 milj. eiro.

Kopējais mikro- un mazo uzņēmumu īpatsvars Eiropas Savienībā ir 98.9% no visiem uzņēmumiem, tai skaitā 93% ir mikrouzņēmumi, kas nodarbina 1–9 cilvēkus (Eurostat 2019). Vidējie uzņēmumi ar 50–249 darbiniekiem veido tikai 0.9% no visiem

uzņēmumiem. Ja ņem vērā darbinieku skaitu, tad saskaņā ar statistikas datiem mikro-uzņēmumi nodarbina 29.5% no visiem strādājošajiem ES, mazie uzņēmumi – 20.2% un vidējie uzņēmumi – 17% strādājošo (Eurostat 2021a). Piemēram, Latvijā laika posmā no 2013. gada līdz 2017. gadam kopējais mikro- un mazo uzņēmumu skaits ar 1–49 darbiniekiem svārstījās no 108.4 līdz 113.3 tūkstošiem (Latvijas Centrālā statistikas parvalde 2021d). Visvairāk šādu uzņēmumu bija Rīgā un Rīgas reģionā – aptuveni 73%. Pārējos četros reģionos kopā – 27%, vismazāk – Latgalē (6.4%) un visvairāk – Kurzemē (7.7%). Vairāk nekā puse (55–57%) no visiem nodarbinātajiem Latvijā strādā mikro- un mazajos uzņēmumos. Tas ir apmēram 454.5 tūkst. cilvēku. Tajā pašā laikā 105.5 tūkst. cilvēku ir pašnodarbinātas personas (13.1% no visiem strādājošajiem) (Latvijas Centrālā statistikas parvalde 2021c).

Pašnodarbināto personu īpatsvars ES-28 dalībvalstīs ir maz mainījies kopš 21. gadsimta sākuma. Saskaņā ar Eiropas Savienības darbaspēka apsekojuma datiem pašnodarbināto personu īpatsvars no kopējā nodarbināto skaita bija 15.1% 2002. gadā, bet pēc maksimuma sasniegšanas (t.i. 15.4%) 2004. gadā tā līmenis 2015. gadā bija 14.9% (Eurostat 2021a). Pašnodarbināto personu īpatsvars no kopējā nodarbināto skaita ir saistīts ar ekonomikas cikliem, labos laikos tas samazinās un sliktos – pieaug. Tajā pašā laikā dažādās valstīs tiek novērotas ļoti atšķirīgas tendences. Pašnodarbinātība visbiežāk sastopama ES dienvidu valstīs – Grieķijā (31%), Spānijā (20%), Itālijā (23%) un Rumānijā (19%) un vismazāk izplatīta Dānijā (8%), Igaunijā (9%) un Luksemburgā (9%).

Lai gan pašnodarbināto personu īpatsvars ES praktiski nemainījās, laikā no 2002. gada līdz 2015. gadam pieauga mikrouzņēmumu skaits ar vienu nodarbināto. Aptuveni 10.1% no ES-28 darbaspēka 2002. gadā bija nodarbināti savā mikrouzņēmumā ar vienu nodarbināto, t.i., faktiski pašnodarbināti, un šis skaitlis 2015. gadā pieauga līdz 10.7% (Eurostat 2021a). Kopumā no 2008. gada līdz 2015. gadam 16 no 28 ES dalībvalstīm pašnodarbinātība pieauga, bet 12 valstīs samazinājās. Būtisks kritums tika novērots Portugālē (-6 procentpunkti), Horvātijā (-5 procentpunkti) un Kiprā (-4 procentpunkti). Nozīmīgākais pieaugums bija Nīderlandē (4 procentpunkti), kam sekoja Latvija, Luksemburga un Slovēnija (visiem – 3 procentpunkti). Tātad, var teikt, ka Latvija pašnodarbinātības attīstības līmeņa ziņā – pēc mikrouzņēmumu un pašnodarbināto personu skaita – ir ļoti tuvu vidējiem rādītājiem Eiropas Savienībā. Dažādām Eiropas Savienības valstīm, piemēram, Latvijai, ir savas raksturīgās iezīmes iedzīvotāju pašnodarbinātības attīstībā.

Pašnodarbinātības jēdzienam nav vispārpieņemtas definīcijas. Starptautiskajā statistikā nodarbinātos iedzīvotājus parasti iedala trīs grupās: pašnodarbinātie, algotie darbinieki, bezalgas ģimenes darbinieki. Tā kā pašnodarbinātas personas organizē savu saimniecisko darbību, viņus klasificē kā uzņēmējus. Situācijā, kad potenciālais darbinieks (bezdarbnieks) nevar atrast pēc viņa domām cienīgu darba piedāvājumu un darbu ar sev pieņemamajiem darba apstākļiem, ieskaitot piedāvāto algu, algoto darbu var aizstāt ar pašnodarbinātību (Sventitskaya, Kochetkov 2018a).

Noteiktos apstākļos cilvēkam – gan bezdarbniekam, gan nodarbinātam – var rasties vēlme uzsākt patstāvīgu saimniecisko darbību, kļūt par pašnodarbinātu personu. Nodarbinātība ir sociāli ekonomiskā kategorija, kas atklāj darbspējīgās iedzīvotāju daļas līdzdalības formas sabiedriski noderīgās aktivitātēs ar atbilstošu ienākumu

saņemšanu, kas personai sniedz iespēju iegūt noteiktu darbu, nodrošina viņa līdzdalību darbā un ir priekšnoteikums darba aktivitātes uzsākšanai (Slezinger 1996). Pašnodarbinātība ir nodarbinātības veids, kura pamatā ir darba aktivitāte bez oficiālām darba attiecībām (ar darba devēju vai kā darba devēju), un kas bieži ir saistīta ar mazo uzņēmējdarbību tirdzniecībā, pakalpojumu jomā utt. (Random House Inc. 2021). Tajā pašā laikā pašnodarbinātā persona parasti apmierina ne tikai materiālo, bet arī garīgo vajadzību pēc darba. Pēdējais nosacījums ir īpaši svarīgs, jo pašnodarbinātā persona bieži izvēlas uzņēmējdarbību pēc “sirds patikas”, nevis tikai no uzņēmējdarbības ekonomiskās iespējamības un rentabilitātes. Tieši šāda izvēle veicina ilgtspējīgāku uzņēmuma darbību (Lechner, Pfeiffer 1993).

Pašnodarbinātā persona var vienlaicīgi būt gan par mazā uzņēmuma īpašnieku, darbinieku un uzņēmēju, tāpēc pētījumos pašnodarbinātā persona bieži vien figurē kā mikro- vai mazās uzņēmējdarbības subjekts. Pēc sava uzņēmuma atvēršanas bezdarbnieks vai vienkārši nestrādājošā persona atrod darbu un var pakāpeniski palielināt jaunizveidoto darba vietu skaitu. Valstis īsteno programmas pašnodarbinātības atbalstam. Šīs programmas nodrošina gan materiālus, gan nemateriālus (informētība, apmācība, konsultācijas, testēšana utt.) atbalsta veidus.

Daudzu ES valstu pieredze rāda, ka iedzīvotāju pašnodarbinātība ir svarīgs nosacījums ne tikai ekonomikas atveseļošanai, bezdarba samazināšanai, bet arī iedzīvotāju dzīves līmeņa un kvalitātes paaugstināšanai kopumā, kā arī sociāli ekonomisko problēmu risināšanai. Pašnodarbināto personu skaits ES 2020. gadā pārsniedza 26 miljonus (Eurostat 2020a). Tas veidoja apmēram 14% no kopējā nodarbināto skaita. Latvijā tajā pašā periodā pašnodarbināto skaits pārsniedza 105 tūkst. cilvēku jeb 13.1% no kopējā nodarbināto skaita (Latvijas Centrālā statistikas parvalde 2021c). Pašnodarbinātība ir pārejas forma no algota darba uz uzņēmējdarbību un sniedz cilvēkiem iespēju, attīstot savu biznesu, kļūt par uzņēmējiem. Šis process galvenokārt notiek augsti attīstītajās Eiropas Savienības valstīs ar labi funkcionējošu atbalsta sistēmu mazajiem uzņēmumiem un pašnodarbinātajām personām. Kā parādīts zemāk, tas neattiecas uz Latviju. Latvijā pašnodarbinātība galvenokārt ir veids, kā izdzīvot (OECD 2019). Pasaules pieredze rāda, ka ne valdība, ne lielle uzņēmumi nevienā valstī nespēj radīt pietiekamu darbavietu skaitu. Tāpēc ir jāattīsta pašnodarbinātība gan bezdarba līmeņa samazināšanai, gan arī jāizveido bāze mazo un vidējo uzņēmumu attīstībai valstī (Sventitskaya, Kochetkov 2018b).

Nemot vērā iepriekš minēto, rakstā norādītā pētījuma tēma ir aktuāla Latvijai. Autoriem pieejamo avotu lielākajā daļā iedzīvotāju pašnodarbinātība netiek pētīta atsevišķi, bet tiek uzskatīta par mikrouzņēmējdarbības neatņemamu sastāvdaļu (Kisker 2016, Salman et al. 2020). Vienīgais izņēmums ir raksta autoru darbi: tajos tiek analizēts iedzīvotāju pašnodarbinātības stāvoklis un šāda veida uzņēmējdarbības attīstības stimulēšanas virzieni Latvijā un tās reģionos, dažādu faktoru ietekmes pakāpe uz galveniem iedzīvotāju dzīves sociāli ekonomiskajiem rādītājiem (Sventitskaya, Kochetkov 2018b; Kochetkov, Sventitskaya 2019). Eiropas Savienībā kopumā pašnodarbināto personu skaits, kā norādīts iepriekš, ir diezgan ievērojams. Tāpēc tiek veikti atsevišķi statistikas pētījumi par dažādu valstu iedzīvotāju pašnodarbinātību (Eurostat 2021b). Latvijā pašnodarbināto personu īpatsvars kopējā nodarbināto skaitā ir neredz mazāks (par ~ 1%) nekā vidēji Eiropas Savienībā. Tomēr, ņemot vērā valsts iedzīvotāju skaitu

un bezdarba līmeni (īpaši depresīvos reģionos), padziļināts pētījums par pašnodarbinātības jautājumiem ir aktuāls šobrīd. Pašlaik arī valdības iestādes ir sākušas pievērst lielāku uzmanību iedzīvotāju pašnodarbinātībai (Latvijas Republikas Saeima 1998; Latvijas Centrālā statistikas parvalde 2021d).

Pētījuma mērķis ir identificēt iedzīvotāju pašnodarbinātības īpatnības Latvijā. Pētījuma objekts ir pašnodarbinātas personas un viņu darbība Latvijā. Pētījuma metodes: statistisko datu analīze un ekspertmetode.

Pašnodarbinātības īpatnības Eiropas Savienībā un Latvijā

Eiropas Savienības Statistikas birojs (*Eurostat*) veic dažādus pētījumus par situāciju ražošanas, tirdzniecības, sabiedrisko pakalpojumu u.c. jomās, tostarp pašnodarbinātības un mazās uzņēmējdarbības sfērā. Šī organizācija ir definējusi terminu “pašnodarbinātās personas” šādi: personas, kas ir neinkorporētu uzņēmumu, kuros viņi strādā, vienīgie īpašnieki vai kopīpašnieki, izņemot tos neinkorporētus uzņēmumus, kurus klasificē kā kvazikorporācijas. Tās ir personas, kurām ir gan algotā darbinieka darbs, gan pašnodarbinātās personas darbs ar nosacījumu, ka pašnodarbinātība ir viņu galvenais ienākumu darbības veids (Eiropas kontu sistēma – EKS) (Eurostat 2021c).

Pētījumi, kas veikti Eiropas Savienībā 2017. gadā, parādīja, ka pašnodarbināto personu skaits ar vairāk nekā 9 klientiem svārstās no 44.3% Latvijā un 48.6% Slovākijā līdz 74.1% Beļģijā un 75.9% Spānijā (European Commission 2018). Turklāt 18% pašnodarbināto personu bija tikai viens (dominējošais) klients. Tomēr daži pašnodarbinātie izteica vēlmi pāriet algoto darbinieku kategorijā, atbrīvojoties no sava uzņēmuma. Eiropas Savienībā uz noteikto laiku nodarbināto skaits 2017. gadā bija 194781 tūkst. cilvēku, no kuriem 9.1% vēlējās kļūt par pašnodarbinātām personām. Pašnodarbināto skaits bija 33122 tūkst. cilvēku, no kuriem 15.7% vēlētos mainīt savu statusu un strādāt kā algotie darbinieki. Tādējādi Eiropas Savienībā ir daudz cilvēku, kas nodarbojas ar uzņēmējdarbību un kuri pēc vēlēšanās un labvēlīgo apstākļu ietekmē maina savu statusu: kļūst par pašnodarbinātām personām vai otrādi – no pašnodarbinātām personām nonāk algoto darbinieku kategorijā.

Lai noteiktu pašnodarbināto personu vēlmes Latvijā un noskaidrotu to cēloņus, 2020. gada beigās – 2021. gada sākumā tika veikta aptauja pašnodarbināto personu, mikro un mazo uzņēmumu darbinieku vidū. Kopumā tika anketēti 217 respondenti, no kuriem 113 bija pašnodarbinātas personas, 104 – algotie darbinieki. Aptaujā noskaidrots, ka 36.3% pašnodarbināto nevēlas mainīt savu statusu, t.i., pāriet algoto darbinieku kategorijā. Atlikušie 63.7% vēlētos tikt vaļā no savas saimnieciskās darbības un kļūt par algotiem darbiniekiem, ja ir izdevīga iespēja, Eiropas Savienībā vidēji šādu cilvēku skaits ir daudz mazāks – 15.7%. Turklāt Latvijā lielākā daļa no pašnodarbinātām personām, kuras vēlas kļūt par algotiem darbiniekiem, vēlas strādāt lielākos uzņēmumos, kuri atbilst mazo uzņēmumu kategorijai (nodarbināto skaits ir 10–49 cilvēki), nekā mikrouzņēmumos (darbinieku skaits ir 2–9 cilvēki).

Aptaujas laikā visiem pašnodarbinātajiem tika lūgts novērtēt valsts atbalstu un palīdzību uzņēmējdarbības veikšanā. Vērtējums bija jāsniedz 10 ballu skalā: 1 – neapmierinošs vērtējums, 10 – vislabākais pozitīvs novērtējums. Gandrīz puse respondentu

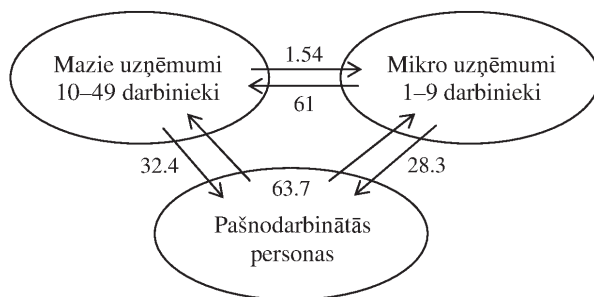
(49.7%) novērtēja valsts atbalstu kā neapmierinošu (1 punkts); 31.5% respondentu iedeва 2 punktus (ļoti slikti) un 17% – 3 punktus (slikti). Mazāk nekā 2% respondentu sniedza pozitīvus vērtējumus: 4, 5 un 9 punkti. Ņemot vērā šādu negatīvu valsts atbalsta novērtējumu Latvijā, var teikt, ka Eiropas Mazo uzņēmumu atbalsta sistēma (angl.: *Small Business Act, SBA*) praktiski nedarbojas attiecībā uz pašnodarbinātības jomu. Tāpēc šī ekonomikas nozare nav pievilcīga joma Latvijas iedzīvotājiem, kur pielikt pūles, lai dibinātu savus uzņēmumus.

Līdzīgs rezultāts tika iegūts, intervējot mikrouzņēmumu (2–9 strādājošie) un mazo uzņēmumu (10–49 strādājošie) darbiniekus. No 99 aptaujātajiem mikrouzņēmumu darbiniekiem tikai 28 cilvēki (28.3%) vēlētos kļūt par pašnodarbinātām personām, uzsākt patstāvīgu saimniecisko darbību. Pārējie respondenti šādu vēlmi neizteica. Mazo uzņēmumu darbinieku vidū 22 no 68 cilvēkiem (32.4%) vēlētos kļūt par pašnodarbinātām personām. Tādējādi vairāk nekā 2/3 respondentu nav izteikuši vēlmi uzsākt patstāvīgu saimniecisko darbību, kļūt par pašnodarbinātiem uzņēmējiem. Lielākā daļa mikrouzņēmumu darbinieku (58 no 95 respondentiem) izteica vēlmi pāriet uz lielākiem mazajiem uzņēmumiem. No 65 darbiniekiem praktiski nebija neviena pretendenta, kurš vēlētos pāriet no mazajiem uzņēmumiem uz mikrouzņēmumiem (izņemot 1 personu).

Tātad Latvijā, tāpat kā citās ES valstīs, ir daudz cilvēku, kuri vēlas mainīt savu statusu, pārejot no viena uzņēmuma uz citu (skat. 1. attēlu).

1. attēls

Darbinieku pāreja starp uzņēmumiem mazās uzņēmējdarbības jomā

Piezīme: skaitļi pie bultiņām atbilst % darbinieku, kuri vēlas mainīt statusu – pāriet uz citu darbu.

Avots: autoru aprēķināts, pamatojoties uz pašu veiktās aptaujas rezultātiem.

Pašnodarbinātības un pašnodarbinātās personas definīcijas Latvijā radikāli atšķiras atkarībā no vērtējuma perspektīvas. Saskaņā ar Latvijas Centrālās statistikas pārvaldes formulējumu, pašnodarbinātais ir persona, kura strādā savā uzņēmumā, profesionālajā praksē vai zemnieku (zvejnieku) saimniecībā ar mērķi gūt ienākumus vai labumus un nenodarbina nevienu citu personu (Latvijas Centrālā statistikas pārvalde 2021d). Saskaņā ar Latvijas Republikas sociālās apdrošināšanas likumu, pašnodarbinātā persona ir persona, kas pastāvīgi dzīvo Latvijā, veic saimniecisko darbību par atlīdzību un ir reģistrēta Latvijas Valsts ieņēmumu dienestā (Latvijas Republikas Saeima 1998). Šādas pašnodarbinātības definīcijas ir ērtas valdības statistikai, taču pilnībā neatklāj šīs sociāli

ekonomiskās parādības un ekonomiskās kategorijas būtību. Tādējādi pastāv dažādas pašnodarbinātības definīcijas, no kurām dažas ir minētas iepriekš. Šīs definīcijas, pēc autoru domām, var apvienot šādi: iedzīvotāju pašnodarbinātība ir sarežģīta sociāli ekonomiskā parādība, kas ir vissvarīgākā sociālās ražošanas sastāvdaļa. Mūsdienās pašnodarbinātība tiek uzskatīta par sociālām attiecībām, ne tikai lai nodrošinātu iedzīvotājus ar darbu (t.i., no ražošanas un uzkrāšanas viedokļa), bet arī lai nodrošinātu cilvēku ar nepieciešamajiem iztikas līdzekļiem.

Latvijā cilvēki, kas veic patstāvīgu ekonomisko darbību kā pašnodarbinātas personas, apzinās un īsteno savu radošumu, uzņēmējdarbību, rada konkurētspējīgu vidi, kas ļauj novērst daudzu veidu produktu un pakalpojumu trūkumu iedzīvotājiem un nodrošina pilnvērtīgāku nodarbinātību valstī. Tomēr dažās valstīs, tostarp Latvijā, cilvēku pašnodarbinātības attīstīšanas process dažādās ekonomiskās dzīves sfērās sastopas ar šķēršļiem un grūtībām, dažkārt ar birokrātisku vai pat noziedzīgu raksturu (Siropolis 1990). Viens no galvenajiem šīs situācijas cēloņiem ir konsekvantas pasākumu sistēmas trūkums Latvijā – gan valsts, gan sabiedrības atbalsts pašnodarbinātām personām. Mazo uzņēmumu atbalsta sistēma, kas pastāv Eiropas Savienībā, nedarbojas pietiekami efektīvi (Boronenko, Lonska 2013). Ekonomiskā situācija Latvijā izpētes periodā un nākotnē pēc COVID-19 krīzes saasina iedzīvotāju nodarbinātības problēmu. Tāpēc ir ļoti lietderīgi izmantot iedzīvotāju pašnodarbinātības potenciālu Latvijas iekšējo ekonomisko un sociālo problēmu risināšanai, iedzīvotāju dzīves līmeņa celšanai un ekonomisko emigrantu skaita samazināšanai.

Saskaņā ar Latvijas Republikas likumiem, personas, kuras nodarbojas ar uzņēmējdarbību, parasti iedala algotajos un pašnodarbinātajos. Valsts reģistrē pašnodarbinātās personas kā individuālos uzņēmējus vai juridiskās personas (Latvijas Republikas Saeima 2002). Pašlaik nav pilnībā izpētīti daudzi jautājumi, kas saistīti ar cilvēku pašnodarbinātības raksturu, mehānismiem, tās attīstības pārvaldes veidiem, ko veic valsts struktūras ar mērķi pozitīvi ietekmēt darba tirgu un bezdarba līmeņa regulēšanu.

Tā kā pašnodarbinātie paši dibina savus uzņēmumus, viņus attiecina pie uzņēmējiem, kuri var vadīt arī mikrouzņēmumus, kur var tikt izmantots algotu darbinieku darbs. Galvenais faktors, kas atšķir pašnodarbināto personu no individuālā uzņēmēja vai uzņēmuma īpašnieka, ir algotu darbinieku neesamība. Tiklīdz darbā tiek pieņemts palīgs saskaņā ar darba līguma noteikumiem, pašnodarbinātā persona faktiski nopērk darbaspēku un piesavinās pievienoto vērtību, un no personīgā darba vai arteļa attiecībām pāriet uz citu cilvēku darba izmantošanu. Šī persona vairs nav pašnodarbinātā persona, iegūstot uzņēmēja klasiskās īpašības.

Persona, kas ir izvēlējusies sev pašnodarbinātā statusu, atrod darbu pati, sava biznesa ietvaros. Pašnodarbinātā persona darba attiecības noformē līguma veidā un ir atbildīga par savu darbu, organizē darba procesu, veic līgumdarbu patstāvīgi vai pašnodarbināto personu grupas sastāvā. Pašnodarbinātie veic uzņēmējdarbību, nebūdami uzņēmēji šī vārda klasiskajā nozīmē, jo viņi nerada pievienoto vērtību. Saņemtos ienākumus viņi sadala darba grupas ietvaros atbilstoši personīgajai līdzdalībai darbā (Sventitskaya, Kochetkov 2018a).

Lai arī iedzīvotāju pašnodarbinātībai ir diezgan nozīmīga loma Latvijas ekonomikā, valsts sociāli ekonomiskās attīstības stratēģijā nav iekļauta pašnodarbinātības attīstība, kas kavē efektīvu pašnodarbinātības potenciāla izmantošanu. Latvijas Nacionālajā

attīstības plānā 2014.–2020. gadam (Latvijas Republikas Saeima 2013) cilvēku pašnodarbinātība netika pieminēta. Pašnodarbinātība nav pieminēta nedz Latvijas Nacionālajā attīstības plānā 2021.–2027. gadam (Latvijas Republikas Saeima 2019b), nedz Latvijas Ilgtspējīgās attīstības stratēģijā līdz 2030. gadam (Latvijas Republikas Saeima 2019a). Pēc raksta autoru domām, tas ir būtisks trūkums, jo iedzīvotāju, īpaši jauniešu, pašnodarbinātības attīstība veicina ne tikai bezdarba līmeņa samazināšanos valstī, bet arī ekonomisko emigrantu skaita samazināšanos.

20. gadsimta beigās daudzās Eiropas valstīs sāka augt iedzīvotāju pašnodarbinātība. To veicināja valsts programmu īstenošana pašnodarbinātības atbalstam un attīstībai šajās valstīs. Programmas ietvēra tehniskās un finansiālās palīdzības sniegšanu cilvēkiem, kuri vēlējās uzsākt individuālo uzņēmējdarbību, kā arī reģistrācijas procedūru un ziņošanas vienkāršošanu. Daudzās valstīs šādas programmas ietver īpašas jauniešu atbalsta sadaļas. Pašnodarbinātības pieaugums ir samazinājis bezdarba līmeni un veicinājis mazo uzņēmumu attīstību daudzās valstīs (European Commission 2018). Pirmās programmas bezdarbnieku un jauniešu pašnodarbinātības stimulēšanai Francijā parādījās pagājušā gadsimta 70. gados. Programmas paredzēja maksāt bezdarbnieka pabalstus, kuru apmērs ļāva bezdarbniekiem izveidot pietiekamu sākuma kapitālu, lai nodibinātu individuālu uzņēmumu bez algotiem darbiniekiem. Esošajā mazajā uzņēmējdarbībā bija iespējams piedalīties personai kā partnerim (Sventitskaya, Kochetkov 2018a).

Pēc analogijas ar franču modeli, Apvienotās Karalistes pašnodarbinātības programmā – *Enterprise Allowance Scheme, EAS* – nepastāv obligāta pretendentu atlases sistēma, lai sniegtu atbalstu sava uzņēmuma dibināšanai. Tomēr ir procedūras, kas pretendentiem sniedz kritisku pašnovērtējumu par viņu uzņēmējdarbības plāniem. Turklāt Lielbritānijas pašnodarbinātības attīstības modelī palīdzība tiek sniegta tikai tiem, kuri plāno izveidot jaunu individuālu uzņēmumu. Papildu palīdzība no valsts budžeta tiek sniegta, ja jaunā uzņēmuma darbība atbilst reģionālās vai vietējās sociāli ekonomiskās attīstības mērķiem un prioritātēm. 11 gadu laikā, kopš šī nacionālā EAS programma tiek īstenota (no 1979. gada), pašnodarbināto personu īpatsvars kopējā Lielbritānijas strādājošo skaitā ir palielinājies no 7.2% līdz 11.7%. Līdz astoņdesmito gadu vidum līdzīgas pašnodarbinātības attīstības programmas tika piemērotas praktiski visās vadošajās ESAO valstīs. Dažādās valstīs šīm programmām, protams, bija savas īpatnības.

Iepriekš minētajā avotā pētījuma autori veica galveno Latvijas sociāli ekonomisko stāvokli raksturojošo rādītāju aprēķinus periodā pēc globālās krīzes no 2008. gada līdz 2010. gadam. Visi aprēķini tika veikti pēc Latvijas Centrālās statistikas pārvaldes (CSP) un Valsts ieņēmumu dienesta (VID) datiem (Latvijas Centrālā statistikas parvalde 2021a). Kopējais iedzīvotāju skaits Latvijā šajā periodā samazinājās par vairāk nekā 7%, kas izskaidrojams gan ar dzimstības samazināšanos valstī, gan ar ievērojamas darbības vecuma iedzīvotāju migrāciju uz citām ES valstīm.

Galveno faktoru, kas raksturo ekonomiskās situācijas stāvokli valstī pēc ekonomiskās krīzes, izmaiņu tendencēm, kas iegūtas, pamatojoties uz statistikas datiem, determinācijas R^2 un korelācijas koeficienti r ir attiecīgi lielāki par 0.7438 un 0.8624 (Sventitskaya, Kochetkov 2018a). Tas liek domāt, ka iegūtie tendenču vienādojumi izskaidro gandrīz 75% vai vairāk no aplūkojamo faktoru variācijām norādītajā periodā.

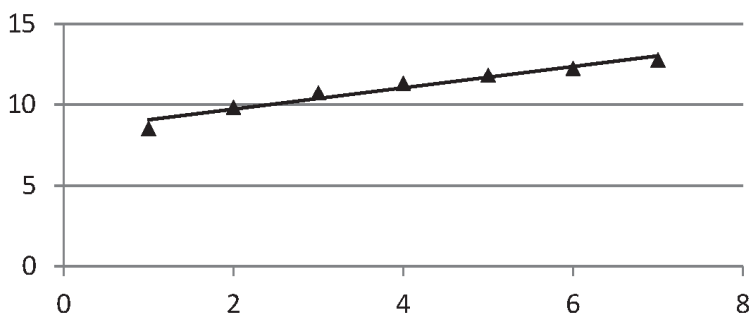
Korelācijas koeficienti visos gadījumos bija vairāk nekā 86%, kas norāda uz diezgan spēcīgu aplūkojamo rādītāju korelācijas atkarību no laika. Pārbaudot iegūto regresijas vienādojumu konsekvenci pēc Fišera un Durbina-Vatsona (*DW*) kritērijiem ar nozīmības līmeni $\alpha = 0.05$, izrādījās, ka visos gadījumos Fišera kritērija *Fact* vērtības ir lielākas par kritiskajām *Fcrit* vērtībām attiecībā uz apskatāmajiem apstākļiem, un nav pirmās kārtas atlikumu autokorelācijas. Tāpēc vienādojumi tiek atzīti par ticamiem, statistiski nozīmīgiem un tos var izmantot analizēšanai attiecīgajā laika periodā.

Finanšu un ekonomikas krīzes laikā no 2008. gada līdz 2010. gadam Latvijas IKP samazinājās. Tomēr, sākot ar 2010. gadu, IKP uz vienu iedzīvotāju ir nepārtraukti palielinājies (skat. 2. attēlu), tiek atvērti jauni uzņēmumi un pieaug produkcijas izlaide. Valstī pieaug strādājošo iedzīvotāju skaits, samazinās bezdarba līmenis. Samazinās aktīvo bezdarbnieku skaits – personas, kuras nekļūst par ekonomiskiem emigrantiem, bet aktīvi meklē un atrod sev darbu mājās, kļūst par pašnodarbinātām personām (skat. 3. attēlu). Ja 2010. gadā Latvijā aktīvo bezdarbnieku skaits bija aptuveni 200 tūkst. cilvēku, tad 2016. gadā tas bija gandrīz 2 reizes mazāks (Latvijas Centrālā statistikas parvalde 2021a). Pašnodarbināto personu skaita attiecība pret aktīvo bezdarbnieku skaitu Latvijā apskatāmajā periodā palielinās. Tas bija saistīts gan ar aktīvo bezdarbnieku skaita samazināšanos, gan ar pašnodarbināto personu skaita pieaugumu. Laika posmā no 2011. gada līdz 2015. gadam pašnodarbināto skaits Latvijā svārstījās no 86 līdz 88 tūkst. cilvēku. 2016. gadā tas samazinājās līdz nepilniem 84 tūkst., bet 2018. gadā atkal pieauga līdz vairāk nekā 105 tūkst. cilvēku (Latvijas Centrālā statistikas parvalde 2021d). Atgūstoties no krīzes, pieaug nodokļu ieņēmumi valsts budžetā no pašnodarbināto personu un mikrouzņēmumu darbības. Tātad 2016. gadā, salīdzinot ar 2014. gadu, ieņēmumi pieauga gandrīz 4 reizes.

Tādējādi iedzīvotāju pašnodarbinātība Latvijā pozitīvi ietekmē nodarbinātības līmeni valstī, ekonomikas izaugsmes tempus un nodokļu ieņēmumus budžetā. Tas notiek bez valsts atbalsta pašnodarbinātām personām. Topošajiem uzņēmējiem ir ļoti grūti iegūt nepieciešamos finanšu resursus. Lielākā daļa no viņiem neizmanto aizņēmumus, jo nav iespēju saņemt izdevīgus aizdevumus.

2. attēls

IKP izmaiņas uz vienu iedzīvotāju Latvijā, 2010. g.–2016. g.

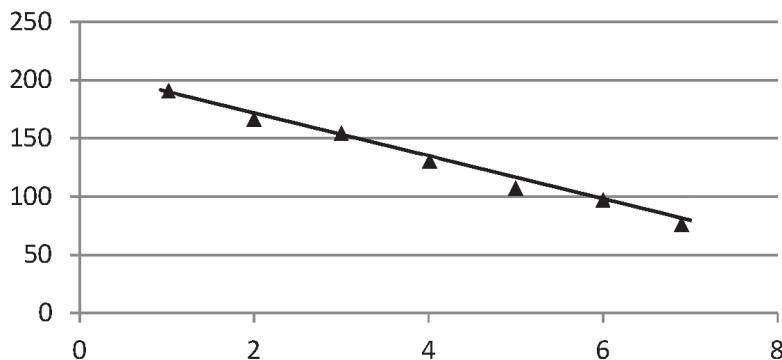

Piezīme: OY ass – tūkst. eiro; ass OX: 1 – 2010. gads, 2 – 2011. gads, ... 7 – 2016. gads.

Avots: autoru aprēķināts, pamatojoties uz Latvijas Centrālās statistikas parvalde 2021b, 2021d.

3. attēls

Izmaiņas bezdarbnieku skaitā, kuri aktīvi meklē darbu Latvijā, 2010. g.–2016. g.

Piezīme: OY ass – tūkst. iedzīvotāju; OX ass: 1 – 2010. gads, 2 – 2011. gads, ... 7 – 2016. gads.

Avots: autoru aprēķināts, pamatojoties uz Latvijas Centralas statistikas parvalde 2021b.

Latvijas Republika ir sadalīta četros vēsturiskos reģionos, kas nav administratīvi teritoriālās vienības, bet oficiāli atzīti konstitūcijā: Vidzeme, Latgale, Kurzeme un Zemgale. Galvaspilsēta Rīga un Rīgas reģions atrodas Rīgas jūras līča dienvidu piekrastē. Iedzīvotāju ienākuma nodokļa un nekustamā īpašuma nodokļa summa parāda bagātākos Latvijas reģionus un pilsētas (Valsts ienemumu dienests 2017; Latvijas Centrālā statistikas parvalde 2021b). Pirmajā vietā ienākumu ziņā ir valsts galvaspilsēta – Rīga, kuras nodokļu ieņēmumi budžetā, piemēram, 2017. gadā bija 683.7 milj. eiro. Otrajā vietā ir Jūrmala – kūrortpilsēta, kas pazīstama ar diezgan augstām nekustamā īpašuma cenām – 2017. gadā nodokļu ieņēmumi budžetā bija 59.3 milj. eiro. Trešo vietu ieņēma otra apdzīvotākā Latvijas pilsēta – Daugavpils, kura iekasēja nodokļus par 44.8 milj. eiro. Pirmajā piecīnīkā ir arī citas lielās Latvijas pilsētas: Liepāja (43.7 milj. eiro) un Jelgava (42.6 milj. eiro). Valsts iedzīvotāji mēdz pārcelties uz lielām Latvijas pilsētām, kas parāda diezgan stabilu attīstību, vēloties uzlabot savu finansiālo stāvokli un atrast labāk apmaksātu darbu (Kochetkov 2015).

Latvijas galvaspilsēta Rīga ir ekonomiski attīstītākais, lielais rūpniecības centrs, kas piesaista lielu skaitu darbaspēka resursu. Šajā pilsētā un tai piegulošajās teritorijās darbojas aptuveni 60% Latvijas uzņēmumu un strādā vairāk nekā puse darbaspējīgo iedzīvotāju. Rīgā ir viszemākais bezdarba līmenis valstī – 2017. gadā bez darba bija tikai 4% Rīgas ekonomiski aktīvo iedzīvotāju vecumā no 15 līdz 64 gadiem; vidējais rādītājs valstī bija 6.8%. Citās Latvijas pilsētās situācija ir atšķirīga: tajās iedzīvotāju dzīves līmenis ir zemāks nekā Rīgā, bet tomēr ievērojami augstāks nekā lauku pašvaldībās. Bagātākās pilsētas ir Ventspils un Valmiera, kuru vidējie ienākumi ir 943 € cilv. un 811 eiro/cilv.

Iedzīvotāju ienākumu situācija ir nedaudz sliktāka Jēkabpilī (573 eiro/cilv.), Rēzeknē (571 eiro/cilv.) un Daugavpilī (530 eiro/cilv.). Daudzu Kurzemes, Vidzemes un Zemgales lauku rajonu iedzīvotāju ienākumi ir aptuveni 550 eiro uz cilvēku, savukārt Latgalē tie pat nesasniedz 450 eiro. Latgale ir reģions ar augstāko bezdarba līmeni valstī –

15.8% ekonomiski aktīvo iedzīvotāju bija bezdarbnieki 2017. gada beigās. Latgalē ir vislielākais ilgstošo bezdarbnieku īpatsvars. Lielās Latgales pilsētas – Daugavpils un Rēzekne – iedzīvotāju ienākumu ziņā atpaliek no citām Latvijas pilsētām. Šāds reģiona ekonomikas stāvoklis liek daudziem iedzīvotājiem ekonomiski emigrēt uz pārtikušākajām Eiropas Savienības valstīm. Pēc Latvijas CSP datiem, kopš 2010. gada Latgale ir zaudējusi vairāk nekā 15% savu iedzīvotāju, kas ir vairāk nekā jebkurš cits valsts reģions.

2009. gadā globālās finanšu un ekonomiskās krīzes laikā Latvijā sākās ekonomiskās emigrācijas vilnis: nākamās desmitgades laikā valsti pameta vairāk nekā 200 tūkst. iedzīvotāju (Latvijas Centrālā statistikas parvalde 2021c). Kopš 2014. gada emigrācijas līmenis sāka samazināties, negatīvā migrācijas bilance sasniedza 10–12 tūkst. cilvēku gadā. Perioda sākumā Latvija gadā zaudēja 35 tūkst. cilvēku, no kuriem 17–18% bija jaunieši darbspējīgākajā vecumā līdz 30 gadiem.

Latvijā dzīvo aptuveni 1.9 milj. iedzīvotāju, no kuriem vairāk nekā puse dzīvo galvaspilsētā Rīgā un Rīgas reģionā. Salīdzinoši mazā iedzīvotāju skaita dēļ Latvija ir mazs tirgus. Galvenās valsts priekšrocības ir tās ģeogrāfiskais stāvoklis Baltijas jūras krastā, attīstīta infrastruktūra un salīdzinoši lēts darbaspēks. Tas viss ir pievilcīgs investoriem (Kochetkov, Sventitskaya 2016). Krīzes laikā, t.i., laika periodā no 2008. gada līdz 2010. gadam Latvijas IKP samazinājās gandrīz par ceturtdaļu, ārējais parāds dubultojās, darbinieku skaits samazinājās par 16%, bet reālās algas samazinājās par 12% (Sventitskaya, Kochetkov 2018b). Latvija veiksmīgi pārvarēja krīzi, un 2010. gada beigās ekonomika atsāka izaugsmi, galvenokārt pateicoties pieaugošajai eksporta lomai (Aliev, Kochetkov 2018). Līdz 2013. gadam Latvijas IKP pieauga vidēji par 4.4% gadā, bet tad izaugsme sāka palēnināties, kas saistīts gan ar ekonomikas izaugsmes palēnināšanos Eiropas Savienībā, gan ar ekonomiskās situācijas pasliktināšanos Krievijā. Tas ietekmēja arī lielākās daļas valsts iedzīvotāju ienākumus.

Darbinieku mēneša darba algas svārstību diapazons Latvijā ir diezgan liels: no vairākiem simtiem līdz desmitiem tūkstošu eiro bruto. Saskaņā ar Latvijas CSP datiem vidējā mēneša alga 2017. gada trešajā ceturksnī bija 925 eiro bruto, kas atbilst “neto” algai 664 eiro (Latvijas Centrālā statistikas parvalde 2021c). Alga Rīgā un tās reģionā ir par aptuveni 10% lielāka nekā vidējā darba samaksa Latvijā, citos valsts reģionos alga ir par 15–30% zemāka nekā vidējā darba samaksa, viszemākās algas ir Latgalē. Tas neattiecas uz augsti kvalificētiem speciālistiem: viņi bieži tiek pieņemti Rīgā darbam reģionos, saglabājot attiecīgi augsto algu līmeni. Salīdzinot ar citām ES valstīm, kopējais algu līmenis Latvijā ir zems (Sventitskaya, Kochetkov 2017). Tomēr dažās ekonomikas nozarēs algas atbilst vidējam līmenim ES: finanšu iestādēs, farmācijā, lielos tirdzniecības uzņēmumos u.c.

Atalgojuma atšķirības dažādos Latvijas reģionos, neatbilstība starp darbaspēka pieprasījuma un piedāvājuma struktūru un zemās reālās algas lielums noved pie tā, ka daudzos gadījumos nodarbinātība neapmierina strādājošo materiālās un nemateriālās vajadzības. Pašlaik COVID-19 pandēmijas dēļ daudzi uzņēmumi slēdz darbu vai strādā nepilnu slodzi, kā rezultātā valstī palielinās bezdarba līmenis. Tādējādi saskaņā ar provizoriskiem Latvijas CSP datiem 2020. gadā bezdarba līmenis Rīgā pieauga līdz 6%, Latgalē tas pārsniedza 16%. Saskaņā ar prognozēm 2021. gadā bezdarba

līmeņa pieaugums valstī var sasniegt 8–9% (Latvijas Centrālā statistikas parvalde 2021b).

Latvijas iekšzemes kopprodukts krīzes laikā COVID-19 dēļ 2020. gadā, salīdzinot ar iepriekšējo gadu, samazinājās par 3.6%: 2020. gadā IKP faktiskajās cenās bija 29.3 miljardi eiro, 2019. gadā – 30.4 miljardi eiro (Latvijas Centrālā statistikas parvalde 2021d). Visvairāk no COVID-19 krīzes cieta viesnīcu, restorānu, sabiedriskās ēdināšanas, veselības uzlabojošo sporta centru (peldbaseinu, sporta klubu utt.) sfēra. Šajā nozarē pievienotā vērtība samazinājās par 38%, salīdzinot ar iepriekšējo gadu. Viesnīcu sektorā kritums bija 53%, sabiedriskās ēdināšanas nozarē – 32.6%. Otrs lielākais pievienotās vērtības samazinājums notika transporta un uzglabāšanas nozarē, tā vērtība bija par 15% mazāka nekā iepriekšējā gadā. Tostarp samazinājums pasažieru pārvadājumu jomā bija par 53%, uzglabāšanas un transporta palīgpakalpojumu jomā – par 9.6%, kravu pārvadājumu jomā – par 3.3% (Latvijas Centrālā statistikas parvalde 2021c). Šādos sarežģītos apstākļos kļūst ļoti svarīgi palielināt iedzīvotāju nodarbinātības līmeni. Kā intervijā Latvijas Radio 2021. gada 17. februārī sacīja Latvijas Valsts bankas padomes loceklis A. Vilks: “Valdības galvenais uzdevums COVID-19 pandēmijas laikā ir nodrošināt nodarbinātību valsts iedzīvotājiem”.

Augsti attīstīto pasaules valstu pieredze liecina, ka ne valdības, ne lielie uzņēmumi nevienā valstī nespēj radīt pietiekami daudz darbavietu, lai ātri palielinātu iedzīvotāju nodarbinātību. Vislabākais risinājums ir paātrināta iedzīvotāju pašnodarbinātības un mazās uzņēmējdarbības attīstība kopumā (Sventitskaya, Kochetkov 2018a). Pašnodarbinātība ir ne tikai veids kā samazināt bezdarbu darba tirgū, bet arī ļauj cilvēkiem kļūt par uzņēmējiem, ja viņiem veicas uzņēmuma vadīšanā. Pašnodarbinātās personas ne tikai nodrošina sevi ar darbu un iztiku, maksā valstij nodokļus, bet arī uzlabo sabiedrības sociālo vidi, izveidojot uzņēmumus un sniedzot pakalpojumus cilvēkiem. Pašnodarbinātības pieaugums veicina bezdarba un noziedzības līmeņa samazināšanos, kā arī samazina darbaspēka, īpaši jauniešu, emigrāciju uz citām ES valstīm. Pašnodarbinātā persona patstāvīgi atrod vēlamo darbības veidu, organizē darba procesu. Tas noved pie fundamentālām izmaiņām viņa darba motivācijā, pateicoties pilnīgas atbildības uzņemšanai par pozitīvajiem vai negatīvajiem darba rezultātiem. Pašnodarbinātām personām galvenā loma preču vai pakalpojumu ražošanā ir viņu personīgajam darbam. Darba vieta parasti tiek organizēta dzīvesvietā, kas ļauj ietaupīt. Pašnodarbinātība sniedz iespēju ikvienam cilvēkam, kurš vēlas kļūt par iecienītā biznesa īpašnieku, parādīt savas spējas un talantus.

Katram no pieciem Latvijas reģioniem, ieskaitot galvaspilsētu Rīgu un tās reģionu, ir savas ekonomiskās, sociālās un kultūras attīstības iezīmes. Vissvarīgākais rādītājs cilvēku dzīves kvalitātes, teritorijas sociālās un ekonomiskās attīstības novērtēšanai ir bezdarba līmenis reģionā (Kochetkov 2015). Tādējādi galvaspilsētā Rīgā un Rīgas reģionā bezdarba līmenis pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas vienmēr ir bijis viszemākais, un dzīves līmenis valstī bijis visaugstākais. Latgales reģionā, kas tiek uzskatīts par nomāktu, bija visaugstākais bezdarba līmenis un zems dzīves līmenis.

Pēc Latvijas VID un CSP datiem, svarīgi ar iedzīvotāju nodarbinātību saistīti statistikas rādītāji ir kopējie pašnodarbināto ienākumi reģionos un no tiem saņemtie nodokļi (Kochetkov, Sventitskaya 2019). Pētījumā tika izmantoti arī ienākumu un nodokļu

rādītāji uz vienu pašnodarbinātu nodokļu maksātāju katrā reģionā, lai analizētu un salīdzinātu iedzīvotāju pašnodarbinātību. Tādējādi tika analizēta kvadrātveida matrica 5x5: rindās atrodas reģioni – Kurzeme, Latgale, Rīga un tās reģions, Zemgale, Vidzeme; kolonnās ir aplūkojamie faktori – bezdarba līmenis, ienākumi uz vienu nodokļu maksātāju, nodokļi no viena nodokļa maksātāja, pašnodarbināto personu kopējie ienākumi reģionos un kopējie nodokļi no pašnodarbinātajiem (Valsts ienemumu dienests 2017; Latvijas Centrālā statistikas parvalde 2021b).

Tika konstatēts, ka pastāv šo faktoru daudzkolinearitāte, kas izskaidrojama ar pietiekami būtisko korelācijas līmeni starp faktiskajiem faktoriem, kas ietekmē bezdarba līmeni. Tāpēc nav tik svarīgā rādītāja, kā bezdarba līmenis, daudzkārtējas korelācijas no citiem faktoriem. Šo faktoru pāru regresijas atkarība pārsvarā ir nelineāra. Pamatojoties uz iepriekš minēto, pētījumā netika izmantotas korelācijas un regresijas analīzes metodes.

Lai noteiktu pašnodarbinātības galveno faktoru vispārējās struktūras raksturojumu Latvijas reģionos, pētījumā tika izmantota daudzdimensionālās mērogošanas metode – *Alscal-SPSS* procedūra (Nasledov 2005). Tika uzbūvēts Eiklida statistiskā attāluma modelis, kas raksturo faktoru tuvuma pakāpi un faktoru savstarpējo ietekmi pētāmajā telpā. Attālumi starp faktoriem šajā telpā ir savstarpējo savienojumu pakāpes un objektu atšķirību funkcija: jo tālāk viens no otra atrodas attāluma modeļa punkti, kas atbilst noteiktiem faktoriem, jo mazāka saistība un mijiedarbība starp faktoriem, bet vairāk atšķirību un otrādi.

Statistiskā attāluma modelis tika izveidots, izmantojot atšķirību matricas, kas atbilst 2014. g.–2016. g. datiem, aprēķinot Eiklida attālumus starp faktoriem divdimensiju telpā. Atšķirību matricas bija kvadrātveida un asimetriskas. Galvenais statistiskā attāluma modeļa precizitātes rādītājs ir tā sauktais “stress”: jo mazāk tas ir, jo labāks ir modelis (Janga S-stresa formula – *Alscal*) (Nasledov 2005). Stress ir modeļa objektu galīgās konfigurācijas novirzes mērījums no sākotnējā to atšķirību vērtējuma. Lai uzlabotu statistiskā attāluma modeļa precizitāti, stress tiek samazināts aprēķinu procesā, izmantojot iteratīvo metodi. Divdimensiju modeļu gadījumā nav vēlams, lai stresa vērtība pārsniegtu 0.2. Lai novērtēt statistiskā attāluma modeļu kvalitāti, pētījumā tika izmantots arī determinācijas rādītājs – korelācijas koeficienta RSQ kvadrāts, kas nosaka dispersijas proporciju atšķirību matricā noteiktajam modelim. Jo tuvāk RSQ vieniniekam, jo precīzāks ir modelis. Apskatāmajā situācijā statistiskā attāluma modeļiem RSQ jābūt vismaz 0.7.

Aprēķinu kvalitātes vidējie rādītāji ir šādi: stress – 0.20055, kas ir pieņemams faktoru konfigurācijai divās dimensijās; $RSQ=0.84607$ (vairāk nekā 84.6% faktoru dispersijas sākotnējās matricās atbilst aprēķinātajam attāluma modelim). Tādējādi statistiskā attāluma modeļa parametri diezgan precīzi atbilst sākotnējiem datiem, modeli var izmantot situācijas analīzei. Šī modeļa analīze parādīja, ka pašnodarbināto personu nodokļa faktors atrodas vistuvāk bezdarba faktoram, kas norāda uz šo faktoru labajām attiecībām un šī faktora lielāku ietekmi uz bezdarba līmeni salīdzinājuma ar citiem. Kopējo nodokļu faktors pašnodarbinātajām personām reģionos atrodas nedaudz tālāk no bezdarba faktora, un tā ietekme uz bezdarbu ir mazāka. Pašnodarbināto personu kopējie ienākumi reģionos un individuālie ienākumi atrodas tālu no bezdarba

faktora nekā nodokļu faktori. Turklāt kopējie ienākumi atrodas vistālāk no bezdarba faktora, salīdzinot ar visiem citiem faktoriem. Tas liek domāt, ka bezdarba līmenis ir mazāk saistīts ar pašnodarbināto personu kopējiem ienākumiem.

Ja aplūkojam modeli kopumā, horizontālās skalas pretējos polos (1. dimensija) atrodas pašnodarbināto personu kopējie ienākumi un individuālie nodokļi. Pārējie faktori ieņem starpstāvokli. Tas liek domāt, ka individuālie nodokļi ir maz saistīti ar visu pašnodarbināto iedzīvotāju kopējiem ienākumiem. Vertikālās skalas pretējos polos (2. dimensija) atrodas individuālie ienākumi, visu pašnodarbināto iedzīvotāju kopējie ienākumi un bezdarba faktors. Tādējādi individuālie ienākumi ir maz saistīti ar kopējiem nodokļiem un bezdarba līmeni reģionos; bezdarbs ir visvairāk saistīts ar individuālajiem nodokļiem, ko maksā pašnodarbinātās personas.

Lai noteiktu līdzības un atšķirības starp Latvijas reģioniem, ņemot vērā galvenos iedzīvotāju pašnodarbinātību raksturojošos faktoros, ar *Alscal* procedūru tika izveidots Eiklida statistiskā attāluma modelis starp reģioniem divdimensiju telpā. Aprēķiniem izmantoti vidējie statistiskie dati par Latvijas reģioniem laika periodā no 2014. gada līdz 2016. gadam (skat. 1. tabulu) (Latvijas Centrālā statistikas parvalde 2021b).

Aprēķinu rezultātā statistiskā attāluma modeļa vidējie kvalitātes rādītāji (skat. 4. attēlu) bija labi: stress – 0.109 un $RSQ = 0.965$. Aprēķinot pēc daudzdimensiju mērogošanas metodes, modeļa sakritības ar faktiskajiem datiem nosacījums tika ņemts “pēc rindām”, iterāciju skaits bija 14.

1. tabula

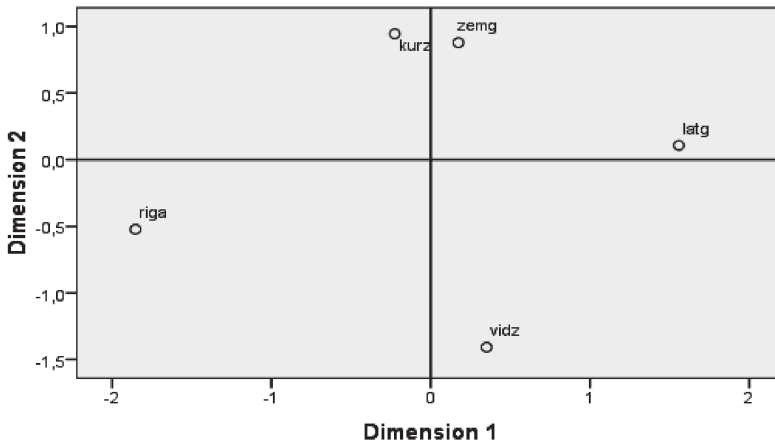
**Vidējie gada statistiskie dati par
pašnodarbinātajām personām Latvijas reģionos**

Statistiskie rādītāji	Vidzeme	Latgale	Zemgale	Kurzeme	Rīga un Rīgas reģions
Nodarbinātība, %	88.5	81.9	87.7	88.7	92.6
1 nodokļu maksātāja ienākumi, €	4957	5316	5474	4981	8102
Nodoklis no 1 nodokļu maksātāja, €	186	96	177	146	484
Pašnodarbināto personu skaita attiecība pret ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaitu, %	11.8	8.26	7.83	10.9	8.03
Kopējais ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaits, tūkst.	96	132	119	121	523

Avots: autoru veidota tabula, pamatojoties uz Latvijas Centrālā statistikas parvalde 2021b.

4. attēls

Eiklida statistiskā attālumu modelis starp Latvijas reģioniem atkarībā no iedzīvotāju pašnodarbinātības faktoriem

Piezīme: riga – Rīga un tās reģions, kurz – Kurzeme, zemg – Zemgale, latg – Latgale, vidz – Vidzeme.

Avots: autoru aprēķināts un izveidots.

Ņemot vērā labu sakritību (stresa un RSQ) starp statistiskā attāluma modeli un faktiskajiem sākotnējiem datiem, to var veiksmīgi izmantot situācijas analīzei. Rīga un tās reģions (negatīvais pols) un Latgales reģions (pozitīvais pols) atrodas modeļa horizontālās skalas (1. dimensija) pretējos polos. Saskaņā ar statistiskā modeli attālums starp šiem reģioniem ir vislielākais, kas apstiprina notiekošās lielās atšķirības. Mēroga zīmēm (plus un mīnus), tāpat kā pirmajā modeli, šeit nav nozīmes. Svarīgs ir tikai attālums starp modeļu objektiem. Rīgā un tās reģionā pašnodarbinātas personas veido 8% no ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem, Latgalē – nedaudz vairāk par 8,3%. Tajā pašā laikā Rīgā un tās reģionā pašnodarbināto personu ienākumi ir vidēji 1,5 reizes lielāki nekā Latgalē, pašnodarbināto personu samaksātie nodokļi Rīgā un tās reģionā ir 5,0 reizes lielāki nekā Latgalē (skat. 1. tabulu). Bezdarba līmenis Latgalē ir 2,4 reizes lielāks nekā Rīgā. Šīs atšķirības izskaidro lielu attālumu starp Rīgu un Latgali modeli.

Zemgales un Kurzemes reģioni statistiskā attāluma modeli atrodas blakus, kas izskaidrojams ar līdzīgiem nosacījumiem iedzīvotāju pašnodarbinātības ziņā. Zemgale un Kurzeme atrodas uz vertikālās skalas pozitīvā pola (2. dimensija), Vidzemes reģions ieņem šīs skalas negatīvo polu. Attālumi no Vidzemes reģiona līdz Kurzemes un Zemgales reģioniem ir ļoti tuvi – var secināt, ka Vidzemes reģionam ir līdzīgas atšķirības no abiem šiem reģioniem. Saskaņā ar modeli Zemgales un Vidzemes reģioni atrodas gandrīz vienādā attālumā no Rīgas un tās reģiona, tāpēc šiem reģioniem ir līdzīgas atšķirības pašnodarbinātības apstākļu ziņā no galvaspilsētas un tās reģiona, neskatoties uz atšķirībām savā starpā. Kurzemes reģions modeli atrodas vistuvāk Rīgas reģionam. Tas norāda uz to, ka Kurzemes iedzīvotāju pašnodarbinātības attīstības apstākļi ir līdzīgāki apstākļiem Rīgā un tās reģionā, salīdzinot ar citiem Latvijas reģioniem.

Secinājumi

Pašnodarbināto personu īpatsvars no kopējā nodarbināto skaita Latvijā, tāpat kā citās Eiropas valstīs, ir saistīts ar ekonomikas cikliem, labos laikos tas samazinās un sliktos – pieaug. Pēc pašnodarbinātības attīstības līmeņa – uzņēmumu un pašnodarbināto personu skaita (2018. gadā 13.1% no visiem darbiniekiem) – Latvija ir tuvu vidējam rādītājam Eiropas Savienībā 217 pašnodarbināto personu, mikro un mazo uzņēmumu darbinieku aptaujas rezultātiem var teikt, ka Eiropas mazo uzņēmumu atbalsta sistēma praktiski nedarbojas Latvijas pašnodarbināto un mazo uzņēmumu sfērā. Tāpēc šī ekonomikas nozare nav pievilcīga Latvijas iedzīvotājiem, kur pielikt pūles, lai dibinātu savus uzņēmumus.

Latvijas ilgtermiņa attīstības stratēģijā līdz 2030. gadam trūkst plānu pašnodarbinātības attīstībai, kas kavē efektīvu iedzīvotāju pašnodarbinātības potenciāla izmantošanu. Tas ir ievērojams trūkums, jo pašnodarbinātības attīstība, īpaši jauniešu vidū, veicina ne tikai bezdarba līmeņa samazināšanos valstī, bet arī ekonomisko emigrantu skaita samazināšanos. Neskatoties uz valsts iestāžu nepietiekamu uzmanību, iedzīvotāju pašnodarbinātība Latvijā attīstās un pozitīvi ietekmē nodarbinātības līmeni valstī, ekonomikas izaugsmes tempu un nodokļu ieņēmumus budžetā. Tas notiek bez valsts atbalsta pašnodarbinātām personām. Uzņēmējiem-iesācējiem īpaši grūti saņemt nepieciešamos finanšu resursus.

Pašnodarbinātība ir ne tikai veids, kā samazināt bezdarbu darba tirgū, bet arī sniedz pašnodarbinātām personām iespēju kļūt par uzņēmējiem, ja viņi veiksmīgi veic uzņēmējdarbību. Pašnodarbinātās personas ne tikai nodrošina sevi ar darbu un iztiku, maksā valstij nodokļus, bet arī uzlabo sabiedrības sociālo vidi, dibinot cilvēkiem nepieciešamos uzņēmumus un sniedzot pakalpojumus. Pašnodarbinātības pieaugums veicina gan bezdarba līmeņa, gan noziedzības samazināšanos, kā arī darbaspēka, īpaši jauniešu, emigrācijas samazināšanos uz citām Eiropas Savienības valstīm.

Katram no pieciem Latvijas reģioniem, ieskaitot galvaspilsētu Rīgu un tās reģionu, ir savas ekonomiskās, sociālās un kultūras attīstības iezīmes. Vissvarīgākais rādītājs cilvēku dzīves kvalitātes, teritorijas sociālās un ekonomiskās attīstības novērtēšanai ir bezdarba līmenis reģionā. Statistiskā attāluma modeļa analīze parādīja, ka pašnodarbināto personu nodokļa faktors atrodas vistuvāk bezdarba faktoram. Tas norāda uz to mijiedarbību un šī faktora lielāku ietekmi uz bezdarba līmeni salīdzinājumā ar citiem faktoriem. Otrajā modelī attālums starp Rīgas un Latgales reģioniem ir vislielākais, ko apliecina lielās atšķirības: Rīgas un tās reģiona pašnodarbināto ienākumi vidēji ir 1.5 reizes lielāki nekā Latgalē; pašnodarbināto personu samaksātie nodokļi Rīgā un tās reģionā ir 5.0 reizes lielāki nekā Latgalē. Bezdarba līmenis Latgalē ir 2.4 reizes lielāks nekā Rīgā. Tas apstiprina nevienmērīgo valsts reģionu attīstību un nepieciešamību pievērst lielāku uzmanību pašnodarbinātības attīstībai galvenokārt atpalikušajos reģionos.

Galvenie faktori, kas kavē iedzīvotāju pašnodarbinātības attīstību Latvijā un tā dēļ bezdarba samazināšanās, ir diezgan augsti darba ņēmēju nodokļi, nodokļu politikas nestabilitāte un apgrūtināta atskaišu sistēma. Valsts un sabiedrisko organizāciju sadarbības ietvaros nepieciešams izstrādāt programmu iedzīvotāju pašnodarbinātības attīstībai, ņemot vērā īpašos apstākļus katram valsts reģionam. Pieredze rāda, ka

kampaņa, kas veltīta ekonomisko emigrantu atgriešanai dzimtenē ar īpašu pabalstu izmaksu viņiem, nav īpaši efektīva. Daudzsološāks risinājums varētu būt bezdarbnieka pabalsta vietā piešķirt subsīdijas un aizdevumus tiem, kuri vēlas iesaistīties uzņēmējdarbībā, ar valsts garantiju pašnodarbinātības organizēšanai.

References

- Aliev B., Kochetkov Y. (2018) Strategies of Latvian enterprises in international competition. *Theses of the 16th International Scientific Conference "Information Technologies and Management 2018"*, April 26–27. Riga: ISMA University, pp. 129–131.
- Boronenko V., Lonska J. (2013) Why business support instruments are not widely used by SMEs? Case of Latvia. *Proceedings of the International Scientific Conference "Economic Integrations, Competition and Cooperation. Accession of the Western Balkan Countries to the European Union"*, April 25–26. Rijeka: University of Rijeka, pp. 287–305.
- European Commission. (2018) *Internal Market, Industry, Entrepreneurship and SMEs*. Available: http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/files/charter/docs/charter_en.pdf (accessed on 07.04.2021).
- Eurostat. (2021a) Structural business statistics. *Statistics Database*. Available: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/structural-business-statistics> (accessed on 07.04.2021).
- Eurostat. (2021b) Trends in self-employment. *Statistics Database*. Available: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Self-employment_statistics (accessed on 07.04.2021).
- Eurostat. (2021c) Self-employment across EU regions. *Statistics Database*. Available: <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/-/ddn-20200401-1> (accessed on 07.04.2021).
- Kisker Ch. (2016) *Impact of Motivational Factors of Nascent Entrepreneurs on Business Surviving Success*: Doctoral Thesis. Riga: University of Latvia. Available: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/31765/298-52184-Kisker_Christoph.Ernst.Wilken_ck11004.pdf?sequence=1&isAllowed=y (accessed on 07.04.2021).
- Kocetkovs J., Sventicka J. (2020) Mazas uzņēmējdarbības stavoklis Latvija. *Socialo Zinatņu Vestnesis*, Nr. 31(2), 96.–113. lpp. Available: https://du.lv/wp-content/uploads/2021/02/5_Kocetkovs.pdf (accessed on 07.04.2021). (In Latvian)
- Kochetkov Y. (2015) Influence of Latvian GDP on the main indicators of inhabitant life quality. *Vadyba, Journal of Management*, Vol. 26, No. 1, pp. 95–100. Available: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=280912> (accessed on 07.04.2021).
- Kochetkov Y., Sventitskaya E. (2016) Characteristics of small business in Latvia. *Vadyba, Journal of Management*, Vol. 29, No. 2, pp. 19–25. Available: [https://www.ltvk.lt/file/zurnalai/ISSN%201648-7974%20Vadyba%20Nr_%202%20\(29\)%202016.pdf](https://www.ltvk.lt/file/zurnalai/ISSN%201648-7974%20Vadyba%20Nr_%202%20(29)%202016.pdf) (accessed on 07.04.2021).
- Kochetkov Y., Sventitskaya E. (2019) Self-employment of the Population in the regions of Latvia. *Vadyba, Journal of Management*, Vol. 34, No.1, pp. 7–13. Available: https://www.ismaitm.lv/images/Files/Theses/2019/02_BEE/51_ITM2019_Sventitskaya_Kochetkov.pdf (accessed on 07.04.2021).
- Latvijas Centrālā statistikas parvalde. (2021a) Tabula UFR020: Uzņēmumu galvenie uzņēmējdarbības rādītāji pēc nodarbinātības skaita. *Statistikas datubāze*. Available: https://data.stat.gov.lv/pxweb/lv/OSP_PUB/START__ENT__UF__UFR/UFR020 (accessed on 07.04.2021). (In Latvian)

- Latvijas Centrālā statistikas parvalde. (2021b) Tabula NBA040: Iedzīvotāji pēc ekonomiskās aktivitātes reģionos. *Statistikas datubāze*. Available: https://data.stat.gov.lv/pxweb/lv/OSP_PUB/START__EMP__NBB__NBA/NBA040 (accessed on 07.04.2021). (In Latvian)
- Latvijas Centrālā statistikas parvalde. (2021c) Tabula NBL250: Pasnodarbinātie (darba devēji, pasnodarbinātie, neapmaksātas personas) pēc saimnieciskās darbības sektora (NACE 2. red.). *Statistikas datubāze*. Available: https://data.stat.gov.lv/pxweb/lv/OSP_PUB/START__EMP__NB__NBLC/NBL250/table/tableViewLayout1/ (accessed on 07.04.2021). (In Latvian)
- Latvijas Centrālā statistikas parvalde. (2021d) Tabula IKP010: Iekšzemes kopprodukts pavisam, uz vienu iedzīvotāju un uz vienu nodarbināto. *Statistikas datubāze*. Available: https://data.stat.gov.lv/pxweb/lv/OSP_PUB/START__VEK__IK__IKP/IKP010/table/tableViewLayout1/ (accessed on 07.04.2021). (In Latvian)
- Latvijas Republikas Saeima. (1998) *Latvijas Republikas likums "Par valsts sociālo apdrošināšanu"*. Stājas spēkā: 01.01.1998. Available: <https://likumi.lv/ta/id/45466-par-valsts-socialo-apdrosinasanu> (accessed on 07.04.2021). (In Latvian)
- Latvijas Republikas Saeima. (2002) *Komerclikums*. Stājas spēkā: 01.01.2002. Available: <http://csb.gov.lv/lv/statistika/likumi> (accessed on 07.04.2021). (In Latvian)
- Latvijas Republikas Saeima. (2019a) *Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam*. Available: <https://www.pkc.gov.lv/lv/valsts-attistibas-planosana/latvijas-ilgtspējigas-attistibas-strategija> (accessed on 07.04.2021). (In Latvian)
- Latvijas Republikas Saeima. (2019b) *Nacionālais attīstības plāns 2021. g.–2027. g.* Available: <http://www.pkc.gov.lv/lv/nap2027> (accessed on 07.04.2021). (In Latvian)
- Latvijas Republikas Saeima. (2013) *Nacionālais attīstības plāns 2014. g. – 2020. g.* Available: https://ec.europa.eu/info/economic-and-financial-affairs-website-notice-users_en (accessed on 07.04.2021). (In Latvian)
- Lechner M., Pfeiffer F. (1993) Planning for self-employment at the beginning of a market economy: evidence from individual data of east German workers. *Small Business Economics*, Vol. 5, pp. 111–128. Available: <https://link.springer.com/article/10.1007/BF01531910> (accessed on 07.04.2021).
- Nasledov A. (2005) *SPSS: komp'uternii analiz dannykh v psikhologii i social'nykh naukakh*. St. Peterburg: PITER. (In Russian)
- OECD. (2019) *Pensions at a Glance 2019. How Does Latvia Compare?* Available: <https://www.oecd.org/latvia/PAG2019-LVA.pdf> (accessed on 07.04.2021).
- Random House Inc. (2021) Self-employment definition. *Unabridged Dictionary*. Available: <https://www.dictionary.com/browse/self-employment> (accessed on 07.04.2021).
- Riekstina I., Zvirgzdina R. (2019) Small business in Latvia – trends and facts in five years. *Proceedings of the International Scientific Conference "Economic Science for Rural Development"*, May 9–10. Jelgava: LLU ESAF, pp. 169–176. DOI: 10.22616/ESRD.2019.021 169
- Salman R., Rahmawati D., Prihatiningtyas W. (2020) Principles for responsible investment as a form to support the regulation of the micro, small and medium enterprises sector in Indonesia. *International Journal of Innovation, Creativity and Change*, Vol. 12, No. 10, pp. 352–368.
- Slezinger G. (1996) *Trud v usloviakh rynochnoi ekonomiki*. Moskva: INFRA-M. (In Russian)
- Siropolis N. (1990) *Small Business Management. A Guide to Entrepreneurship*. Princeton, New Jersey: Houghton Mifflin Company.
- Sventitskaya E., Kochetkov Y. (2017) The instability of taxation policy in Latvia as a deterrent to the successful development of micro business. *Theses of the 15th International Scientific Conference "Information Technologies and Management 2017"*, April 26–27. Riga: ISMA University, pp. 150–151.

Sventitskaya E., Kochetkov Y. (2018a) Self-employed persons and micro-entrepreneurship in Latvia. *Vadyba, Journal of Management*, Vol. 32, No. 1, pp. 31–37. Available: https://www.ltvk.lt/file/zurnalai/3_05_Sventickaja.pdf (accessed on 07.04.2021).

Sventitskaya E., Kochetkov Y. (2018b) Problems of micro & small enterprises development in Latvia. *Vadyba, Journal of Management*, Vol. 33, No. 2, pp. 7–14. Available: https://www.ltvk.lt/file/zurnalai/Vadyba_2018_2.pdf (accessed on 07.04.2021).

Valsts ienemumu dienests. (2017) *PVN ipasais režims (MOSS)*. Available: <https://www.vid.gov.lv/lv/pvn-ipasais-rezims-moss>(accessed on 07.04.2021). (In Latvian)

White House Commission on Small Business. (1980) *Report to the President: American Small Business Economy: Agenda for Action*. Washington: U.S. Government Printing Office.

Jānis Kudiņš, Irēna Kokina

ECONOMIC INEQUALITY AMONG OLDER PEOPLE IN THE EUROPEAN UNION

DOI: [https://doi.org/10.9770/szv.2021.1\(5\)](https://doi.org/10.9770/szv.2021.1(5))

For citation: Kudiņš J., Kokina I. (2021) Economic inequality among older people in the European Union. *Sociālo Zinātņu Vēstnesis / Social Sciences Bulletin*, 32(1): 98–121. [https://doi.org/10.9770/szv.2021.1\(5\)](https://doi.org/10.9770/szv.2021.1(5))

Citēšanai: Kudiņš J., Kokina I. (2021) Ekonomiskā nevienlīdzība gados vecāku cilvēku vidū Eiropas Savienībā. *Sociālo Zinātņu Vēstnesis*, 32(1): 98–121. [https://doi.org/10.9770/szv.2021.1\(5\)](https://doi.org/10.9770/szv.2021.1(5))

This study is aimed to investigate economic inequality among older people in the European Union based on empirical data. The object of the research is older people, which in the framework of this study includes persons aged 65 and over. The novelty of this study is a scientifically based conceptual understanding of economic inequality among people, which [economic inequality] is broader than just income inequality. The uniqueness of this study lies in the fact that the authors did not investigate the economic performance of older people in comparison with other age groups or the general population (there are many studies devoted to this), but they investigated economic inequality among older people versus economic inequality in other age groups / in the general population (subject to data availability). The methodological basis of this research is formed by three approaches to conceptual understanding of economic inequality among people: the income-wealth approach, the resource-capital approach and the capability approach. The analysis of statistical and sociological data for the EU countries in the framework of complementary methodological approaches made it possible for the authors to conclude that both income and wealth are distributed among older people as unequally as this also occurs in other age groups of the population. The only statistically significant difference that the authors managed to identify concerns the capability to convert the economic resources at the disposal of people into economic capital: among older people there is more inequality in the degree of capitalization of economic resources than among younger people. Thus, in the European Union, economic inequality (except for only one its aspect – the degree of economic resources' capitalization) is not a distinctive feature of the age group of older people, but is practically the same as in other age groups or in the general population. Empirical evidence suggests that economic inequality is not accumulated over the course of a lifetime, but rather carries over from one period of life to another.

Key words: older people, economic inequality, income-wealth approach, resource-capital approach, capability approach.

Ekonomiskā nevienlīdzība gados vecāku cilvēku vidū Eiropas Savienībā

Šis pētījums ir veltīts ekonomiskās nevienlīdzības izpētei gados vecāku cilvēku vidū Eiropas Savienībā un balstās uz empīriskajiem datiem. Pētījuma objekts ir vecāka gadagājuma cilvēki, kas šī pētījuma ietvaros iekļauj personas no 65 gadu vecuma. Pētījuma novitāti veido zinātniski pamatota konceptuāla izpratne par cilvēku ekonomisko nevienlīdzību, kas [ekonomiskā nevienlīdzība] ir plašāka nekā ienākumu nevienlīdzība. Šī pētījuma unikālā iezīme ir tā, ka autori pētīja nevis gados vecāku cilvēku ekonomisko stāvokli salīdzinājumā ar citām vecumgrupām

vai iedzīvotājiem kopumā, bet gan tieši ekonomisko nevienlīdzību vecāka gadagājuma cilvēku vidū salīdzinājumā ar ekonomisko nevienlīdzību citās vecumgrupās vai iedzīvotāju vidū kopumā (atkarībā no datu pieejamības). Šī pētījuma metodoloģisko pamatu veido trīs pieejas cilvēku ekonomiskās nevienlīdzības konceptuālai izpratnei: ienākumu-bagātības pieeja, resursu-kapitāla pieeja un spēju pieeja. Statistisko un socioloģisko datu analīze par Eiropas Savienības valstīm augstākminēto metodoloģisku pieeju ietvaros ļāva autoriem secināt, ka gan ienākumi, gan bagātība vecāka gadagājuma cilvēku vidū tiek izklaidēti tikpat nevienmērīgi kā citās iedzīvotāju vecumgrupās. Vienīgā statistiski nozīmīgā atšķirība, kuru autoriem izdevās identificēt, attiecas uz cilvēku spēju (vai iespējamību) viņu rīcībā esošos ekonomiskos resursus pārvērst ekonomiskajā kapitālā: gados vecāku cilvēku vidū ekonomisko resursu kapitalizācijas pakāpe tiek izklaidēta nevienlīdzīgāk, nekā gados jaunu cilvēku vidū. Tādējādi Eiropas Savienībā ekonomiskā nevienlīdzība (izņemot tikai vienu tās aspektu – resursu kapitalizācijas pakāpi) nav vecāka gadagājuma cilvēku vecumgrupas īpatnība, bet ir praktiski vienāda visās vecumgrupās. Empīriski dati liecina par to, ka ekonomiskā nevienlīdzība neuzkrājas dzīves gaitā, bet gan tiek pārnesta no viena dzīves perioda uz otru.

Atslēgas vārdi: gados vecāki cilvēki, ekonomiskā nevienlīdzība, ienākumu-bagātības pieeja, resursu-kapitāla pieeja, spēju pieeja.

Экономическое неравенство среди пожилых людей в Европейском Союзе

Данное исследование посвящено изучению экономического неравенства среди пожилых людей в Европейском Союзе и проведено на основании эмпирических данных. Объектом исследования являются пожилые люди, к которым – в рамках данного исследования – относятся лица от 65 лет и старше. Новизну исследования составляет научно-обоснованное концептуальное понимание экономического неравенства между людьми, которое [экономическое неравенство] шире, чем просто неравенство доходов. Уникальной особенностью данного исследования является то, что авторы изучали не экономическое положение пожилых людей в сравнении с остальными возрастными группами или населением в целом, но именно экономическое неравенство среди пожилых людей в сравнении с экономическим неравенством среди других возрастных групп или населения в целом (в зависимости от наличия данных). Методологическую основу данного исследования составляют три подхода к концептуальному пониманию экономического неравенства между людьми: подход «доход-богатство», ресурсный подход и подход возможностей. Анализ статистических и социологических данных по странам Европейского Союза в рамках дополняющих друг друга методологических подходов позволил авторам сделать вывод о том, что и доходы, и богатство распределяются среди пожилых людей настолько же неравномерно, насколько это происходит и в других возрастных группах населения. Единственное статистически значимое отличие, которое удалось выявить авторам, касается способности (или возможности) превращать имеющиеся в распоряжении людей экономические ресурсы в экономический капитал: среди пожилых людей наблюдается большее неравенство в степени капитализации экономических ресурсов, чем среди более молодых людей. Таким образом, в Европейском Союзе экономическое неравенство (за исключением лишь одного аспекта – степени капитализации экономических ресурсов) не является особой отличительной чертой возрастной группы пожилых людей, а практически одинаково во всех возрастных группах. Эмпирические данные показывают, что экономическое неравенство не накапливается в течение жизни, а скорее переносится из одного жизненного периода в другой.

Ключевые слова: пожилые люди, экономическое неравенство, подход «доход-богатство», ресурсный подход, подход возможностей.

Introduction and literature review

In the authors' opinion, there are two main areas of scientific research related to economic inequality: inequality among territories (regions, countries, etc.) and inequality among social groups, households, people. The first one is investigated by almost all researchers in the sphere of regional economics (Granberg et al. 1998; Granberg 1999; Rice, Venables 2004a, 2004b; Kim 2008; Kuttar 2009; Karwat-Wozniak 2011; Cochrane, Perrella 2012; Kvícalova et al. 2014; Glinskiy et al. 2017; Selivanova-Fyodorova et al. 2019; Selivanova-Fjodorova 2020 and many others). In turn, inequality among social groups, households, people is also topical issue for economists and sociologists (Kuznets 1955; Dworkin 1981a, 1981b; Kovacevic 2010; Mensikovs, Lavrinovica 2011; Piketti 2015; Mensikovs et al. 2020, Kozyreva et al. 2021 and many others). Some researchers compare spatial and social disparities concluding that, for example, in Latvia and Hungary, the territorial inequality is less than social one (Krustins 2000; Meusburger 2001).

In turn, economic inequality among older people of the world was investigated by the United Nations Department of Economic and Social Affairs (UNDESA) programme on ageing concluding that "economic inequalities exist both between older persons and the rest of the population and among older persons themselves, leaving many excluded from prosperity, resources and decent work" (UNDESA 2016). The Age International, a charity devoted to helping older people in developing countries, conducted the study "Facing the facts: The Truth About Ageing and Development" (Age International 2014) stressing that "in almost every country of the world, the proportion of older people in the population is increasing. By 2050, around 2 billion people in the world will be aged 60 years or over, with 400 million of them aged 80 years and over. Some 80% of them will be living in what are now low or middle-income countries" (Chan 2014). R. Jolly argues that "inequalities accrue and get reinforced over a person's life. They come home to roost in later years, often exacerbating each other and causing greater disadvantage. Poverty, poor health, discrimination and marginalisation are all-too common realities for many older people in both developing and developed countries" (Jolly 2014).

Thus, the object of this study is older people. Within this study, older people are defined based on the following three criteria: 1) receiving an old-age pension; 2) the availability of statistical data for the selected age group; 3) the world practice in defining the older people. Most countries have accepted age of 65 years as the chronological basis for defining the older person (Orimo et al. 2006; Alpteker 2012).

The subject of this study is the economic inequality among older people in the European Union. On 1 January 2019, the inhabitants of the European Union 65 years old and more (65+ age group) amounted to 20.3% of the total number of the EU-27 population (446.8 million people) and increased by 0.3 percentage points compared with the previous year and by 2.9 percentage points – compared with 10 years earlier (Eurostat 2021). The period of this research is limited to the last 10 years – from 2011 to 2020, which is a sufficient time interval for understanding the current situation with economic inequality among older people in the European Union.

Comparison by age groups of statistical data on the increase in disposable income per household member for the period from 2011 to 2019 shows that in Latvia, the 65+ age group lags behind most in terms of income growth, since income growth in this age group over the past 10 years is the lowest (Table 1).

Table 1
Mean disposable income per household member by age group in Latvia,
euro, 2011 and 2019

Age groups	2011	2019	Changes 2019/2011, %
0–15	255.25	512.35	+100.7
16–24	276.21	557.89	+102.0
25–34	344.28	702.73	+104.1
35–44	308.32	622.65	+101.9
45–54	314.03	634.64	+102.1
55–64	346.16	627.82	+81.4
65+	295.28	486.98	+64.9
Total	304.51	582.82	+91.4

Source: the authors' calculations based on the Central Statistical Bureau of Latvia 2021.

These results correspond with the European Commission Employment, Social Affairs and Inclusion unit's research "Demography and Inequality", where is argued that "income inequality in Europe is sensitive to population ageing, since the elderly face high poverty risks and represent a growing share of the population" (European Commission 2013).

Latvian researcher A. Grinfelde in her Doctoral Thesis "Life Quality of Pensioners in Latvian Regions" argued that "pensioners' perceptions of a good life in Latvia are mainly associated with material provision, good health and good relationships with the closest people: family members, friends and neighbours" (Grinfelde 2010). She also found that the poorest Latvian pensioners live in Latgale region and Vidzeme region. Four out of ten pensioners in Vidzeme region and five out of ten pensioners in Latgale region cannot afford one of the following goods: telephone, colour TV, washing machine, and car. More than a half of pensioners in Vidzeme region (54.8%) and Latgale region (59.7%) live in inadequate or not well-facilitated lodging, comparing to Pierīga region, where pensioners are twice less unsatisfied with housing condition. Material unsafety is intensified by the fact that 92% of those living in Latgale region and Vidzeme region barely can "make the ends meet" (Grinfelde 2010).

All aforementioned research findings and statistical data are about economic disparities between older people and the rest of the population as well as spatial disparities among older people, and not about economic inequality among older persons themselves. The only study the authors have found on economic inequality in the 65+ age group versus economic inequality in the general population is the OECD research "Preventing Ageing Inequality", which examined how population ageing and rising inequalities in OECD countries have been developing and interacting, both within

and across generations (OECD 2017). Key findings of this study in relation to the issue investigated in this article are as follows (OECD 2017):

- income inequality has been rising from one generation to the next at the same age in two-thirds of countries, in particular among younger groups for which inequality is nowadays much higher than for the older people;
- on average, about two-thirds of lifetime earnings inequality passes on to pension inequality – from less than 25% for many Anglo-Saxon countries to more than 85% in about one-third of OECD countries;
- low-earners tend to have a lower life expectancy than high earners and this reduces further their total pensions by about 13%. Raising the retirement age tends to widen inequality in total pensions between low and high earners, but the impact is small;
- annual pension payments to the over-65s are about 27% lower for women on average, and old-age poverty is much higher among women than among men;
- income inequality among those older than 65 years varies widely across countries.

This study is aimed to investigate economic inequality among older people in the European Union based on empirical data. The novelty of this study is a scientifically based conceptual understanding of economic inequality among people, which [economic inequality] is broader than just income inequality.

Conceptual understanding of economic inequality among people

In the authors' opinion, the conceptual understanding of economic inequality among people includes, first of all, an empirical interpretation of this concept, which makes it possible to practically measure and investigate this phenomenon. In the scientific literature, the authors managed to identify three main approaches to the conceptual understanding of what economic inequality among people is:

- 1) income-wealth approach (Stewart 1939; Piketty, Zucman 2014; Piketti 2015; World Inequality Database (WID) 2021);
- 2) resource-capital approach (Tikhonova 2006; Boronenko, Drezgic 2014; Mensikovs et al. 2020);
- 3) capability approach (Haq 1990; Sen 1985, 1992, 1997; Nussbaum 2003; Anand, Hees 2006; Nambiar 2013; Anand 2014; Robeyns 2020).

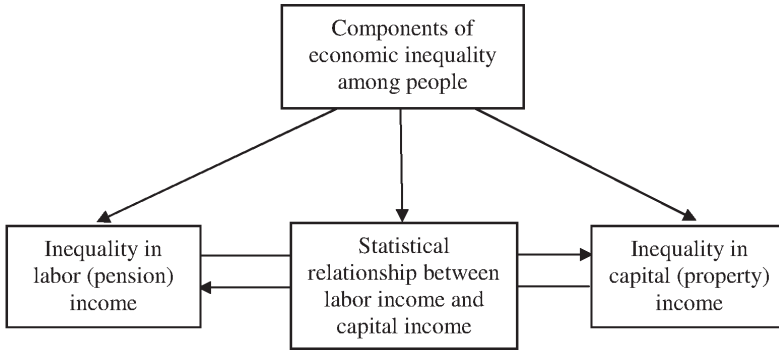
Income-wealth approach. The authors suppose that the first common association that arises when mentioning economic inequality among people is income inequality. But back in 1939, Ch. Stewart in the proceedings of the Conference on Research in National Income and Wealth "Studies in Income and Wealth" stressed that "national income and its distribution have thus far proved both more susceptible of measurement and more useful in economic analysis than national wealth and its distribution. But it seems that estimates of wealth, and its distribution by size classes, would prove of substantial independent value for economic analysis" (Stewart 1939).

The modern French economist T. Piketty has developed a methodology for inequality studies based on the idea of significance of wealth (capital, property – Piketti 2015) for assessing economic inequality among people. He outlined that income inequality

in all societies results from a combination of two components: first, inequality in labor (pension) income, and second, inequality in capital (property) income (Piketti 2015). The more unequally each of these components is distributed, the higher the overall inequality. “The third determinant factor is the relationship between these two categories: do people with high labor incomes also receive high capital incomes? The stronger this relationship, expressed in a statistical ratio, the higher the inequality, all other conditions being equal” (Piketti 2015). The following figure presents the scheme of the conceptual understanding of economic inequality among people within the income-wealth approach.

Figure 1

**Conceptual understanding of economic inequality among people
within the income-wealth approach**

Source: elaborated by the authors based on Piketti 2015.

When investigating economic inequality, it is necessary to distinguish between these components (Figure 1) – both for normative and moral reasons (the issue of justifying inequality is posed in completely different ways when it comes to labor income, inheritance and return on capital), and because evolution in these aspects is determined by various economic, social and political mechanisms. When it comes to inequality in labor income, the acting mechanisms include supply and demand for qualifications, the state of the education system, and various normative acts and institutions that affect the functioning of the labor market and the formation of wages. When it comes to inequality in capital income, the key processes are the policy of savings and investment, the normative acts regulating the transfer and inheritance of property, the functioning of the financial and real estate markets. Very often, the statistics on inequality that economists use and which are referred to in public debate are generalized indicators, such as the Gini index, mixing together very different things, as a result of which it becomes impossible to clearly distinguish between the operating mechanisms and various facets of inequality (Piketti 2015).

One of the most important patterns that can be noted when measuring economic inequality is that inequality in capital (property) income is always much stronger than

inequality in labor (pension) income (Piketii 2015). Ownership of capital and the income that flows from capital is much more concentrated than labor income (Piketty, Zucman 2014).

The same income-wealth terminology uses the World Inequality Database (WID), measuring income inequality, wealth inequality as well as wealth-income ratio among all ages people for the world's countries and regions (World Inequality Database (WID) 2021). For example, wealth-income ratio for all ages in Germany increased¹ from 286.92 in 1960 to 489.92 in 2018, and in France – from 333.49 in 1960 to 597.31 in 2018 (World Inequality Database (WID) 2021).

Thus, the income-wealth approach makes it possible to empirically interpret economic inequality among people as, firstly, inequality of labor (pension) income, and secondly, inequality of wealth, that is, income from capital (property), which [income and wealth] are interconnected (character of this interconnection is the third determinant factor of economic inequality among people).

Resource-capital approach. The next approach to conceptual understanding of the economic inequality among people is the resource-capital approach (Tikhonova 2006; Boronenko, Drezgic 2014; Mensikovs et al. 2020), which is based on the following methodological path: resources available for the people and households can be transformed into capital as a result of its activation and capitalization that, in its turn, can give the person socially economic benefit, i.e. a resource becomes a capital. The application of the resource approach can be found in studies of different social sciences, sometimes revealing innovative resources or innovative forms of its activation and capitalization. Regional economics researchers used the resource approach in their studies (results of which have been published in this journal, proving that economic determinants of unequal competitiveness and development sustainability of territories are, firstly, resources available at the territory, and, secondly, ability of the territorial agents to transform them into territory capital) (Boronenko, Drezgic 2014).

One of the co-author of this article used the resource-capital approach in her previous team study (with colleagues from the Daugavpils University), applying this approach to measuring poverty of people based on the empirical data collected in one of the peripheral regions of Latvia – Latgale region (Mensikovs et al. 2020). As the result of this study three typological groups of the poor – “resource-poor”, “functional-poor” and “resource-functional poor” – were identified. The first group, according to the logic of the resource-based approach, may include those people who have insufficient resources as such, whereas the second (most interesting for analysis) group includes people whose cause of poverty is not the lack of resources as such, but rather a low level of their capitalization. In turn, the third group of the poor – the “resource-functional poor” – may include those people whose lack of resources as such is accompanied by a low level of their capitalization. The results of the empirical analysis on the example of Latgale region of Latvia showed that the “resource-poor” make up

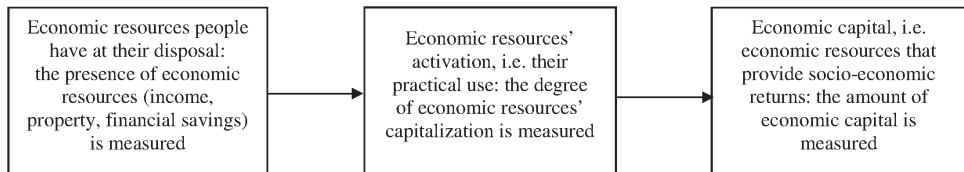
¹ The wealth-income ratio increases, by definition, when the rate of return on capital (assuming the return is fully reinvested) is greater than the rate of growth of the economy (Piketty, Zucman 2014).

74.2% of the total poor population of the region, and the “functional-poor” – 5.4%. Every fifth (20.4%) resident of Latgale region, acknowledged to be poor, suffers from a double burden of poverty: resource and functional one.

The scheme of the process of economic resources’ capitalization and the corresponding measurements is presented in the following figure.

Figure 2

Scheme of the process of converting economic resources into the economic capital

Source: elaborated by the authors based on Menshikov 2008, 2011; Mensikovs 2009; Men’shikov, Vanags 2011; Boronenko, Drezgic 2014; Mensikovs et al. 2020.

Thus, the resource-capital approach makes it possible to empirically interpret economic inequality among people as, firstly, resource inequality, and secondly, capital inequality caused by both resource inequality and inequality of abilities and / or opportunities to capitalize available resources.

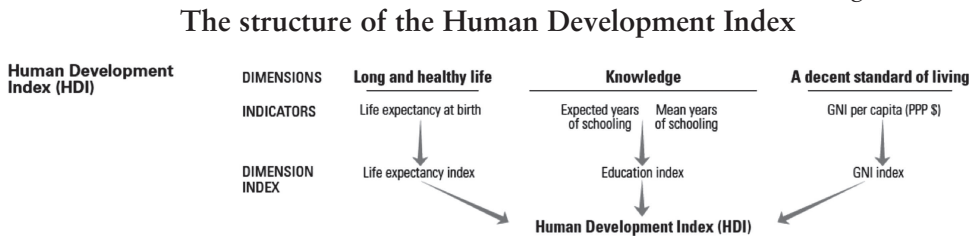
Capability approach. The last analyzed methodological approach to conceptual understanding of the economic inequality among people (which is partly related to the previous one in terms of abilities and / or opportunities to capitalize available resources) is the capability approach suggested by A. Sen, an Indian economist and philosopher, who since 1972 has been taught and worked in the United Kingdom and the United States. A. Sen promoted the methodological transition “from income inequality to economic inequality” (Sen 1997) in the framework of inequality studies, conceptually understanding economic inequality through inequality of capability.

The capability approach is a theoretical framework that entails two normative claims: first, the claim that the freedom to achieve well-being is of primary moral importance and, second, that well-being should be understood in terms of people’s capabilities and functionings. Capabilities are the doings and beings that people can achieve if they so choose, such as being well-nourished, getting married, being educated, and travelling; functionings are capabilities that have been realized (Robeyns 2020). Whether someone can convert a set of means – resources and public goods – into a functioning (i.e. whether he/she has a particular capability) crucially depends on certain personal, sociopolitical and environmental conditions, which, in the capability literature, are called ‘conversion factors’ (Sen 1992; Nussbaum 2003; Nambiar 2013).

The measurement of capabilities was, in the early days, thought to be a particular barrier to the implementation and use of the approach (Sen 1985). However, in 1990, the UN Human Development report published possible capability measurement tool

focused on health, education and income, which were equally weighted to generate the Human Development Index (HDI). The HDI is a summary measure of average achievement in key dimensions of human development: a long and healthy life, being knowledgeable and have a decent standard of living (Figure 2).

Figure 2

Source: UNDP 2021.

The Human Development Index was elaborated in 1990 by a Pakistani economist M. ul Haq in order to emphasize that people capabilities to obtain the desired level of health, education and income should be the ultimate criteria for assessing inequality (including economic) among people, not economic indicators alone (Haq 1990). At the same time, and subsequently, researchers recognizing that these three areas covered only certain elements of life quality have sought to develop more comprehensive capability measures. A major project in this area has been the ‘capabilities measurement project’ in which P. Anand has led teams of philosophers, economists and social scientists. The project dealt with the implementation of the capability approach, with particular emphasis on the key concepts developed in A. Sen (Sen 1985), as well as on further work with the content of the approach (Anand, Hees 2006; Anand 2014).

Sometimes researchers and organizations combine some of three aforementioned approaches to conceptual understanding of the economic inequality among people. For example, IZA World of Labor, an online platform that provides analytical materials for politicians, journalists, academics and society, defines economic inequality among people as the unequal distribution of income and opportunities between different groups of society (IZA World of Labor 2021), which is a combination of the income-wealth approach (in terms of income) and the capability approach. R. Dworkin in his study “What is Equality?” analyzed both equality of wealth (Dworkin 1981a) and equality of resources (Dworkin 1981b), combining the income-wealth approach (in terms of wealth) and the resource-capital approach (in terms of resources).

In fact, for empirical investigation of economic inequality among older people, the biggest challenge is not which of these three methodological approaches (or a combination of them) is more appropriate to apply to a more complete research on the above issue. The bigger problem is what statistics researchers can find on which empirical measures of economic inequality contained in all three approaches (especially in relation to the age group of older people). Thus, in their further empirical research within this article, the authors will try to empirically assess economic inequality among older people in the European Union, based on the available statistical or reliable socio-

logical data (for the 65+ age group) according to any of the empirical criteria included in the methodological approaches analyzed above:

- income, wealth (income-wealth approach);
- economic resources, economic capital (resource-capital approach);
- Human Development Index, including health, education, income (capability approach).

Empirical assessment of the economic inequality among older people in the European Union

The authors will conduct an empirical assessment of economic inequality among older people in the European Union to test one of the key findings of the OECD study “Preventing Ageing Inequality”, that economic inequality among younger people is nowadays much higher than for the older ones (OECD 2017). On the other hand, as mentioned in the introduction to this article, R. Jolly argues: “inequalities accrue and get reinforced over a person’s life” (Jolly 2014). Thus, the main empirical goal of the authors within this study is to find an evidence-based answer to the following research question: in the European Union, how great is the economic inequality among older people compared to the economic inequality among the population of other age groups, i.e. is economic inequality a distinctive feature of the 65+ age group or is it common to the EU population as a whole, regardless of age?

OECD study “Preventing Ageing Inequality” provides statistics on Gini coefficient of disposable income inequality in OECD countries for the general population, as well as the 65+ age group, which will definitely help the authors answer the above research question – at least for income dimension of economic inequality among people.

Table 2

Gini coefficient of disposable income inequality in some EU countries, the general population and the 65+ age group, 2014

Countries*	Gini coefficient of disposable income inequality		Difference between Gini coefficient for the general population and for the 65+ age group
	for the general population	for the 65+ age group	
1	2	3	4
Denmark	0.254	0.225	0.029
Slovenia	0.255	0.258	-0.003
Finland	0.257	0.244	0.013
Czech Republic	0.262	0.190	0.072
Belgium	0.268	0.228	0.040
Slovak Republic	0.269	0.197	0.072
Austria	0.280	0.275	0.005
Sweden	0.281	0.271	0.010

Sequel to Table 2 see on the next page

Sequel to Table 2

1	2	3	4
Luxembourg	0.281	0.253	0.028
Netherlands	0.283	0.235	0.048
Hungary	0.288	0.228	0.060
Germany	0.292	0.260	0.032
France	0.294	0.297	-0.003
Poland	0.300	0.253	0.047
Ireland	0.309	0.282	0.027
Italy	0.325	0.297	0.028
Portugal	0.342	0.323	0.019
Greece	0.343	0.271	0.072
Spain	0.346	0.290	0.056
Latvia	0.352	0.308	0.044
United Kingdom	0.358	0.322	0.036
Estonia	0.361	0.269	0.092
Correlation** between the Gini coefficient of disposable income inequality for the general population (Column 1) and the difference between Gini coefficient for the general population and for the 65+ age group (Column 3)			r = 0.347, p = 0.002

* Countries are ranked in ascending order according to the Gini coefficient of disposable income inequality for the general population.

** Despite the fact that theoretically the correlation analysis shows not the dependency of one variable on another, but their two-way interdependency (Biuiul', Tsefel' 2005), in this case the result will be logically interpreted as one-way dependency, since the Gini coefficient of disposable income inequality for the general population (Column 1) is a given (factorial) variable, but the difference between Gini coefficient for the general population and for the 65+ age group (Column 3) is potentially dependent variable.

Source: elaborated by the authors based on OECD 2017; OECD.org 2021.

According to the data of Table 2, only in two of 22 countries of the EU-28 analyzed in the OECD study (in France and in Slovenia) the disposable income inequality within the 65+ age group exceeds income inequality within the general population. Based on this evidence it can be preliminary concluded that the economic inequality among older people in the European Union is lower (excluding only some countries) compared to the average indicator of economic inequality among the EU population – at least for income dimension of economic inequality. In turn, the results of the correlation analysis showed that there is a weak but statistically significant direct relationship between the Gini coefficient of disposable income inequality for the general population and the difference between this coefficient for the general population and for the 65+ age group (Table 2). This means: the higher the disposable income inequality within the general population in a particular country, the more it is smoothed out (probably with the help of the social insurance system) for the 65+ age group. In other words, in the EU countries with the higher level of income inequality for the general population, older people stand out more against the background of the entire population of the

country by their relative equality in incomes² than in countries with a relatively low level of income inequality for the general population.

At the same time, in support of one of the key findings of the OECD study “Preventing Aging Inequality” (OECD 2017), the data of Table 2 show that the level of income inequality in the 65+ age group does indeed vary widely across the 22 countries of the European Union: from 0.190 in the Czech Republic to 0.323 in Portugal (the difference between the minimum and maximum values is 0.133). In turn, the level of income inequality for the entire population of these countries varies slightly less – from 0.254 in Denmark to 0.361 in Estonia (the difference between the minimum and maximum value is 0.107).

As outlined within income-wealth approach to conceptual understanding of economic inequality among people, “household income provides a partial view of the economic resources available to support people’s consumption: it is also important to consider household wealth. Households can use wealth to consume more than their income, or may consume less than their income and add to their wealth. Wealth allows individuals to smooth consumption over time and to protect them from unexpected changes in income. Households with reserves of wealth can also use them to generate capital income and to support a higher standard of living. While some wealth is held in assets that are not easily converted into money, its existence may allow people to borrow to finance expenditures, e.g. for house extensions, motor vehicle purchases, and so on” (Balestra, Tonkin 2018).

One of the key findings of the research by C. Balestra and R. Tonkin on inequalities in household wealth across OECD countries is that “levels of net wealth are strongly linked to people’s life cycle, as wealth is built up over the course of working life and then reduced in retirement. Across the countries covered by the OECD Wealth Distribution Database, average household net wealth is highest amongst households where the head is aged between 55 and 64. Typically, this group is made up of people who are approaching, but not yet in retirement” (Balestra, Tonkin 2018). Although this finding does not refer to wealth inequality among older people, but rather confirms the assumption by T. Piketty that “on average, older people are richer than younger ones” (Piketti 2015).

In turn, regarding the subject of this research, T. Piketty argues (based on data of the World Inequality Database – World Inequality Database (WID) 2021) that “the concentration of property is almost as high within each age group as among the general population. In other words, contrary to popular belief, the war of age groups did not replace the war of social classes” (Piketti 2015). Since the authors have no other data on inequality in wealth among older people compared to the general population of the EU than those used by T. Piketty, the authors will answer a research question on economic inequality among older people in the European Union in comparison with the average indicator of economic inequality among the EU population in terms of wealth, based on the position of T. Piketty about the similarity of the concentration of wealth within each age group (Piketty 2015). Thus, in the European Union,

² Figuratively speaking, no matter how well you earn during your working career, in retirement years you will still be pretty much the same as everyone else’s.

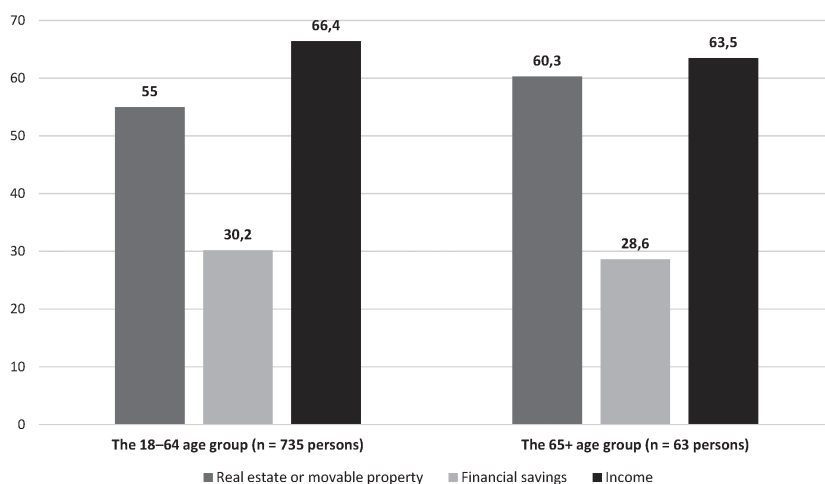
economic inequality in terms of wealth is not a distinctive feature of the 65+ age group, but characterizes all age groups of the EU population.

However, the authors have sociological data on economic resources and economic capital of people, which [data] can be used within the next methodological approach to conceptual understanding of the economic inequality among people – resource-capital approach. The only limitation of this data is that they reflect the situation in just one country of the European Union – Latvia (in particular, Latgale region of Latvia, $n = 798$ respondents). At the same time, the great advantage of this data is that they relate to both economic resources and economic capital, and it is possible to compare the subsample of the 65+ age group ($n = 63$ persons) with the rest of the respondents who belong to the 18–64 age group ($n = 735$ persons).

The list of economic resources, which includes real estate or movable property, financial savings and income (business, salary, social transfers, etc.) and refers to income-wealth approach, is developed by V. Menshikov, the sociologist of the Daugavpils University (Latvia) (Menshikov 2008, 2011; Mensikovs 2009), based on P. Bourdieu works (Bourdieu 1986). According to this methodology, which underlies the compilation of the sociological survey questionnaire (Daugavpils University 2017), the economic resources that are not only available to a respondent, but also bring him/her monetary income (in case of two first economic resources), social status or moral satisfaction as a result of resources' activation (using), are capitalized resources. In turn, capitalized economic resources all together constitute the economic capital of the respondent.

The following figure provides a visualized comparison of distributions of various economic resources in the 65+ age group compared to the 18–64 age group.

Figure 3
Distribution of various economic resources in the 65+ age group compared to the 18–64 age group, %, $n = 798$ persons, Latgale region of Latvia, 2017

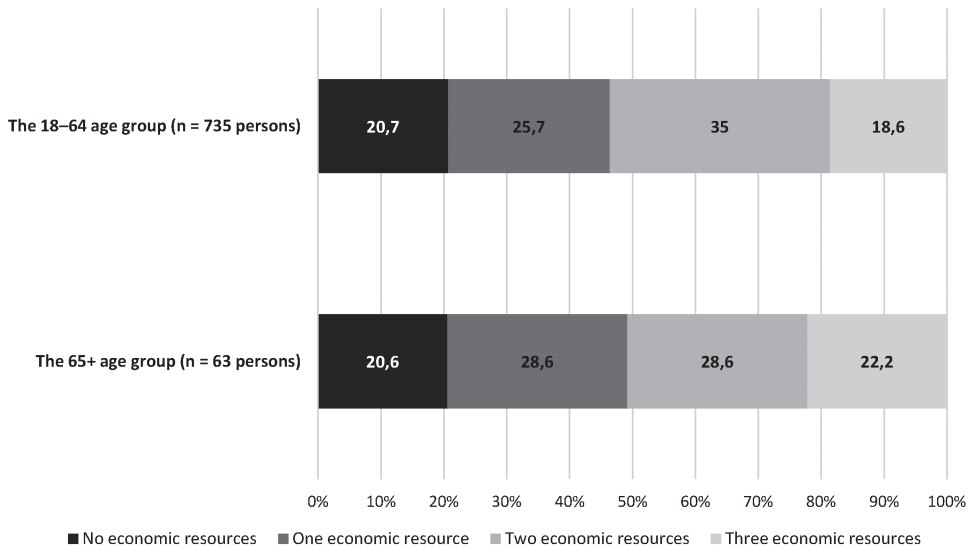
Source: elaborated by the authors based on Daugavpils University 2017.

As the data in Figure 3 show, the pattern of the distribution of various economic resources in the 65+ age group is similar compared to the 18–64 age group. In both age groups, the main economic resource available to respondents is income, followed by real estate or movable property, then monetary savings.

The following figure provides a visualized comparison of distributions of economic resources' amount in the 65+ age group compared to the 18–64 age group.

Figure 4

Distribution of economic resources' amount in the 65+ age group compared to the 18–64 age group, %, n = 798 persons, Latgale region of Latvia, 2017

Source: elaborated by the authors based on Daugavpils University 2017.

As the data in Figure 4 show, the pattern of distribution of economic resources' amount in the 65+ age group, as in the previous case of various economic resources (Figure 3), is similar compared to the 18–64 age group. In both age groups, the most typical situation is when the respondent has at his/her disposal 1–2 economic resources, and in each age group about 20% of the respondents do not have any economic resources (that is, they are economically dependent on other people).

Since the visualized data do not provide a statistically correct answer for the research question, the authors also use Mann-Whitney U test to define the statistical significance of differences in the intragroup distributions of economic resources across age groups of 18–64 and 65+.

Table 3

Comparison of the intragroup distributions of economic resources across age groups of 18–64 and 65+, independent-samples Mann-Whitney U test, n = 798 persons, Latgale region of Latvia, 2017

Economic resources	Statistical significance of difference between age groups, p-value	Conclusion on the statistical significance* of differences in the intragroup distributions of economic resources across age groups
Real estate and movable properties	p = 0.412	The distribution of real estate and movable property is the same across age groups
Monetary savings	p = 0.786	The distribution of monetary savings is the same across age groups
Income (business, salary, social transfers)	p = 0.641	The distribution of income is the same across age groups

* The significance level is 0.05.

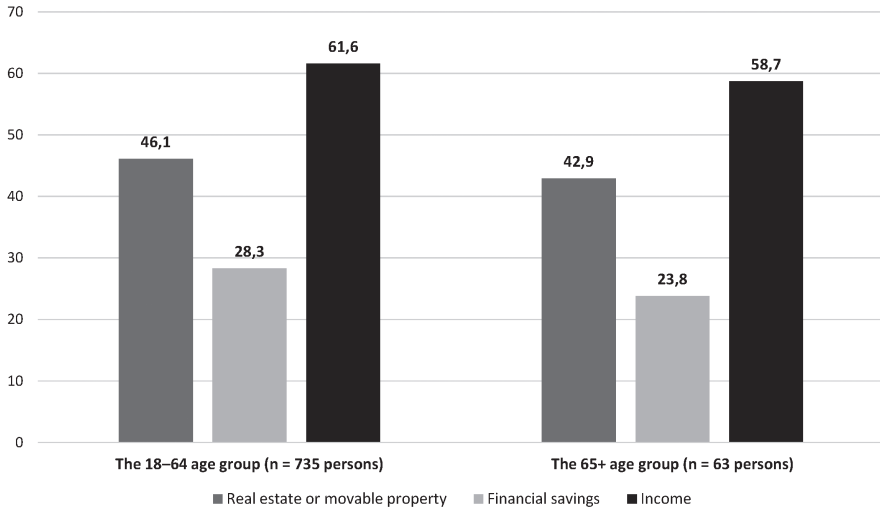
Source: elaborated by the authors based on Daugavpils University 2017.

As the data of statistical analysis show, the distribution of various economic resources (not the average amount of various resources, but the nature of their distribution – that is, the level of economic inequality in terms of resources) does not statistically differ between the 65+ age group and the rest of the respondents (Table 3).

After the analysis of economic resources, the authors will analyze corresponding types of economic capital, which are capitalized resources, i.e. economic resources that are not only available to a respondent, but also bring him/her monetary income (in case of two first economic resources), social status or moral satisfaction as a result of resources' activation (using). In the framework of this study, a capitalized resource, i.e. capital, was empirically interpreted as one that brings the respondent at least one of the benefits: income, social status or moral satisfaction.

The following figure provides a visualized comparison of distributions of various types of economic capital in the 65+ age group compared to the 18–64 age group.

Figure 5
Distribution of various types of economic capital* in the 65+ age group compared to the 18–64 age group, %, n = 798 persons, Latgale region of Latvia, 2017

* Capitalized resources, i.e. economic resources that are not only available to a respondent, but also bring him/her monetary income (in case of two first economic resources), social status or moral satisfaction as a result of resources' activation (using).

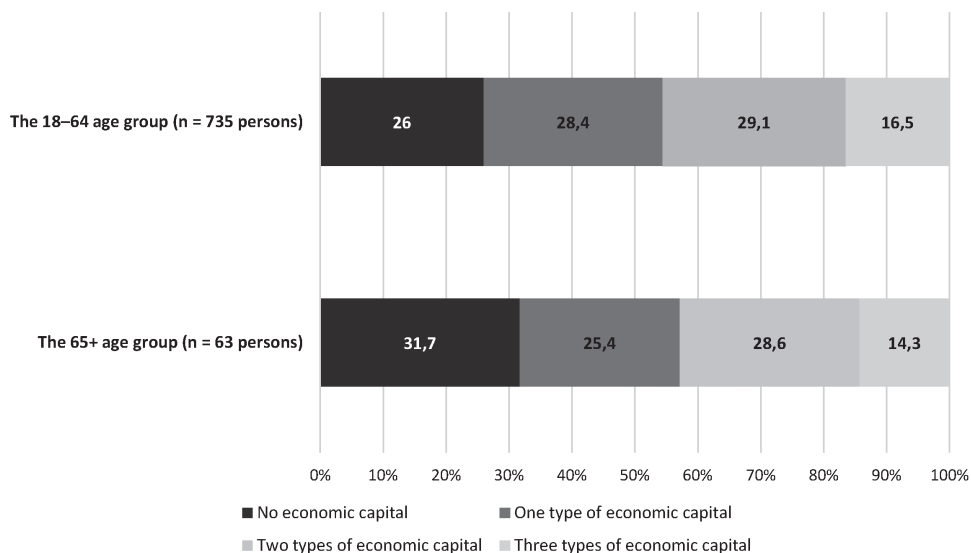
Source: elaborated by the authors based on Daugavpils University 2017.

As the data in Figure 5 show, the pattern of the distribution of various types of economic capital in the 65+ age group is similar compared to the 18–64 age group. In both age groups, the main type of economic capital is income, followed by real estate or movable property, then monetary savings.

The following figure provides a visualized comparison of distributions of economic capital's amount in the 65+ age group compared to the 18–64 age group.

Figure 6

Distribution of economic capital's* amount in the 65+ age group compared to the 18–64 age group, %, n = 798 persons, Latgale region of Latvia, 2017

* Capitalized resources, i.e. economic resources that are not only available to a respondent, but also bring him/her monetary income (in case of two first economic resources), social status or moral satisfaction as a result of resources' activation (using).

Source: elaborated by the authors based on Daugavpils University 2017.

As the data in Figure 6 show, the pattern of distribution of economic capital's amount in the 65+ age group, as in the previous case of various types of economic capital (Figure 5), is similar compared to the 18–64 age group. In both age groups, the most typical situation is when the respondent has at his/her disposal 1–2 types of economic capital, and in each age group about 30% of the respondents do not have any type of economic capital (which is about 10% more than in the case of economic resources).

Since the visualized data do not provide a statistically correct answer for the research question, the authors also use Mann-Whitney U test to define the statistical significance of differences in the intragroup distributions of economic capital across age groups of 18–64 and 65+.

Table 4

Comparison of the intragroup distributions of economic capital across age groups of 18–64 and 65+, independent-samples Mann-Whitney U test, n = 798 persons, Latgale region of Latvia, 2017

Types of economic capital*	Statistical significance of difference between age groups, p-value	Conclusion on the statistical significance** of differences in the intragroup distributions of economic capital across age groups
Real estate and movable properties	p = 0.618	The distribution of real estate and movable property is the same across age groups
Monetary savings	p = 0.446	The distribution of monetary savings is the same across age groups
Income (business, salary, social transfers)	p = 0.650	The distribution of income is the same across age groups

* Capitalized resources, i.e. economic resources that are not only available to a respondent, but also bring him/her monetary income (in case of two first economic resources), social status or moral satisfaction as a result of resources' activation (using).

** The significance level is 0.05.

Source: elaborated by the authors based on Daugavpils University 2017.

As the data of statistical analysis show, the distribution of various types of economic capital (not the average amount of various types of capital, but the nature of their distribution – that is, the level of economic inequality in terms of capital) does not statistically differ between the 65+ age group and the rest of the respondents (Table 4).

As shown in the scheme of the process of converting economic resources into economic capital (Figure 2), within the resource-capital approach to the conceptual understanding of economic inequality among people, the degree of economic resources' capitalization is also measured. It may happen that the distribution of the degree of economic resources' capitalization in the 65+ age group differs from the 18–64 age group, and this may determine the fact that in the 65+ age group there are slightly more of those who lack any economic capital (31.7% versus 26.0% in the 18–64 age group – Figure 6).

The degree of economic resources' capitalization is calculated using the following formula:

$$\begin{aligned} &\text{DEGREE of capitalization} = \\ &= \text{amount of economic capital} / \text{amount of economic resources} \end{aligned} \quad (1)$$

The following table provides a comparison of the degree of economic resources' capitalization between the 65+ and the 18–64 age groups, as well as the statistical significance of differences in the degree of economic resources' capitalization across age groups of 18–64 and 65+.

Table 5

**Comparison of the degree of economic resources' capitalization
across age groups of 18–64 and 65+, n = 798 persons,
Latgale region of Latvia, 2017**

The degree of economic resources' capitalization*	The 18–64 age group (n = 735 persons)	The 65+ age group (n = 63 persons)
0.00	5.3%	11.2%
0.33	0.3%	0.0%
0.50	5.8%	4.8%
0.67	1.9%	6.3%
1.00	66.0%	57.1%
No economic resources for capitalization	20.7%	20.6%
Total	100.0%	100.0%
Statistical significance of differences in the degree of economic resources' capitalization across age groups of 18–64 and 65+, Mann-Whitney U test	p = 0.048**	The distribution of the degree of economic resources' capitalization is not the same across age groups

* On a scale from 0 (the respondent has no capitalized economic resources) to 1 (all economic resources at the respondent's disposal are capitalized).

** The significance level is 0.05.

Source: elaborated by the authors based on Daugavpils University 2017.

The results of Mann-Whitney U test show that there is a statistically significant difference between the 65+ age group and the rest of the respondents (although the p-value is very close to the 0.05 threshold – Table 5), indicating that the degree of economic resources' capitalization among older people and the rest of the respondents are distributed differently. The nature of these differences is also seen from the data in Table 5: among the older people there are 2 times more than among the rest of the respondents (11.2% versus 5.3%) of those who have not been able to capitalize the economic resources at their disposal. Accordingly, among older people there are comparatively fewer than among the rest of the respondents (57.1% versus 66.0%), those who have managed to capitalize all the economic resources at their disposal.

Thus, the results of applying the resource-capital approach to the analysis of sociological data showed that in spite of the absence of statistically significant differences in the distributions of economic resources and economic capital across age groups of respondents, there is a statistically significant difference in the distribution of capability of younger and older people to convert economic resources into capital (that brings either material income, or social status, or moral satisfaction). In terms of the capability to capitalize economic resources, inequality among older people is statistically significantly higher than inequality among younger respondents.

In turn, the authors were unable to find data on the distribution in the European Union by age groups of such components of the Human Development Index as health

and education, which, according to the capability approach, strongly influence the economic component of inequality among people. Nevertheless, the economic component of inequality among older people, in the authors' opinion, has been investigated in sufficient detail within this study, although using rather limited data.

Conclusions

The uniqueness of this study lies in the fact that the authors did not investigate the economic performance of older people in comparison with other age groups or the general population (there are many studies devoted to this), but they investigated economic inequality among older people versus economic inequality in other age groups / in the general population (subject to data availability).

Theoretically, economic inequality tends to be accumulated over life and should be stronger among older people than younger people or the general population. Nevertheless, the analysis of statistical and sociological data for the EU countries in the framework of various complementary methodological approaches to the conceptual understanding of economic inequality among people made it possible for the authors to conclude that both income and wealth are distributed among older people as unequally as this also occurs in other age groups of the population. The only statistically significant difference that the authors managed to identify concerns the capability to convert the economic resources at the disposal of people into economic capital: among older people there is more inequality in the degree of capitalization of economic resources than among younger people.

Thus, in the European Union, economic inequality (except for only one aspect) is not a distinctive feature of the age group of older people, but is practically the same as in other age groups or in the general population. Empirical evidence suggests that economic inequality is not accumulated over the course of a lifetime, but rather carries over from one period of life to another. Nevertheless, over the course of life, to a certain extent, the inability (or impossibility for various reasons) to capitalize economic resources, i.e. to convert them into economic capital is aggravated / accumulated.

References

- Age International. (2014) *Facing the Facts: The Truth About Ageing and Development*. Available: <https://www.ageinternational.org.uk/globalassets/documents/age-international-facing-the-facts-report.pdf> (accessed on 31.05.2021).
- Alpteker H. (2012) *Who is Elderly?* Available: <https://www.researchgate.net/post/Who-is-elderly> (accessed on 31.05.2021).
- Anand P. (2014) Measuring progress in terms of quality of life: it can be done. *Revista Internacional de Estadística y Geografía*, Vol. 5, No. 3, pp. 96–98. Available: https://rde.inegi.org.mx/rde_13/doctos/rde_13_art6.pdf (accessed on 31.05.2021).
- Anand P., van Hees M. (2006) Capabilities and achievements. *Journal of Socio-Economics*, Vol. 35, pp. 268–284. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.socec.2005.11.003>
- Balestra C., Tonkin R. (2018) Inequalities in household wealth across OECD countries: evidence from the OECD Wealth Distribution Database. *Working Paper No. 88 of the OECD Statistics*

- and Data Directorate. Available: [https://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=SDD/DOC\(2018\)1&docLanguage=En](https://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=SDD/DOC(2018)1&docLanguage=En) (accessed on 31.05.2021).
- Biuiul’A., Tsefel’P. (2005) *SPSS: Iskusstvo obrabotki informatsii*. SPb.: DiaSoftIuP. (In Russian)
- Boronenko V., Drezgic S. (2014) Economic determinants of territory competitiveness and development sustainability. *Sociālo Zinatnu Vestnesis / Social Sciences Bulletin*, Vol. 19, No. 2, pp. 44–67. Available: https://du.lv/wp-content/uploads/2016/01/SZF_vestnesis_2014_2.pdf (accessed on 31.05.2021).
- Bourdieu P. (1986) The forms of capital. Richardson J. (Ed.) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood, pp. 241–258.
- Central Statistical Bureau of Latvia. (2021) Table MIS070: Mean disposable income per household member by age group and time period. *Statistical Database*. Available: https://data.stat.gov.lv/pxweb/en/OSP_PUB/START__POP__MI__MIS/MIS070/ (accessed on 31.05.2021).
- Chan M. (2014) Healthy ageing is vital to social and economic development. *Facing the Facts: The Truth About Ageing and Development*. London: Age International. Available: <https://www.ageinternational.org.uk/globalassets/documents/age-international-facing-the-facts-report.pdf> (accessed on 31.05.2021).
- Cochrane Ch., Perrella A. (2012) Regions, regionalism and regional differences in Canada. *Canadian Journal of Political Science*, Vol. 45, No. 4, pp. 829–853. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0008423912001011>
- Daugavpils University. (2017) *Resources and Capital of Latgale Region (Latvia) Population*. Dataset of the sociological survey, Latgale region (Latvia), n = 798 respondents, SPSS data file. Available by request: vera.komarova@du.lv.
- Dworkin R. (1981a) What is equality? Part 1: Equality of welfare. What is equality? Part 2: Equality of resources. *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 10, No. 3, pp. 185–246. Available: <http://links.jstor.org/sici?sici=0048-3915%28198122%2910%3A3%3C185%3AWIEP1E%3E2.0.CO%3B2-7> (accessed on 31.05.2021).
- Dworkin R. (1981b) What is equality? Part 2: Equality of resources. *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 10, No. 4, pp. 283–345. Available: <http://links.jstor.org/sici?sici=0048-3915%28198123%2910%3A4%3C283%3AWIEP2E%3E2.0.CO%3B2-3> (accessed on 31.05.2021).
- European Commission. (2013) *Demography and Inequality: How Europe’s Changing Population Will Impact on Income Inequality*. Available: <https://ec.europa.eu> (accessed on 31.05.2021).
- Eurostat. (2021) Population structure and ageing. *Statistics Explained*. Available: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Population_structure_and_ageing#The_share_of_elderly_people_continues_to_increase (accessed on 31.05.2021).
- Glinskiy V., Serga L., Novikov A., Litvintseva G., Bulkina A. (2017) Investigation of correlation between the regions sustainability and territorial differentiation. *Procedia Manufacturing*, Vol. 8, pp. 323–329. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.promfg.2017.02.041>
- Granberg A. (1999) Differentiation of regions of Russia on gross regional product by expenditures. *39th Congress of the European Regional Science Association: Regional Cohesion and Competitiveness in 21st Century Europe*, August 23–27, Dublin, Ireland. Louvain-la-Neuve: European Regional Science Association (ERSA). Available: https://www.econstor.eu/dspace/bitstream/10419/114305/1/ERSA1999_a217.pdf (accessed on 31.05.2021).
- Granberg A., Masakova I., Zaitseva I. (1998) Gross regional product as the indicator of differentiation of social-economic development of the regions (Russia in transition). *38th Congress of the European Regional Science Association: Europe Quo Vadis? – Regional Questions at the Turn of the Century*, 28 August – 1 September, Vienna, Austria. Louvain-la-Neuve: Euro-

- pean Regional Science Association (ERSA). Available: <https://www.econstor.eu/handle/10419/113445/> (accessed on 31.05.2021).
- Grinfelde A. (2010) *Pensionaru dzives kvalitāte Latvijas reģionos*: Promocijas darbs. Jelgava: Latvijas Lauksamniecības universitāte. Available: https://lufb.llu.lv/disertacijas/economics/Anda_Grinfelde_promocijas_darbs_2010_LLU_EF.pdf (accessed on 31.05.2021). (In Latvian)
- ul Haq M. (1990) *Human Development Report 1990*. United Nation Development Programme. Available: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/219/hdr_1990_en_complete_nostats.pdf (accessed on 31.05.2021).
- IZA World of Labor. (2021) What is economic inequality? *Key Topic*. Available: <https://wol.iza.org/key-topics/economic-inequality> (accessed on 31.05.2021).
- Jolly R. (2014) Inequality and ageing. *Facing the Facts: The Truth About Ageing and Development*. London: Age International. Available: <https://www.ageinternational.org.uk/globalassets/documents/age-international-facing-the-facts-report.pdf> (accessed on 31.05.2021).
- Karwat-Wozniak B. (2011) Regional differentiation in the socio-economic development conditions of the agriculture in Poland. *Economics & Sociology*, Vol. 4, No 2, pp. 11–25. Available: https://www.economics-sociology.eu/files/E&S_4_2_guest.pdf (accessed on 31.05.2021).
- Kim S. (2008) Spatial inequality and economic development: theories, facts and policies. *Commission on Growth and Development Working Paper No. 16*. Washington: The World Bank. Available: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/28050> (accessed on 31.05.2021).
- Kovacevic M. (2010) Measurement of inequality in human development – a review. *United Nations Development Programme Human Development Reports Research Paper 2010/35*. Available: http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdrp_2010_35.pdf (accessed on 31.05.2021).
- Kozyreva P., Zhu D., Nizamova A., Smirnov A. (2021) Justice and inequality in the household consumption in Russia and China: a comparative analysis. *RUDN Journal of Sociology*, Vol. 21, No. 1, pp. 50–67. DOI: <https://doi.org/10.22363/2313-2272-2021-21-1-50-67>
- Krastins O. (2000) Teritoriaļa noslanosanas ir mazāka neka sociālā. Tomēr liela. *Latvijas Vestnesis*, 19. oktobris, Nr. 368/369, 14. lpp. (In Latvian)
- Kuttor D. (2009) Territorial inequalities in Central Europe: spatial analysis of the Visegrad countries. *Romanian Review of Regional Studies*, Vol. V, No. 1. Available: <https://core.ac.uk/download/pdf/27060466.pdf> (accessed on 31.05.2021).
- Kuznets S. (1955) Economic growth and income inequality. *American Economic Review*, Vol. 45, pp. 1–28. Available: <https://www.jstor.org/stable/1811581> (accessed on 31.05.2021).
- Kvicalova J., Mazalova V., Siroky J. (2014) Identification of the differences between the regions of the Czech Republic based on the economic characteristics. *Procedia Economics and Finance*, Vol. 12, pp. 343–352. DOI: [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(14\)00354-2](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(14)00354-2)
- Menshikov V. (2008) Capital in sociological aspect: theoretical bases of investigation and operational parameters. Partycki S. (Ed.) *Kultura a rynek*. Lublin: KUL, pp. 180–186.
- Menshikov V. (2011) Human capital in the structure of total capital of personality: sociological aspect. *Filosofija. Sociologija*, Vol. 22, No. 2, pp. 150–161. Available: <http://mokslozurnalai.lmaleidykla.lt/publ/0235-7186/2011/2/149-160.pdf> (accessed on 31.05.2021).
- Mensikovs V. (2009) Kopkapitāls un jaunatnes dzīves stratēģijas: socioloģiskais aspekts. *Sociālo Zinatņu Vestnesis*, Nr. 9(2), 7.–37. lpp. Available: https://du.lv/wp-content/uploads/2016/01/SZV_2009_2.pdf (accessed on 31.05.2021). (In Latvian)
- Mensikovs V., Kokina I., Komarova V., Ruza O., Danilevica A. (2020) Measuring multidimensional poverty within the resource-based approach: a case study of Latgale region, Latvia.

Entrepreneurship and Sustainability Issues, Vol. 8, No. 2, pp. 1211–1227. DOI: [http://doi.org/10.9770/jesi.2020.8.2\(72\)](http://doi.org/10.9770/jesi.2020.8.2(72))

Mensikovs V., Lavrinovica I. (2011) Socialas diferenciācijas tendences musdienu Latvija. *Proceedings of the 53rd International Scientific Conference of Daugavpils University*. Available: https://www.dukonference.lv/files/proceedings_of_conf/53konf/ekonomika/Mensikovs_Lavrinovica.pdf (accessed on 31.05.2021). (In Latvian)

Men'shikov V., Vanags E. (2011) Mezhdunarodnaia trudovaia migratsiia: poisk metodologicheskikh osnovanii empiricheskogo issledovaniia. *Sociālo Zinatnu Vestnesis / Vestnik sotsial'nykh nauk*, Vol. 13, No. 2, pp. 45–70. Available: (accessed on 31.05.2021). (In Russian)

Meusburger P. (2001) Spatial and social disparities of employment and income in Hungary in the 1990s. Meusburger P., Jons H. (Eds.) *Transformations in Hungary. Essays in Economy and Society*. Heidelberg: Physica Verlag, pp. 173–206. Available: <https://www.springer.com/gp/book/9783642575846> (accessed on 31.05.2021).

Nambiar S. (2013) Capabilities, conversion factors and institutions. *Progress in Development Studies*, Vol. 13, No. 3, pp. 221–230. DOI: <https://doi.org/10.1177/1464993413486547>

Nussbaum M. (2003) Capabilities as fundamental entitlements: Sen and social justice. *Feminist Economics*, Vol. 9, No. 2–3, pp. 33–59. DOI: <https://doi.org/10.1080/1354570022000077926>

OECD. (2017) *Preventing Ageing Inequality*. Paris: OECD Publishing. DOI: <https://doi.org/10.1787/9789264279087-en>

OECD.org. (2021) *OECD Income Distribution Database (IDD): Gini, Poverty, Income, Methods and Concepts*. Available: <https://www.oecd.org/social/income-distribution-database.htm> (accessed on 31.05.2021).

Orimo H., Suzuki T., Hosoi T., Ito H., Araki A., Sawabe M. (2006) Reviewing the definition of 'elderly'. *Geriatrics and Gerontology International*, Vol. 6, pp. 149–158. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1447-0594.2006.00341.x>

Piketti T. (2015) *Kapital v XXI veke*. Moskva: Ad Marginem Press (in Russian).

Piketty T., Zucman G. (2014) Capital is back: wealth-income ratios in rich countries 1700–2010. *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 129, Issue 3, pp. 1255–1310. DOI: <https://doi.org/10.1093/qje/qju018>

Rice P., Venables A. (2004a) *Productivity: Understanding Regional Differences*. Available: <http://cep.lse.ac.uk/pubs/download/CP162.pdf> (accessed on 31.05.2021).

Rice P., Venables A. (2004b) Spatial determinants of productivity: analysis for the regions of Great Britain. *CEP Discussion Paper No. 642*. Available: <http://cep.lse.ac.uk/pubs/download/dp0642.pdf> (accessed on 31.05.2021).

Robeyns I. (2020) The capability approach. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Available: <https://plato.stanford.edu/entries/capability-approach/> (accessed on 31.05.2021).

Selivanova-Fjodorova N. (2020) *Latvijas reģionu ekonomiska diferenciācija 21. gadsimta sākumā: Promocijas darbs*. Daugavpils: Daugavpils Universitāte. Available: <https://du.lv/wp-content/uploads/2020/03/Selivanova-Fjodorova-Promocijas-darbs.pdf> (accessed on 31.05.2021). (In Latvian)

Selivanova-Fjodorova N., Komarova V., Lonska J., Mietule I. (2019) Differentiation of internal regions in the EU countries. *Insights into Regional Development*, Vol. 4, No. 1, pp. 370–384. DOI: [https://doi.org/10.9770/ird.2019.1.4\(7\)](https://doi.org/10.9770/ird.2019.1.4(7))

Sen A. (1985) *Commodities and Capabilities*. Oxford: Oxford University Press.

Sen A. (1992) *Inequality Reexamined*. Oxford: Clarendon Press.

Sen A. (1997) From income inequality to economic inequality. *Southern Economic Journal*, Vol. 64, No. 2, pp. 383–401. Available: <https://www.jstor.org/stable/1060857> (accessed on 31.05.2021).

Stewart Ch. (1939) Income capitalization as a method of estimating the distribution of wealth by size groups. *Studies in Income and Wealth*, Vol. 3. NBER, pp. 95–146. Available: <https://www.nber.org/system/files/chapters/c9522/c9522.pdf> (accessed on 31.05.2021).

Tikhonova N. (2006) Resursnii podkhod kak novaia teoreticheskaia paradigma v stratifikatsionnykh issledovaniiax. *Sotsiologicheskie issledovaniia*, № 9, s. 28–41. Available: http://ecsocman.hse.ru/data/022/785/1219/Sotsis_09_06_p28-41.pdf (accessed on 31.05.2021). (In Russian)

UNDESA. (2016) *Economic Inequalities in Old Age*. Available: https://www.un.org/development/desa/ageing/wp-content/uploads/sites/24/2016/08/Briefing-Paper_Economic-Inequalities_Final.pdf (accessed on 31.05.2021).

UNDP. (2021) Human Development Index (HDI). *United Nations Development Programme*. Available: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi> (accessed on 31.05.2021).

World Inequality Database (WID). (2021) *WID. world Data*. Available: <https://wid.world/data/> (accessed on 31.05.2021).

ZINĀTNISKĀ DZĪVE

ZINĀTNISKIE PROJEKTI

Inta Ostrovska, Baiba Rivža,
Ludmila Aleksejeva, Ilona Maksimčika

TŪRISMA NOZARES IZAICINĀJUMI LATGALĒ COVID-19 PANDĒMIJAS LAIKĀ

DOI: [https://doi.org/10.9770/szv.2021.1\(6\)](https://doi.org/10.9770/szv.2021.1(6))

Citēšanai: Ostrovska I., Rivža B., Aleksejeva L., Maksimčika I. (2021) Tūrisma nozares izaicinājumi Latgalē COVID-19 pandēmijas laikā. *Sociālo Zinātņu Vēstnesis*, 32(1): 122–138. [https://doi.org/10.9770/szv.2021.1\(6\)](https://doi.org/10.9770/szv.2021.1(6))

Ievads

Tūrisms Latvijā ir kļuvis par nozīmīgu tautsaimniecības jomu, kuras attīstībai arī nākotnē ir virkne pozitīvu priekšnosacījumu. Taču pieaugošā konkurence starp tūrisma uzņēmumiem un tūrisma vietām gan vietējā, gan starptautiskā līmenī liek arvien nopietnāk pārdomāt, kādus attīstības ceļus izvēlēties un kā efektīvāk sasniegt vēlamos rezultātus. Latvijas izdevīgais ģeogrāfiskais stāvoklis, bagātais kultūrvēsturiskais mantojums un kultūrvēsturiskā ainava ir labi priekšnoteikumi tūristu interesei un gan vietējo, gan ārvalstu tūristu apmeklējumiem. Profesionāls un stratēģiski orientēts tūrisma mārketingš ir nozīmīgs faktors tūrisma vietu un tūrisma uzņēmumu attīstībā nākotnē.

Kultūras mantojuma tūrisms kļūst par nozīmīgu pasaules fenomenu. Plašais kultūras piedāvājums kļūst aizvien populārāks politikas veidotājiem un tirgotājiem visā pasaulē. Kultūras mantojuma tūrisms tiek uztverts, kā augošs tirgus, kas var piedāvāt tūrisma augstā kvalitātē pieredzējušiem patērētājiem (iebraucējiem) (Borowiecki, Castiglione 2014). Tūrisma tirgus straujā attīstība nozīmē to, ka relatīvi maz ir zināms par kultūras tūristiem vai par pašu kultūras tūrisma. Kultūras mantojuma tūrisms ir arī viens no nozīmīgākajiem Latvijas tūrisma veidiem un tas rada ievērojamu ieguldījumu valsts ekonomiskajā attīstībā (Jeroscenkova 2016).

Kultūras mantojuma tūrisms Eiropā ir uzplaucis, ik gadu ES nosakot Eiropas kultūras galvaspilsētu. Eiropas kultūras galvaspilsēta ir viena no zināmākajām Eiropas Savienības iniciatīvām, kas aizsākta 1985. gadā ar mērķi sekmēt kultūru daudzveidību Eiropā, iedzīvotāju piederības sajūtu kopējai Eiropas kultūrtelpai, veicinot kultūras

lomu pilsētu ilgtermiņa attīstībā un ļaujot salīdzinoši nelielām pilsētām nokļūt starptautiskās uzmanības centrā, lai īstenotu tādus nozīmīgus attīstības mērķus kā tūrisma pieaugums, infrastruktūras attīstība, iedzīvotāju līdzdalības stiprināšana u.c.

Katru gadu tiek izvēlētas divas Eiropas kultūras galvaspilsētas. 2027. gadā Eiropas kultūras galvaspilsētas programmu vienlaikus īsteno kāda pilsēta Latvijā un Portugālē. To, kura Latvijas un Portugāles pilsēta saņems Eiropas kultūras galvaspilsētas godu, noteiks konkursā. 2021. gadā uz Eiropas kultūras galvaspilsētas titulu kandidē arī Daugavpils. Līdzdalību konkursā apstiprinājušas vēl septiņas citas Latvijas pilsētas – Cēsis, Jelgava, Jēkabpils, Jūrmala, Kuldīga, Liepāja un Valmiera (Daugavpils.lv 2021).

Taču COVID-19 pandēmijas dēļ Latvijā izsludinātā ārkārtējā situācija ir viesusi virkni striktu ierobežojumu, kas negatīvi ietekmēja visu tautsaimniecību kopumā. Dažas nozares tas skāra īpaši smagi, piemēram, sabiedriskā ēdināšana, izmitināšana, publisku pasākumu rīkošana, mākslinieciskā darbība, un īpaši – tūrisms. Tāpēc turpmāk rakstā tiks veikts ieskats tūrisma nozares situācijā COVID-19 pandēmijas kontekstā.

Ieskats tūrisma nozares situācijā Eiropas Savienībā

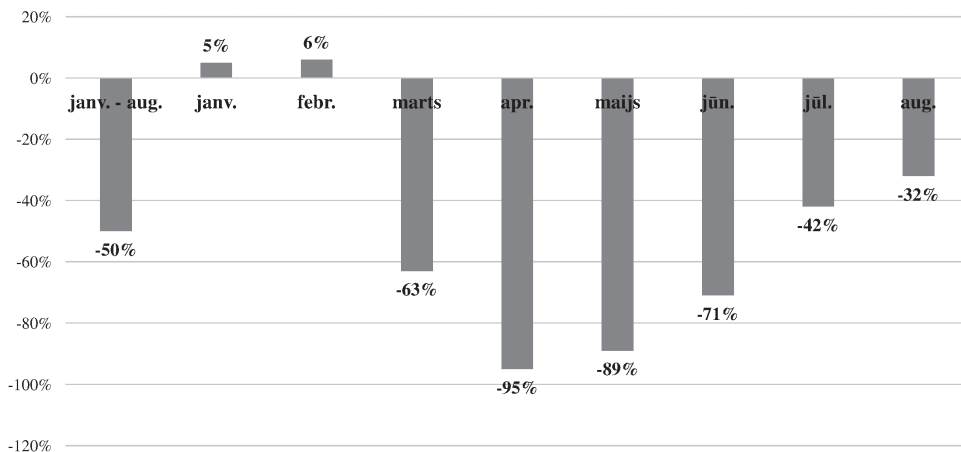
ANO Pasaules Tūrisma organizācija (angl.: *World Tourism Organization, UNWTO*) prognozēja, ka starptautisko tūristu skaits pasaulē 2020. gadā samazināsies pat par 3%, tādējādi tas būtu pirmais kritums kopš 2009. gada. Starptautisko tūristu skaits pasaulē 2020. gadā pieauga par 4%, kas bija vājākā izaugsme kopš 2016. gada, ņemot vērā globālās ekonomikas atdzišanu, ģeopolitiskos saspīlējumus un neskaidrību par Lielbritānijas izstāšanos no Eiropas Savienības. COVID-19 pandēmijas izraisītā krīze globālajai tūrisma nozarei 2020. gada pirmajos sešos mēnešos izmaksājusi 460 miljardus dolāru (386 miljardus eiro) zaudētos ienākumos, paziņoja Pasaules Tūrisma organizācija. Organizācija vēsta, ka starptautisko tūristu skaits 2020. gada pirmajos sešos mēnešos nokrities par 400 miljoniem jeb 65%, jo koronavīrusa izplatības ierobežošanai paredzētie pasākumi vismagāk skāruši tūrisma nozari. Lai arī tūrisms pakāpeniski atjaunojas daļā galamērķu, ANO Pasaules Tūrisma organizācija brīdina, ka ceļojumu pieprasījuma un patērētāju pārlicības kritums turpinās negatīvi ietekmēt tūrisma nozari. Organizācija prognozē, ka starptautisko tūristu skaits saruks par aptuveni 70% (World Tourism Organization 2021a).

2020. gadā tūrisma nozare ir cietusi no COVID-19 uzliesmojuma, kas ir redzams, salīdzinot 2020. gada tūrisma izmitināšanas rādītājus ar 2019. gada rādītājiem. No 2020. gada janvāra līdz augustam ES tūristu izmitināšanas iestādēs, piemēram, viesnīcās, brīvdienu un citās īslaicīgas apmešanās vietās un kempingos, pavadīto nakšu skaits sasniedza 1,1 miljardu, kas ir par 50% mazāk nekā 2019. gada janvārī un augustā. Aplūkojot mēneša datus, visbūtiskākais tūristu mītnēs pavadīto nakšu skaita kritums tika reģistrēts aprīlī (-95%) un maijā (-89%), salīdzinot ar tiem pašiem 2019. gada mēnešiem (skat. 1. attēlu).

Vasaras periodā notika tikai daļēja atveseļošanās – jūnijā kritums bija 71%, jūlijā – 42% un augustā – par 32%. Laika posmā no 2020. gada jūlija līdz augustam tūristu mītnēs pavadīto nakšu skaits samazinājās par 37%, salīdzinot ar to pašu periodu 2019. gadā (skat. 2. attēlu).

1. attēls

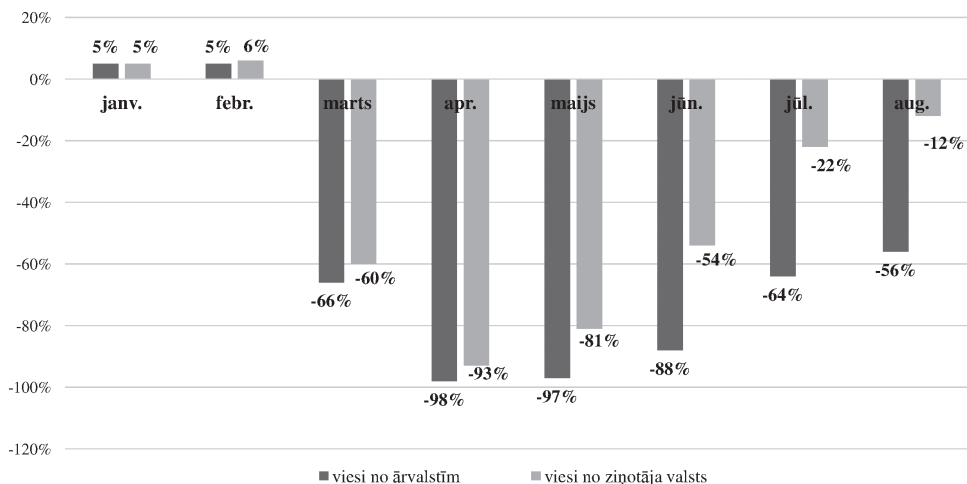
ES valstu tūristu mītnēs pavadīto nakšu skaits,
% salīdzinājums ar to pašu periodu iepriekšējā gadā, 2020. g.

Avots: Eurostat 2021.

2. attēls

Tūristu mītnēs pavadīto nakšu skaits,
% salīdzinājums ar to pašu periodu iepriekšējā gadā, 2020. g.

Avots: Eurostat 2021.

Eiropas Savienībā tūrisma nozare tās tiešajā izpratnē (tradicionālie ceļojumu un tūrisma pakalpojumu sniedzēji) aptver 2.3 miljonus uzņēmumu, galvenokārt mazos un vidējos uzņēmumus (MVU), nodarbinot aptuveni 12.3 miljonus cilvēku. 2014. gadā

katrs desmitais nefinanšu nozares uzņēmums bija tūrisma uzņēmums. Ceļojumu un tūrisma nozares tiešais ieguldījums ES iekšzemes kopproduktā 2018. gadā bija 3.9%, kas nozīmē, ka šajā nozarē bija nodarbināti 5.1% no kopējā darbaspēka (tas atbilst apmēram 11.9 miljoniem darbvietu). Ja ņem vērā ciešo saikni ar citām ekonomikas nozarēm, tūrisma nozares devums ir vēl lielāks (10.3% no IKP un gandrīz 11.7% no kopējā darbvietu skaita, kas atbilst 27.3 miljoniem strādājošo).

Visā pasaulē 2017. gadā ceļojumā uz kādu citu valsti devās 1,32 miljardi cilvēku (+7%), no kuriem Eiropā ieceļoja 671 miljons cilvēku jeb 51% no visiem ceļotājiem (+8%). Pasaules Tūrisma organizācijas (UNWTO) ilgtermiņa pētījumā prognozēts, ka laikposmā līdz 2030. gadam tūrisma nozares izaugsmes temps Eiropā palēnināsies, proti, saskaņā ar aplēsēm tūristu skaits pieaugs līdz 744 miljoniem (+1.8%), Eiropas tūrisma īpatsvaram kopumā pazeminoties līdz 41.1% no pasaules tirgus (World Tourism Organization 2021b).

Kopš 2009. gada decembra tūrisma politikai ir savs juridiskais pamats. Tomēr tai joprojām nav atsevišķa budžeta ne pašreizējā daudzgadu finanšu shēmā (DFS) 2014. g.–2020. g., ne arī jaunākajā priekšlikumā par DFS 2021. g.–2027. g. Tūrisma politika ir arī veids, kā ES var tiekties sasniegt plašākus mērķus nodarbinātības un izaugsmes jomā. Tūrisma vides dimensija laika gaitā kļūš arvien nozīmīgāka. Tas jau tagad atspoguļojas projektos, kas saistīti ar ilgtspējīgu, atbildīgu un ētisku tūrisma. Nesen Eiropas Parlaments publicēja pētījumu “Pārmērīgi intensīvs tūrisms: ietekme un iespējamie politikas risinājumi” (Peeters et al. 2018). Domājams, ka šim pētījumam būs nozīme tūrisma nozares atkopšanās periodā pēc COVID-19 pandēmijas krīzes.

Pasākumi tūrisma nozares un reģionu interesēs un ilgtspējīga tūrisma nodrošināšanai Eiropā

Reģioniem ir izcilas iespējas attīstīt tūrisma ilgtspējīgā veidā un piesaistīt vairāk tūristu Eiropas tūrisma galamērķiem. Eiropas Komisija atbalsta arī tīklu veidošanu starp nozīmīgākajiem Eiropas tūrisma reģioniem. 2009. gada jūlijā tika izveidots Eiropas tūrisma reģionu tīkls *NECSTouR*, kas ir zināšanu un novatorisku risinājumu apmaiņas platforma konkurētspējīga un ilgtspējīga tūrisma jomā. ES piedāvā dažādus finansējuma avotus, lai palīdzētu tūrismam veicināt reģionālo attīstību un nodarbinātību: ERAF – ilgtspējīgu un ar tūrisma saistītu projektu finansēšanai, programma *Interreg*, Kohēzijas fonds – vides aizsardzības un transporta infrastruktūras finansēšanai, ESF – nodarbinātības veicināšanai, programma *Leonardo da Vinci* – profesionālās apmācības veicināšanai, ELFLA – lauku apvidu ekonomikas dažādošanai, EZF – pārveidei virzībā uz ekotūrisma, Konkurētspējas un inovāciju pamatprogramma (*CIP*) un 7. pētniecības pamatprogramma (*FP7*). Šajā sakarībā saskaņā ar daudzgadu finanšu shēmu 2014. g.–2020. g. programma *COSME* aizstās Konkurētspējas un inovācijas pamatprogrammu, savukārt programma “Apvārtnis 2020” aizstās pētniecības pamatprogrammu.

Daudzgadu finanšu shēmā 2014. g.–2020. g. programmai *COSME* piešķirti 2.3 miljardi eiro. Ņemot vērā budžeta sviras efektu, septiņu gadu laikposmā vajadzētu būt iespējamam piesaistīt līdz pat 25 miljardu eiro finansējumu no finanšu starpniekiem.

Programmas 2018. gada kopējais budžets bija 319 miljoni eiro, no kuriem aptuveni 60% ir piešķirti finanšu instrumentiem un aptuveni 20% – darbībām, ar ko veicina uzņēmumu piekļuvi tirgiem; šīs joprojām ir divas galvenās programmas prioritātes. Saskaņoti statistikas dati par tūrismu Eiropas Savienībā tiek apkopoti kopš 1996. gada. Ar 2011. gada 6. jūlija Regulu (ES) Nr. 692/2011 ir izveidota kopēja sistēma tūrisma statistikas sistemātiskai izstrādei, sagatavošanai un izplatīšanai, izmantojot dalībvalstīs savāktos datus. Komisija 2013. gada jūlijā izveidoja virtuālu tūrisma uzraudzības centru, lai koordinētu datu vākšanu un uzglabāšanu un radītu lielāku sinerģiju starp dažādiem tūrisma politikas lēmumu pieņemšanas līmeņiem. Komisija ar 1996. gada 27. novembra paziņojumu (COM(1996)0547) un 1999. gada 26. maija paziņojumu (COM(1999)0262) pavēstīja par plānoto un izstrādāto ES kampaņu cīņā pret seksa tūrismu, kurā iesaistīti bērni (Eiropas Parlaments 2021).

Eiropas Parlaments ierosina ES līmeni izstrādāt novēršanas un pārvaldības mehānismu tūrisma nozarei, lai aizsargātu transporta darbiniekus un uzņēmumus un nodrošinātu pasažieru drošību. Eiropas Parlaments apstiprināja pasākumus, kuru mērķis ir atvieglot prasības transporta nozarei, tostarp attiecībā uz aviokompānijām, jūras satiksmes un dzelzceļa uzņēmumiem, lai maksimāli mazinātu COVID-19 pandēmijas radīto ietekmi uz nozari.

Eiropas Parlamenta Tūrisma darba grupas locekļi kopīgajā paziņojumā 2020. gada 23. septembrī uzstāja uz Komisijas un dalībvalstu steidzamu konkrētu rīcību, lai glābtu nozari no sabrukuma, ieskaitot ES līmeņa veselības un ceļošanas ierobežojumu koordinēšanu, kā arī tieša finansējuma piešķiršanu mērķorientētam nozares atbalstam. 2020. gadā ESAO Tūrisma komitejas sanāksmēs tika skatītas valstu stratēģijas COVID-19 krīzes pārvarēšanai. Eiropas Parlaments apstiprināja rezolūciju par transportu un tūrismu 2020. gadā un pēc tam, pieprasot turpmāku rīcību krīzes skarto mazo un vidējo uzņēmumu atbalstam un īpašu budžeta pozīciju nozares atbalstam. Pieņemtajā rezolūcijā EP deputāti norāda, ka krīze ir jāuzskata par iespēju modernizēt tūrisma jomu ES, padarot to videi draudzīgu un sociāli atbildīgu. ESAO Tūrisma komitejas 2019. g.–2020. g. prioritātes:

- tūrisma politikas monitorings dalībvalstīs, kas tiek veikts caur publikācijām “*Tourism Trends & Policies*” – publikācijās ESAO analizē dalībvalstu politikas stratēģijas un izaicinājumus (digitalizācija, sadarbības ekonomika), apkopo tūrisma statistiku un veic esošo ESAO instrumentu novērtējumu;
- pētījums par ilgtspējīgu un līdzsvarotu/iekļaujošu izaugsmei (angl.: *inclusive growth*) tūrisma attīstībā – plānots, ka pētījums fokuss būs tehnoloģiju ietekme uz tūrisma attīstību ilgtspējas kontekstā;
- pētījums par tūrismu digitālā ekonomikā – plānots, ka pētījums apskatīs mazo un vidējo uzņēmumu iesaisti digitālajos globālajos procesos (t.sk. sadarbības ekonomikā).

2020. gada 12. jūnijā LR Ekonomikas ministrijas pārstāvim piedaloties ESAO un Eiropas Komisijas kopīgi organizētajā reģionālajā seminārā “Atbalsts tūrisma nozarei COVID-19 apstākļos”, dalībnieki tika iepazīstināti ar Latvijas pieredzi atbalstam tūrisma nozarei COVID-19 seku mazināšanai un Baltijas modeli vienota atbalsta mehānisma īstenošanai.

Tūrisma situācijas analīze Latvijā

Vēl 2019. gadā tūrisma eksports veidoja 907 miljonus eiro jeb 5% no visa Latvijas eksporta. Tūrisma ieguldījums Latvijas IKP sastādīja aptuveni 4,6% no IKP. COVID-19 pandēmijas dēļ 2020. gads nebija veiksmīgs tūrisma attīstībai gan Latvijā, gan pasaulē. Lai gan kopumā ekonomika varētu atgriezties pirmskrīzes līmenī jau ap 2021.g./2022.g., pilnīga atkopšanās tūrisma nozarēs varētu būt vērojama vien ar vairāku gadu nobīdi – tūrisma un ēdināšanas sektorā ap 2026. gadu. 1. tabulā redzams, ka ar tūrisma saistītajās nozarēs 2020. gadā notika vislielākais kritums.

1. tabula

Aizņemtās darba vietas pa darbības veidiem ceturkšņa beigās,
2019. g.–2020. g.

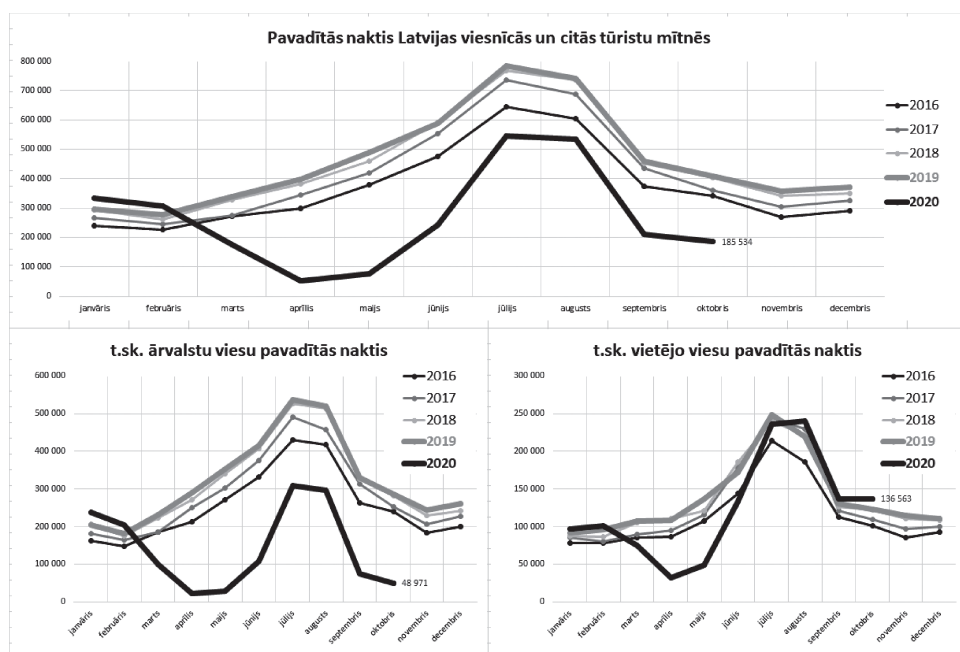
JVSO10c. Aizņemtās darbvietas pa darbības veidiem ceturkšņa beigās	3Q 2019	4Q 2019	1Q 2020	2Q 2020	3Q 2020	izmaiņas gada laikā	
						skaitis	%
PAVISAM	918 191	912 508	902 210	882 585	898 739	-19 452	-2,1%
(56) Ēdināšanas pakalpojumi	29 524	28 482	25 458	22 675	25 065	-459	-1,5,1%
(52) Uzglabāšanas un transporta palīgdarbības	27 579	27 121	26 250	24 576	24 481	-98	-1,2%
(49) Sauszemes transports un cauruļvadu transports	41 783	41 218	41 499	39 921	39 724	-209	-4,9%
(55) Izmitināšana	7 186	6 740	5 621	5 242	5 422	-764	-24,5%
(47) Mazumtirdzniecība, izņemot automobiļus un motociklus	83 334	83 478	82 078	80 810	81 871	-483	-1,8%
(80) Apsardzes pakalpojumi un izmeklēšana	11 918	12 021	11 668	10 987	11 065	-853	-7,2%
(41) Ēku būvniecība	22 547	21 645	21 039	21 609	21 716	-831	-3,7%
(46) Vairumtirdzniecība, izņemot automobiļus un motociklus	44 513	44 343	43 436	41 928	43 725	-788	-1,8%
(14) Apģērbu ražošana	7 367	7 370	7 044	6 654	6 622	-745	-10,1%
(79) Ceļojumu biroju, tūrisma operatoru rezervēšanas pakalpojumi un ar tiem saistīti pasākumi	2 265	2 198	1 977	1 295	1 544	-721	-31,8%
(64) Finanšu pakalpojumu darbības, izņemot apdrošināšanu un pensiju uzkrāšanu	11 136	10 897	10 819	10 542	10 424	-712	-6,4%
(69) Juridiskie un grāmatvedības pakalpojumi	11 285	11 360	10 981	10 692	10 591	-694	-6,1%
(33) Iekārtu un ierīču remonts un uzstādīšana	5 958	5 980	5 918	5 402	5 279	-679	-11,4%
(92) Azartspeles un derības	3 535	3 551	3 122	3 086	2 877	-658	-18,6%
(96) Pārējo individuālo pakalpojumu sniegšana	7 621	7 606	7 124	6 819	6 987	-634	-8,3%
(45) Automobiļu un motociklu vairumtirdzniecība, mazumtirdzniecība un remonts	17 706	17 815	17 618	16 687	17 087	-619	-3,5%
(43) Specializētie būvdarbi	27 216	26 794	26 244	26 487	26 629	-587	-2,2%
(50) Odeņu transports	1 112	1 035	1 010	634	592	-520	-46,8%
(77) Izmāšana un ekspluatācijas līzings	4 394	4 234	3 908	3 771	3 885	-509	-11,6%
(51) Gaisa transports	1 570	1 591	1 538	1 104	1 128	-442	-28,2%
(93) Sporta nodarbības, izklaides un atpūtas darbība	6 266	6 190	5 752	5 360	5 859	-407	-6,5%
(58) Izdevējdarbība	2 656	2 613	2 520	2 411	2 264	-392	-14,8%
(78) Darbspēka meklēšana un nodrošināšana ar personālu	5 999	5 610	5 963	5 629	5 616	-383	-6,4%
(38) Atkritumu savākšana, apstrāde un izvietošana; materiālu pārstrāde	4 925	4 758	4 601	4 571	4 546	-379	-7,7%
(53) Pasta un kurjeru darbība	4 751	4 642	4 546	4 510	4 376	-375	-7,9%
(74) Citi profesionālie, zinātniskie un tehniskie pakalpojumi	4 969	5 095	4 880	4 556	4 618	-351	-7,1%
(71) Arhitektūras un inženiertehniskie pakalpojumi; tehniskā pārbaude un analīze	10 147	10 188	9 702	9 667	9 799	-348	-3,4%
(28) Citur neklasificētu iekārtu, mehānismu un darba mašīnu ražošana	3 709	3 666	3 594	3 424	3 409	-300	-8,1%
(73) Reklāmas un tirgus izpētes pakalpojumi	6 315	6 578	6 561	5 684	6 018	-297	-4,7%
(31) Mēbeļu ražošana	6 184	6 107	6 131	5 849	5 888	-296	-4,8%
(35) Elektroenerģija, gāzes apgāde, siltumapgāde un gaisa kondicionēšana	11 767	12 135	11 971	11 491	11 513	-254	-2,2%
(02) Mežsaimniecība un mežsūtāde	10 856	10 262	10 205	10 515	10 607	-249	-2,3%
(13) Tekstilizstrādājumu ražošana	2 692	2 633	2 503	2 410	2 443	-249	-9,2%
(60) Radio un televīzijas programmu izstrāde un apraide	1 556	1 527	1 520	1 457	1 323	-233	-15,0%
(29) Automobiļu, piekabju un puspiekabju ražošana	2 273	2 209	2 149	2 027	2 048	-225	-9,9%
(66) Finanšu pakalpojumus un apdrošināšanas darbības papildinošās darbības	3 624	3 705	3 753	3 648	3 400	-224	-6,2%
(87) Sociālā aprūpe ar izmitināšanu	7 793	7 711	7 704	7 691	7 639	-154	-2,0%
(01) Augkopība un lopkopība, medniecība un saistītas palīgdarbības	11 101	9 823	9 994	11 003	10 958	-143	-1,3%
(95) Datoru, individuālās lietošanas priekšmetu un mājražniecības piederumu remonts	1 387	1 405	1 326	1 210	1 267	-120	-8,7%
(32) Cita veida ražošana	2 252	2 283	2 105	1 966	2 134	-118	-5,2%
(22) Gumijas un plastmasas izstrādājumu ražošana	3 124	3 140	3 105	3 084	3 012	-112	-3,6%
(61) Telekomunikācija	4 861	4 881	4 869	4 793	4 755	-106	-2,2%

Avots: Centrālā statistikas pārvalde.

2020. gada 2. ceturksnī Latvijas tūristu mītnēs apkalpoti 170.8 tūkst. ārvalstu un vietējo viesu, kas ir par 78.1% mazāk nekā 2019. gada 2. ceturksnī. Salīdzinot ar iepriekšējā gada attiecīgo periodu, viesu pavadīto nakšu skaits samazinājies par 74.7% un bija 373.4 tūkst. nakšu (skat. 3. attēlu).

3. attēls

Latvijas tūristu mītnēs apkalpoto klientu skaita dinamika, 2016. g.–2020. g.

Avots: Latvijas Centralas statistikas pārvalde 2021.

Pēc 2020. gada 12. marta valstī izsludinātās ārkārtas situācijas viesu skaits turpināja kristies arī 2. ceturkšņa mēnešos, vislielāko samazinājumu sasniedzot aprīlī (kritums par 93.6%). 2020. gada 2. ceturksnī apkalpoti 62 tūkst. ārvalstu viesu, kas ir par 88.7% mazāk nekā pagājušā gada 2. ceturksnī, savukārt ārvalstu viesu pavadīto nakšu skaits samazinājies par 84.9% un bija 159.7 tūkst. nakšu. No ārvalstu viesiem 71% jeb 44.1 tūkst. bija no kaimiņvalstīm – Lietuvas (39.1%), Igaunijas (29.4%), Krievijas (2.4%) un Baltkrievijas (0.2%) (Eiropas Parlaments 2021).

Eiropas un pasaules ekonomika nespēj funkcionēt bez drošiem transporta pakalpojumiem. Latvija piedalās Vācijas prezidentūras organizētajās diskusijās par dalībvalstu koordināciju COVID-19 ierobežojošo pasākumu noteikšanā. Latvijas ieskatā pastāv vairāki risinājuma varianti, ar kuriem būtu iespējams pakāpeniski risināt vienlīdz pastāvošās sabiedrības veselības aizsardzības funkciju, gan saglabāt ekonomiski aktīvo – tostarp aviācijas un tūrisma nozaru darbību, kas katra kopējā IKP devumā sastāda – attiecīgi 3.5 un 4.6%.

Informatīvajā ziņojumā “Par Eiropas Savienības augsta līmeņa tūrisma ministru 2020. gada 28. septembra neformālajā video konferencē izskatāmajiem jautājumiem” uzsvērts, ka Latvija vēlas vērst uzmanību uz jautājumiem, kas saistīti ar darbaspēka situāciju tūrisma un saistītajās nozarēs. Prognozes liecina, ka aktivitāti darba tirgū izdosies atjaunot nākamo 1–2 gadu laikā, tomēr daudzās no tieši skartajām nozarēm, tostarp tūrisma nozarē, darbavietu skaits var ilgstoši neatgriezties pirmskrīzes līmenī. COVID-19 krīze ir paātrinājusi arī ekonomikas digitalizācijas tendences un darbavietu automatizāciju, līdz ar to jaunā darbavietu un prasmju struktūra var atšķirties no tās, kāda tā bija pirms krīzes, kas īpaši ir aktuāli tūrisma nozarei kā darbaspēka ietilpīgai nozarei. Atgriešanās pie iepriekšējā nav iespējama un nozares atgūšanās lielā mērā ir saistīta ar to, cik ātri tās spēs pielāgot savus biznesa modeļus jaunajai situācijai un jaunajām tirgus vajadzībām. Esošā krīze lielā mērā ir saistīta ar straujām globālā pieprasījuma paradigmas izmaiņām, līdz ar to strukturālie efekti var saglabāties arī pēc krīzes pārvarēšanas, teikts Informatīvajā ziņojumā “Par Eiropas Savienības augsta līmeņa tūrisma ministru 2020. gada 28. septembra neformālajā video konferencē izskatāmajiem jautājumiem” (Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija 2021).

Pašlaik ekonomikā ir ļoti daudz nezināmo. Ekonomikas atkopšanās ļoti būs atkarīga arī no patērētāju uzvedības. Ja cilvēki baidīsies doties uz restorāniem vai izklaides pasākumiem, ierobežojumu mazināšana nelīdzēs. Atsevišķās nozarēs patērētāju uzvedības izmaiņas var kļūt pastāvīgas un pilnīga atkopšanās pat neiespējama. Tūrisma aģentūras “*Baltic DMC Group*” vadītāja E. Pugača uzsver, ka tūrismā industrijā strādājošajiem ir jāpār kvalificējas, jo darbs tūrisma nozarē tuvākajos gados nebūs un atbalsts nozarei arī nebūs. To nu mums beidzot ir skaļi pateikuši” (BalticTravelnews.com 2020). Savukārt, Biznesa augstskolas “Turība” asociētais profesors Ē. Lingeberziņš saka: “Latvija šobrīd atšķiras no lielas daļas Skandināvijas vai Eiropas valstu ar nevēlēšanos risināt šo jautājumu. Mēs esam vieni no retajiem, kas pretstata tūrisma nozares izdzīvošanu un sabiedrības veselību. Apgalvojums, ka tūrisma nozares dēļ bērni nevarēs iet uz skolu, ir augstākā mērā nekorekts, jo arī šajā nozarē strādā dzīvi cilvēki ar ģimenēm un bērniem. Tā ir nozare, kurā 2019. gada augustā bija 45 000 nodarbināto, nozare, kas pērn veidoja 6% no kopējā eksporta apjoma, nozare, kurai šobrīd ir “aizgriezts ventilis” (E.ekonomika.lv 2021).

Tūrisma nozarē darbojas dažādu veidu uzņēmumi: informācijas un pakalpojumu sniedzēji tiešsaistes un bezsaistes režīmā, ceļojumu aģenti un ceļojumu operatori, izmītinātāji, galamērķa pārvaldības organizācijas, tūrisma objektu pārvaldītāji un pasažieru pārvadātāji. Taču nozares galvenie sektori ir trīs – tūristu mītņu sektors, sabiedriskās ēdināšanas sektors, kā arī tūrisma operatoru un aģentūru sektors. Vienlaikus jāuzsver, ka Latvijā pēdējā desmitgadē ir izveidojusies situācija, ka aptuveni 70–80% ārvalstu tūristu koncentrējās Rīgā, kurā ir izveidota pamatīga tūrisma infrastruktūra. Apstājoties starptautiskajai tūrisma plūsmai un būtiski samazinoties iekšzemes ceļošanai, jāapzinās, ka būtisks samazinājums vērojams arī Rīgas viesnīcās, restorānos, muzejos un visos citos tūrisma objektos.

Raksturojot situāciju nozarē, ekonomikas ministrs J. Vitenbergs uzsver, ka, cīnoties pret COVID-19 infekcijas izplatību un ieviešot ierobežojumus, šobrīd tūrisma nozare ir uz bankrota robežas. Nozares darbība faktiski ir apstādināta – starptautiskā pasažieru plūsma ir pārtraukta, kam ir tieša ietekme uz viesnīcu un tūrisma operatoru sektoriem, un iestājusies tūrisma nesezona, kā rezultātā būtiski samazinājusies arī iekšzemes ceļošana. Nozarē ir iestājies augsts maksātnespējas risks. “Tāpēc kopā ar nozari esam sagatavojuši priekšlikumus gan īstermiņa risinājumiem, kas ieviešami nekavējoties, turpinot sniegt atbalstu arī 2021. gadā, lai pasargātu nozari no masveida maksātnespējas procesiem līdz jaunās tūrisma sezonas sākumam, gan atbalsta pasākumus, kas sekmētu nozares atkopšanos turpmākajos gados. Lai sniegtu atbalstu tūrisma nozares komersantiem, Ekonomikas ministrija piedāvā risinājumus trīs virzienos: komercdarbības aizsardzībai, izmaksu samazināšanai un apgrozījuma veicināšanai nākamajā tūrisma sezonā,” norāda ekonomikas ministrs (Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija 2020).

Atbalsta iespējas tūrismam

Lai atvieglotu situāciju nozarē, EM ir izstādījusi virkni tūrisma atbalsta pasākumu.

Komercdarbības aizsardzības pasākumi: 1) aizsardzības nodrošināšanai pret maksātnespēju, līdz 2021. gada 31. augustam atjaunot aizliegumu iesniegt maksātnespējas procesa pieteikumu visiem tūrisma nozares komersantiem; 2) nodrošināt labvēlības periodu *Altum* izsniegtajos aizdevumos visiem tūrisma nozares komersantiem līdz 2021. gada 31. jūlijam apgrūtinātas ekonomiskās darbības apstākļos atliktajai daļai no pamatsummas.

Komercdarbības izmaksu samazināšanas pasākumi: 1) atbalsta programmas tūrisma operatoru repatriācijas izmaksu segšanai un LIAA ieviestā atbalsta instrumenta COVID-19 skartajiem tūrisma nozares uzņēmumiem atlikumu (aptuveni 4.5 milj. eiro) izlietot atbalstam viesnīcām un ļaut izmaksas attiecināt arī uz operacionāliem izdevumiem (t.sk. atalgojuma izmaksai, bet ne pamatlīdzekļiem). Potenciālais atbalsta periods – š.g. 31. novembris (pie labvēlīga Eiropas Komisijas saskaņojuma) līdz 2021. gada jūnijam; 2) kopā ar VARAM izvērtēt iespēju tūrisma nozares komersantiem samazināt izmaksas par komunālajiem pakalpojumiem pašvaldības un publisko personu kontrolētajās kapitālsabiedrībās; 3) rast risinājumu pašvaldību budžeta ietvaros piešķirt atlaides nekustamā īpašuma nodoklim un nomai tūrisma mītnēm un sabiedriskās ēdināšanas komersantiem Rīgā un Jūrmalā, paredzot, ka nekustamā īpašuma nodokļa un nomas atlaides būtu pieejamas iepriekš minētajiem tūrisma nozares komersantiem līdz 2021. gada 30. septembrim; 4) tūrisma operatoru sektora glābšanai rast risinājumu valsts garantiju izsniegšanai (finansējuma pārdale no esošiem resursiem, tam paredzēt līdz 18 miljoniem eiro). Valsts garantijas tūrisma operatoriem piešķirt līdz 2023. gada 31. decembrim.

Komercdarbības apgrozījuma veicināšanas pasākumi: 1) veicot grozījumus ES fondu programmā “Atbalsts nodarbināto apmācībām”, paredzēt darba algas izmaksu segšanu apmācību laikā tūrisma nozares saimnieciskās darbības veicējiem, rodot risinā-

jumu iespējamā atalgojuma apmaksas piemērošanai pilnā apmērā, bez komersanta līdzfinansējuma, tādējādi daļēji risinot dzīvotspējīgo komersantu atalgojuma jautājumu, šim mērķim novirzot 1.8 milj. eiro; 2) uzlabojoties epidemioloģiskajai situācijai, izvērtēt noteikto ierobežojumu mazināšanu, tostarp sadarbībā ar Veselības ministriju un Slimību profilakses un kontroles centru lemt par pasākumiem, lai biznesa un organizētu grupu tūristi varētu ieceļot Latvijā, izslēdzot prasību ievērot pašizolāciju; 3) izvērtēt iespēju Atvaseļošanas un noturības stratēģijas līdz 2023. gadam ietvaros veikt investīcijas 100 miljonu eiro apmērā tūrisma infrastruktūrā, kas veicinātu lielāku izklaides tūrisma attīstību, nodrošinot straujāku tūrisma eksporta attīstību.

Ir izveidota atbalsta programma tūrisma nozares uzņēmumiem vīrusa COVID-19 izraisīto krīzes seku pārvarēšanai un nodarbinātības sekmēšanai. Maksimālais atbalsts vienam uzņēmumam vai uzņēmumu grupai varēs sasniegt 800 tūkst. eiro. Viens saimnieciskās darbības veicējs var secīgi iesniegt vairākus pieteikumus, kas kopā nepārsniedz šajos noteikumos noteikto maksimālo atbalstu (Latvijas Republikas Ministru kabinets 2021).

Tūrisms Latgalē COVID-19 pandēmijas kontekstā

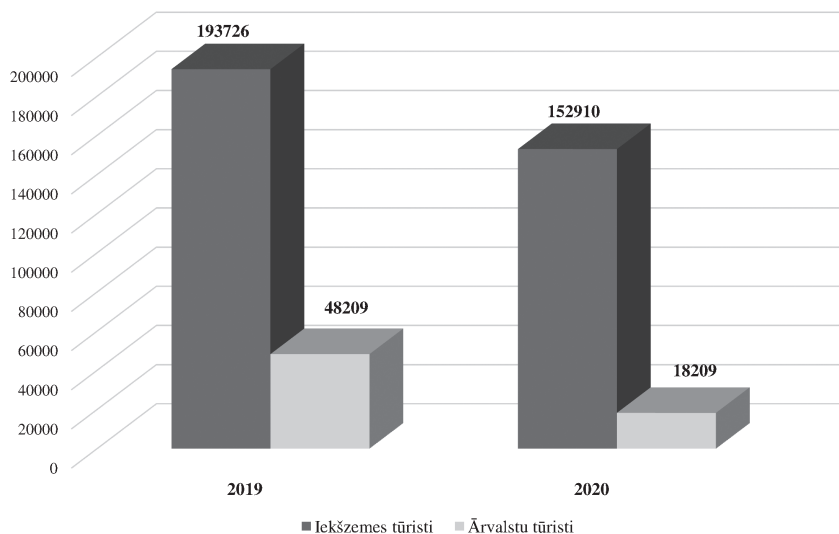
Tūrisms kļuva par vienu no pandēmijas skartākajām nozarēm visā pasaulē. Lai arī vasaras mēnešos ceļošanas un saskarsmes ierobežojumi bija brīvāki, visa gada garumā tūrisma iestādes nevarēja pilnvērtīgi darboties ierastajā režīmā. Latgalē tūrisma sezona iezīmējās ar negatīviem rādītājiem, jo samazinājies apmeklējumu skaits tūrisma objektos un viesu skaits Latgales tūristu mītnēs. Latgales reģiona Tūrisma asociācija "Ezerzeme" ir apkopojusi datus par tūrisma, kultūras un aktīvās atpūtas iestāžu apmeklējumu 2020. gadā Latgales reģionā.

Analizējot apkāpoto personu skaitu Latgales reģiona tūristu mītnēs, redzams, ka salīdzinot ar 2019. gadu iekšzemes tūristu skaita kritums bija 21%, savukārt, ārvalstu tūristu skaits samazinājās par 62%. Kopumā 2020. gadā Latgali apmeklēja par 29% mazāk tūristu. 4. attēlā ir redzams kopējais personu skaits, kuri apmeklēja Latgales reģionu 2019. gadā un 2020. gadā.

2. tabulā ir redzami dati par apmeklējumu skaitu Latgales tūrisma, kultūras, aktīvās atpūtas u.c. objektos 2020. gadā salīdzinājumā ar 2019. gadu.

4. attēls

Apkalpoto personu skaits Latgales reģiona tūristu mītnēs 2020. gadā, salīdzinājumā ar 2019. gadu

Avots: Latgales reģiona tūrisma asociācijas “Ezerzeme” dati.

2. tabula

Apmeklējumu skaits Latgales tūrisma, kultūras, aktīvās atpūtas u.c. objektos

Tūrisma objekti	2019. gads	2020. gads	2020.g./2019.g., abs. skaitļos	2020.g./2019.g., %
Amatnieku/mājaražotāju darbnīcas	35756	35158	-598	-2
Muzeji, ekspozīcijas	402385	252452	-149933	-37
Kultūrvēsture (pilis, muižas, baznīcas utt.)	255261	119693	-135568	-53
Citi apskates objekti	53997	71538	17541	32
Aktīvās atpūtas objekti	234446	172394	-62052	-26
Dabas objekti (dabas takas, parki, pilskalni u.c.)	196849	176727	-20122	-10
Kopā	1178694	827962	-350732	-30

Avots: Latgales reģiona tūrisma asociācijas “Ezerzeme” dati.

Vismazākais apmeklējumu skaita kritums ir vērojams amatnieku un mājaražotāju darbnīcās – tikai 2%. Visvairāk ir samazinājies dažādu apskates objektu apmeklējums, jo pandēmijas un epidemioloģisko ierobežojumu dēļ praktiski visi objekti tika slēgti.

Tūrisma nozares izaicinājumi Daugavpilī

Jaunākie tūrisma dati Daugavpilī kopumā apstiprina Pasaules Tūrisma organizācija (PTO) prognozes. Organizācija vēsta, ka starptautisko tūristu skaits šogad pirmajos sešos mēnešos nokrities par 400 miljoniem jeb 65%. Daugavpilī tas ir sarucis par 56%, liecina apkopotie Daugavpils tūrisma statistikas dati par 2020. gadu.

Daugavpils pilsētas pašvaldības tūrisma attīstības un informācijas aģentūra ir apkopojusi datus par Daugavpils pilsētas tūrisma, kultūras un aktīvās atpūtas iestāžu apmeklējumu 2020. gadā. Lai arī vasaras mēnešos ceļošanas un saskarsmes ierobežojumi bija brīvāki, visa gada garumā tūrisma iestādes nevarēja pilnvērtīgi darboties ierastajā režīmā. Arī Daugavpilī tūrisma sezonai bija raksturīgi negatīvi rādītāji, jo samazinājies apmeklējumu skaits tūrisma objektos un viesu skaits Daugavpils tūristu mītnēs.

Izvērtējot Daugavpils Tūrisma informācijas centra (Daugavpils TIC) rīcībā esošo informāciju, redzams, ka 2020. gadā Daugavpils tūrisma, kultūras, aktīvās atpūtas un sporta iestādēs tika reģistrēti 329 tūkst. Latvijas un ārvalstu tūristu apmeklējumi. Lai arī 2020. gadā Daugavpils tūrisma objektos bija vairāk par 320 tūkst. apmeklējumu, salīdzinot ar 2019. gadu vērojams kritums par 46%.

3. tabula

Apmeklējumu skaits Daugavpils tūrisma, kultūras, aktīvās atpūtas un sporta iestādēs 2020. gadā salīdzinājumā ar 2019. gadu

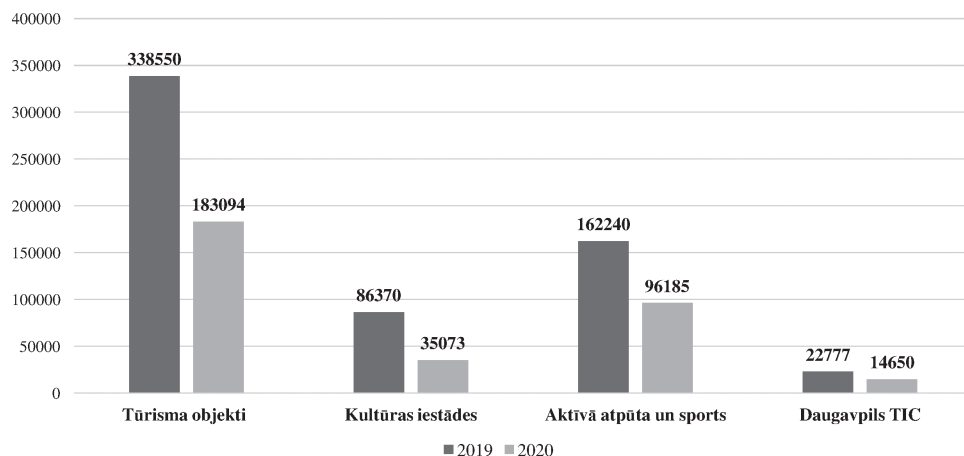
Apmeklējamie objekti	2019. gads	2020. gads	2020.g./2019.g., abs. skaitļos	2020.g./2019.g., %
Tūrisma objekti	338550	183094	-155456	-46
Kultūras iestādes	86370	35073	-51297	-59
Aktīvā atpūta un sports	162240	96185	-66055	-41
Tūrisma informācijas centrs	22777	14650	-8127	-36
Kopā	609937	329002	-280935	-46

Avots: Daugavpils Tūrisma informācijas centra dati.

2020. gadā Daugavpils objektos viesojās 87% iekšzemes tūristu un 13% ārvalstu viesu. Tūrisma rādītāji liecina, ka ir pieaudzis iekšzemes ceļotāju īpatsvars, jo 2019. gadā 78% no kopējā apmeklējumu skaita bija iekšzemes ceļotāju apmeklējumi, 2020. gadā – 87%. Kopumā Daugavpilī apmeklēja viesi no 57 pasaules valstīm. Visvairāk ārvalstu tūristu apmeklējumu bija no Lietuvas – 48% (skaits % no kopējā ārvalstu apmeklējumu skaita, izņemot pasākumu apmeklējumus), Igaunijas – 9%, Vācijas – 7%, Polijas – 5%, Krievijas – 2%, Apvienotās karalistes – 2%, Baltkrievija – 1%, Somijas – 1%, Nīderlandes – 1% un citām valstīm vai neregistrētām valstīm. Neskatoties uz ierobežojumiem, Daugavpilī ieradās tūristi no tādām tālām valstīm kā Dienvidāfrika, Brazīlija, Meksika, Kazahstāna, Ekvadora, Japāna, Argentīna, Austrālija u.c.

5. attēls

Apmeklējumu skaits Daugavpils tūrisma, kultūras, aktīvās atpūtas un sporta iestādēs 2020. gadā, salīdzinājumā ar 2019. gadu

Avots: Daugavpils pilsētas pašvaldības tūrisma attīstības un informācijas aģentūras dati.

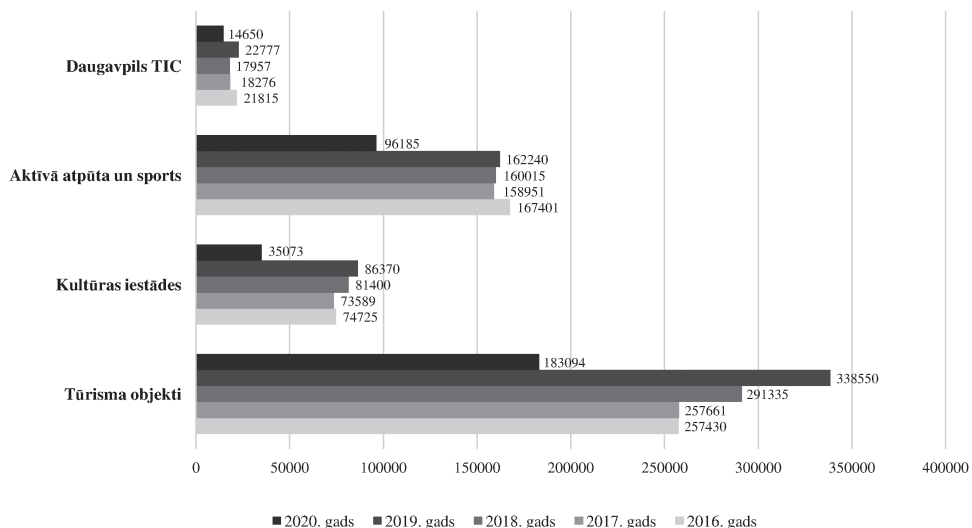
2020. gada tūrisma sezona, neskatoties uz esošo situāciju, priecēja pilsētas apmeklētājus ar vairākiem jaunumiem. Piemēram, 2020. gadā Daugavpili tika atklāta jauna kultūrtelpa – Tradīciju māja, ūdens atrakciju parks “*Waterland*”, Bruģu ielas promenāde, jauns izklaides tūrisma piedāvājums – kuģītis “*Sikspārnis*” un citi piedāvājumi. Durvis vaļā vēra arī jaunas kafejnīcas un restorāni – restorāns “*Odesa Mamma*”, kafijas nams “*What about coffee?*”, kā arī unikāla vieta – Latvijā vienīgā kaķu kafejnīca “*Kotowski*”.

6. attēlā redzams, ka līdz 2019. gadam Daugavpils tūrisma, kultūras, aktīvās atpūtas un sporta iestāžu un Daugavpils TIC apmeklējumu dinamika bija augoša, taču 2020. gads iezīmē strauju kritumu. Tomēr arī 2020. gadā daudzi tūrisma objekti tika apmeklēti.

2020. gadā par apmeklētākajiem tūrisma objektiem, kuros veic apmeklētāju un pasākumu apmeklējumu uzskaiti, kļuva Daugavpils Marka Rotko mākslas centrs (55 617 apmeklējumi), Latgales zoodārzs (36 792 apmeklējumi), Daugavpils cietokšņa Kultūras un informācijas centrs un 1. krasta lunete (22 929 apmeklējumi), vēsturisko tērpu ekspozīcija “*Atmiņu lāde*” un mākslas galerija “*Baltais zirgs*” (16 156 apmeklējumi), Daugavpils Novadpētniecības un mākslas muzejs (11 966 apmeklējumi), Šmakovkas muzejs (11 143 apmeklējumi), Latgales Centrālās bibliotēkas Ģimenes digitālo aktivitāšu centrs (8 797 apmeklējumi), Daugavpils skrošu rūpnīca (6 681 apmeklējums), Daugavpils inovāciju centrs (6 150 apmeklējumi), Daugavpils Māla mākslas centrs (2 720 apmeklējumi) un citi objekti. Mēneši, kuros tika reģistrēts vislielākais apmeklējumu skaits bija jūnijs, jūlijs, augusts un septembris (Daugavpils pilsētas pašvaldības tūrisma attīstības un informācijas aģentūras dati).

6. attēls

Daugavpils tūrisma, kultūras, aktīvās atpūtas un sporta iestāžu un Daugavpils TIC apmeklējumu dinamika 2016. g.–2020. g.

Avots: Daugavpils pilsētas pašvaldības tūrisma attīstības un informācijas aģentūras dati.

Pēc Latvijas Centrālās statistikas pārvaldes apkopotajiem datiem, Daugavpili 2020. gadā ir nakšņojušas 38 375 personas, kas ir par 46% mazāk nekā 2019. gadā. Ārvalstu viesu skaits Daugavpils naktsmītnēs ir samazinājies par 70%. Kopējais Daugavpils naktsmītnēs pavadīto nakšu skaits sasniedza 55 144 naktis, no tam ārvalstu viesu pavadīto nakšu skaits bija 13 512 naktis.

4. tabula

Daugavpils tūristu mītņu darbība 2020. gadā, salīdzinājums ar 2019. gadu

Rādītājs	2019. gads	2020. gads	2020.g./2019.g., abs. skaitļos	2020.g./2019.g., %
Apkalpoto personu skaits	71067	38375	-32692	-46
Apkalpoto ārvalstu tūristu skaits	29176	8708	-20468	-70
Pavadītās naktis	106499	55144	-51355	-48
Ārvalstu tūristu pavadītās naktis	44801	13512	-31289	-70

Avots: Latvijas Centrālās statistikas pārvaldes dati.

2020. gadā Daugavpils TIC tika reģistrēti 14 650 informācijas pieprasījumi. Lielākais informācijas pieprasījumu skaits bija jūnijā un augustā. Pirmajā vietā ierindojās

pašmāju informācijas pieprasītāji (77% no kopējā Latvijas un ārvalstu informācijas pieprasītāju skaita), 23% bija ārzemnieki. Šogad Daugavpils Tūrisma informācijas centru apmeklēja tūristi no Lietuvas – 16% (skaits % no kopējā Latvijas un ārvalstu apmeklējumu skaita), Nīderlandes – 1%, Krievijas – 1%, Igaunijas – 1%, Vācijas – 1% un citām valstīm. Daugavpils TIC viesojās gan ģimenes ar bērniem, gan arī individuālie tūristi, pārsvarā viņi ceļoja vairāk nekā 1 dienu pa Latgali, iekļaujot savā ceļojuma maršrutā Daugavpili un Daugavpils novadu, kā arī blakus esošās pilsētas. Tūristi jautāja ne tikai par atpūtas iespējām, bet arī par ierobežojumiem saistība ar ceļošanu un publisku vietu apmeklēšanu.

Neskatoties uz apmeklējumu skaita kritumu, kas tika novērots tūrisma objektos, pieauga interese par dabas objektiem un pastaigu takām, un atpūtas vietām svaigā gaisā. Pie tam, 2020. gadā ir palielinājies Daugavpils Tūrisma informācijas centra oficiālās mājas lapas www.visitdaugavpils.lv lietotāju, sadaļu un lapu skatījumu skaits. Tas norāda, ka ceļotāji atbildīgi ievēroja visus noteiktos piesardzības pasākumus un meklēja informāciju par Daugavpili patstāvīgi interneta resursos, un izmantoja tūrisma portālu www.visitdaugavpils.lv kā savu brīvdienu ceļvedi. Tūrisma vietne www.visitdaugavpils.lv 2020. gadā tika papildināta ar vēl trīs valodām, līdz ar to tagad vietne ir pieejama latviešu, krievu, angļu, vācu, lietuviešu un poļu valodā.

Šogad COVID-19 pandēmijas radītās sekas liek strādāt citādi. It sevišķi tūrisma nozarē liek pārdomāt darbības virzienus un veidus, kā realizēt idejas, izpildīt noteiktos mērķus. Kā viens no piemēriem ir Daugavpils novada pašvaldības aģentūras TAKA un sporta kluba “Beibuks” sadarbība. Pašvaldības aģentūra TAKA savu iespēju robežās cenšas palīdzēt visiem Daugavpils novada tūrisma jomas uzņēmējiem, izliekot par tiem informāciju dažādos portālos, sociālajos tīklos, iepazīstinot ar uzņēmēju piedāvājumu žurnālistus, tūrisma operatorus, iekļaujot tos dažādos maršrutos, publicējot informāciju dažādos drukas materiālos. Savukārt, ja uzņēmējs izrāda īpašu interesi, meklē kopīgas sadarbības formas, tad ir iespēja arī realizēt dažādus projektus, kuros šī sadarbība vainagojas ar konkrētiem finansiāliem rezultātiem. 6. augustā Daugavpils novada Naujenes pagasta Slutišķu sādžā notika jaunas naktsmītnes “Kempings Daugavas lokos” svinīgā atklāšana.

Savukārt Daugavpils novada Liksnas pagastā tika atvērta jauna kafejnīca “Kaķis krūzē”. Tā atrodas Daugavpils – Rīgas šosejas malā. Brīvdienās apmeklētāji var baudīt paša saimnieka – pavāra pagatavotos gardos ēdienus mājīgajās *rustic* stila noformētajās kafejnīcas telpās vai arī ieturēt maltīti svaigā gaisā vienā no skaistajām lapenēm. Tiek piedāvāta arī izklaide bērniem.

Secinājumi un ierosinājumi

Svarīgi novērtēt situāciju – vai apdraudējumu rada iekšēji apstākļi (neplānotas izmaiņas uzņēmuma procesos), vai ārējie apstākļi (apdraudējumu rada neplānotas izmaiņas makro vai mikro vidē). Brīdī, kad identificēta ārējo apstākļu ietekme, uzņēmējam ir jāspēj apkopot informācija par to, kas ir mainījies, jāpieņem lēmumi un nekavējoties jārikojas. Vairumā gadījumu uzņēmējiem nākas pārskatīt un samazināt izdevumus vai arī meklēt citus, savādākus darbības un rīcības veidus.

Svarīgākie mārketinga rīki katrā uzņēmumā, arī tūrisma jomā, ir produkts, cena, izplatīšanas kanāli un komunikācija. Lai sīvas konkurences apstākļos tirgus pozīcijas netiktu pazaudētas, ir jāpārdomā produkta vērtība, jāanalizē pircēja attieksme un izvēle. Svarīgi saprast preces vai pakalpojuma cenas veidošanu, ņemot vērā tirgus cenu un ražošanas izmaksas. Tāpat jāņem vērā veids, kā uzrunāt pircēju, apgūstot jaunus izplatīšanas kanālus.

Neraugoties uz visu, tūrisma nozare joprojām cer ne tikai izdzīvot, bet arī attīstīties. Tūrisma uzņēmēji Latvijā apzinās – situācija nav viegla arī citviet pasaulē, tomēr vienlaikus mēs redzam, ka ir virkne valstu, kur nozare tiek finansiāli stiprināta no valsts puses, bet, ja tas nav iespējams, tiek mazināti epidemioloģiskie sliekšņi un tūrisms tiek vadīts, veicinot organizētu ceļošanu. Tas nepieciešams arī Latvijā. Mums jānošķir individuālie ceļotāji un tūrisma operatoru organizētais grupu tūrisms, kas ir vadāms un kontrolējams, nepakļaujot riskiem nedz ceļotājus, nedz vietējos iedzīvotājus. Arī tūrisma operatoriem sabiedrības veselība ir būtiska un savus piedāvājumus tie veido sadarbībā ar partneriem un piegādātājiem citās valstīs, pārbaudot to drošības protokolus un izvēloties tos, kuri spēj garantēt augstu epidemioloģisko drošību.

*Raksts veidots ar Valsts pētījumu programmas
“Ekonomiskais, politiskais un juridiskais ietvars Latvijas tautsaimniecības
potenciāla saglabāšanai un konkurētspējas pieauguma veicināšanai
pēc pandēmijas izraisītās krīzes (reCOVery-LV)” atbalstu.*

VPP
Valsts pētījumu
programma

References

- BalticTravelnews.com. (2020) *Liela intervija: Esam ciemos pie turisma operatora “Baltic DMC Group” vadītājas Evijas Pugacas*. Available: <https://m.travelnews.lv/?pid=121194> (accessed on 20.05.2021). (In Latvian)
- Borowiecki K., Castiglione C. (2014) Cultural participation and tourism flows: An empirical investigation of Italian provinces. *Tourism Economics*, Vol. 20, No. 2, pp. 241–262. DOI: <https://doi.org/10.5367/te.2013.0278>
- Daugavpils.lv. (2021) *Daugavpils kandidate Eiropas Savienības kulturas galvaspilsētas titulam un aicina iedzīvotājus aktīvi līdzdarboties*. Available: <https://www.daugavpils.lv/pilseta/par-daugavpili/pilsetas-zinas/daugavpils-kandidate-eiropas-kulturas-galvaspilsētas-titulam-un-aicina-iedzīvotājus-aktīvi-līdzdarboties..> 03.02.2021 (accessed on 20.05.2021). (In Latvian)
- E.ekonomika.lv. (2020) *E. Lingeberzins: Organizētais turisms ka sibriza risinājums*. Available: <https://www.ekonomika.lv/lingeberzins-organizetais-turisms-ka-si-briza-risinajums/> (accessed on 20.05.2021). (In Latvian)
- Eiropas Parlaments. (2021) *Turisms. Eiropas Savienības faktu lapas*. Available: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/lv/sheet/126/tourism> (accessed on 20.05.2021). (In Latvian)

AIZSTĀVĒTIE PROMOCIJAS DARBI

Olga Arhipova

VARIATĪVO MODUĻU SISTĒMA VISPĀRIZGLĪTOJOŠO IZGLĪTĪBAS IESTĀŽU VADĪTĀJU PROFESIONĀLAJĀ PILNVEIDĒ

*Autore Olga Arhipova,
Zinātnes doktore (PhD)
ekonomikā un uzņēmējdarbībā
Izglītības vadības apakšnozarē*

Promocijas darba zinātniskā vadītāja: Dr. psych., profesore Irēna Kokina (Daugavpils Universitāte, Latvija).

Pētījuma aktualitāte. Izglītība būtiski nosaka sabiedrības attīstības virzību un perspektīvu. Tās koncepcijas visā pasaulē, arī Latvijā, skar demokratizācijas, globalizācijas, optimizācijas un informatizācijas tehnoloģiju ietekme. Pārmaiņu aktualitāte Latvijas izglītībā arī ir saistīta ar iekļaušanos vienotā Eiropas izglītības telpā, kur galvenā izglītības misija ir palīdzēt ikvienam, jo zināšanu un prasmju apguve noris vienlaikus ar indivīda rakstura veidošanos, pasaules uzskata izpratni un savas atbildības uzņemšanos. Nākotnes izglītības fokuss mainījies no nacionāla, kur katra valsts nosaka savus izglītības mērķus un paņēmienus izglītības ieguvē, uz starptautisku un globālu, kam jāaptver visi izglītojamie. Globālajai izglītībai ir jādod iespēja apgūt

un attīstīt prasmes un kompetences, kas nepieciešamas, lai pielāgotos mainīgās sabiedrības prasībām un dzīves apstākļiem. Analizējot globalizācijas tendences pasaulē un iepazīstoties ar galvenajām prasībām, kādas tiek izvirzītas nākotnes sabiedrībai, globālā izglītība ir uz mūžizglītību orientēts izglītības virziens ar īpašu mācīšanās stilu un domāšanas veidu, kas nodrošina sakarības starp vietējo, reģionālo un globālo mērogu, dodot iespēju apgūt un attīstīt prasmes un kompetences, kas nepieciešamas cilvēkam, lai piemērotos mainīgām sabiedrības prasībām.

Pētījuma praktiskā aktualitāte. Analizējot vispārīzglītojošo izglītības iestāžu vadītāju profesionālās pilnveides praksi Latvijā un Eiropas valstīs, pārlicinoties par vispārīzglītojošo izglītības iestāžu vadītāju profesionalitātes lielo nozīmi izglītības attīstībā un apzinoties Latvijas vispārīzglītojošo izglītības iestāžu vadītāju profesionālās pilnveides nesakārtotību un izglītības iestāžu vadītāju profesionālās pilnveides atbalsta pasākumu organizēšanas nepieciešamību, tika izvēlēts promocijas darba temats: variatīvo moduļu sistēma vispārīzglītojošo izglītības iestāžu vadītāju profesionālajā pilnveidē.

Pamatojoties uz iepriekšminētajiem nosacījumiem, vispārizglītojošo izglītības iestāžu vadītāju profesionālā pilnveide vislabāk ir organizējama pēc moduļu principa. Katrs modulis savā ziņā ir relatīvi patstāvīga profesionālās pilnveides procesa sastāvdaļa. Tā kā vispārizglītojošo izglītības iestāžu vadītāju profesionālā pilnveide ir mūžizglītības procesa sastāvdaļa, vēlams moduļus saskaņot ar citiem formāliem un neformāliem izglītības veidiem, lai dotu plašākas iespējas un dažādību pilnveides procesa veidošanai.

Pētījuma objekts: Vispārizglītojošo izglītības iestāžu vadītāju profesionālās pilnveides process.

Pētījuma priekšmets: variatīvo moduļu sistēma vispārizglītojošo iestāžu vadītāju profesionālajā pilnveidē.

Promocijas darba mērķis ir izstrādāt teorētiski pamatotu VMS vispārizglītojošo izglītības iestāžu vadītāju profesionālajai pilnveidei, kura atbilst mūžizglītības pamatnostādņem un mūsdienīgu Latvijas sabiedrības pieprasījumam.

Pētījuma uzdevumi:

1. Studēt, analizēt un izvērtēt zinātnisko literatūru starpzinātņu skatījumā par vispārizglītojošo izglītības iestāžu vadītāju profesionālās pilnveides būtību un evolūciju.
2. Izpētīt un apkopot informāciju par pasaules, Eiropas Savienības valstu un Latvijas vispārizglītojošo izglītības iestāžu vadītāju profesionālās pilnveides labās prakses pieredzi un atbilstību sabiedrības pieprasījumam.
3. Izstrādāt VMS izveides un detalizācijas pētījuma koncepciju, kas tiktu balstīta uz sociālā konstruktīvisma filozofiskas pieejas un komunikatīvas filozofiskas pieejas kā komplementāri papildinošajām konceptuālajām pieejām.
4. Teorētiski apbēt vispārizglītojošo izglītības iestāžu vadītāju profesionālās pilnveides variatīvu moduļu sistēmu.
5. Apstrādāt un apkopot iegūtos datus, kā arī izanalizēt un izvērtēt iegūtos rezultātus.

Pētījuma hipotēze: vispārizglītojošo izglītības iestāžu vadītāju profesionālās pilnveides modelis, kurš atbilst mūžizglītības pamatnostādņem un Latvijas sabiedrības pieprasījumam, izveidots un tiek realizēts kā variatīvo moduļu sistēma.

Lai pārbaudītu vai apstiprinās hipotēze, autore sākotnēji izvirza šādus **pētījuma jautājumus**:

- Kāda ir vispārizglītojošo izglītības iestāžu vadītāju profesionālās pilnveides būtība un pieejas to pilnveidei?
- Kā pastāvošais piedāvājums atbilst vispārizglītojošo izglītības iestāžu vadītāju profesionālās pilnveides vajadzībām, un kas tajā ir jāmaina?
- Kāds ir VMS (variatīvo moduļu sistēma) praktiskais pielietojums vispārizglītojošo izglītības iestāžu vadītāju profesionālās pilnveides nodrošināšanai Latvijā?
- Kā vispārizglītojošo izglītības iestāžu vadītāju profesionālās pilnveides variatīvo moduļu sistēma atbilst Latvijas sabiedrības pieprasījumam?

Pētījuma bāze.

Pētījumā tika iesaistīti:

- Latvijas vispārizglītojošo skolu direktori – 440 cilvēki;
- Izglītības pārvalžu vadītāji un darbinieki – 25 cilvēki;
- Eksperti izglītības vadības jautājumos – 8 cilvēki.

Pētījuma metodes:

Promocijas darba mērķa sasniegšanai un uzdevumu risināšanai izmantotas šādas pētījuma metodes:

1. Teorētiskas metodes:

- zinātniskās literatūras (vadībzinātnes, izglītības vadības, pētījuma metodoloģijas, filozofijas) analīze;
- dokumentu, izglītību reglamentējošo tiesisko aktu (pasaules, ES, LR) – likumu, noteikumu, nolikumu ekstensīvā kvalitatīvā analīze.

2. Empīriskas metodes:

2.1. Matemātiskās statistikas metodes. Primāro datu ieguves metodes:

- izglītības iestādes vadītāju profesionālās pilnveides modeļus raksturojošu pētījumu un statistisko datu sekundārā analīze;
- kvantitatīvās strukturētas aptaujas;
- daļēji strukturētās intervijas ar izglītības iestādes vadītājiem un ekspertiem.

2.2. Frekvenču analīze:

- datu mērījumu skalas (nominālās, kārtas un intervālu skalas);
- biežumu sadalījumus, sakārtojot datus tabulās;
- biežumu sadalījumu grafisko attēlošanu (grafiski un diagrammas);
- centrālās tendences rādītāju aprēķināšanu (aritmētiskais vidējais, mediāna, moda);
- variācijas rādītāju aprēķināšanu (variācijas amplitūda, vidēja absolūta novirze, dispersija, standartnovirze);
- asimetrijas un ekscesa rādītāju aprēķināšanu (asimetrijas koeficients, ekscesa koeficients).

Secinošās statistikas metodes:

- nulles hipotēzes par divu izlašu dispersijas vienādību pārbaudi;
- nulles hipotēzes pārbaudi ekscesa koeficientam;
- nulles hipotēzes pārbaudi asimetrijas koeficientam;
- neparametrisko metodi – χ^2 kritērija noteikšanu.

Pētījuma zinātniskā novitāte:

1. Tika precizēta vispārizglītojošo izglītības iestāžu vadītāju profesionālā pilnveides būtība.
2. Izstrādāta vispārizglītojošo izglītības iestāžu vadītāju izglītības profesionālās pilnveides variatīvo moduļu sistēma, ņemot vērā izglītības vadības pieredzi, 21. gadsimta tendences izglītībā un sabiedrības pieprasījumu.
3. Noteiktas vispārizglītojošo izglītības iestāžu vadītāju kompetences jaunās ekonomikas laikmetā, pamatojoties uz sabiedriski politisko un ekonomisko apstākļu maiņu un to ietekmi.
4. Tika precizēti jēdzieni “izglītības menedžments” un “skolas līderi”.

Pētījuma praktiskā nozīmība:

1. Noskaidrota un izpētīta vispārizglītojošo izglītības iestāžu vadītāju profesionālās pilnveides situācija un ar to saistītās problēmas.

2. Izstrādāti priekšlikumi vispārizglītojošo izglītības iestāžu vadītāju profesionālās pilnveides sistēmas veiksmīgai adaptācijai Latvijā.
3. Izstrādātā VMS ļauj pilnveidot moduļu saturu sistēmiski un secīgi, pārlicinoties par katra posma rezultātu sasniegšanu.
4. Izstrādātā vispārizglītojošo izglītības iestāžu vadītāju profesionālās pilnveides variatīvo moduļu sistēma dod iespēju mērķtiecīgi plānot un īstenot profesionālās kompetences attīstību.

Darba struktūra. Promocijas darba apjoms ir 157 lappuses. Promocijas darba struktūru veido ievads, trīs daļas, secinājumi, literatūras saraksts un 14 pielikumi. Kopumā analizēti 237 literatūras un internetresursu avoti latviešu, angļu, vācu, krievu valodā. Promocijas darbā ir 30 attēli un 21 tabulas.

Aizstāvēšanai izvirzītās tēzes:

1. Sakarā ar to, ka mūžizglītībā ir nepieciešams jauns saturs un efektīvāki mācīšanās veidi, pastāv nepieciešamība organizēt atbalsta pasākumus vispārizglītojošo izglītības iestāžu vadītāju profesionālajai pilnveidei.
2. Lai nodrošinātu vispārizglītojošo izglītības iestāžu vadītāju aktīvu darbību un profesionālās pilnveides pieejamību, profesionālās pilnveides procesu nepieciešams sistematizēt un organizēt pēc variatīvo moduļu principa.
3. Izglītības iestāžu vadītāju profesionālās pilnveides darbības sekmīgai, optimālai un ilgtspējīgai turpināšanai kā obligāts nosacījums ir mērķtiecīga vadītāju kompetences pilnveidošana. Šajā nolūkā tiek izstrādāta VMS (variatīvo moduļu sistēma) – īpaši strukturēts starpdisciplināru tematisko nodarbību komplekss, kas nodrošina profesionālās pilnveides procesa ilgumu, organizāciju, metodoloģiju un metodiku, un kas tiek tematiski kombinēts atbilstoši izglītības iestāžu vadītāju vajadzībām un interesēm. Pētījuma gaitā tika konstatēts, ka visnozīmīgākie un pieprasītākie VMS moduļi ir “Finanšu pārvaldība”, “Komunikācijas pārvaldība” un “Personāla pārvaldība”.

Gala atzinumi

Promocijas darbā tiek piedāvāta vispārizglītojošo izglītības iestāžu vadītāju profesionālās pilnveides variatīvo moduļu sistēma, kuras novērtēšanai izmantota ekspertatzinumu metode. Pētījumā aprakstīta vispārizglītojošo izglītības iestāžu vadītāju profesionālās pilnveides variatīvo moduļu sistēmas vērtēšanas metodoloģija un organizācija, kā arī iepazīstināts ar ekspertu vērtējumiem un vispārizglītojošo izglītības iestāžu vadītāju profesionālās pilnveides variatīvo moduļu sistēmas teorētisko aprobāciju un tās rezultātiem. Izmantojot promocijas darba pētījumā gūtās atziņas un personīgo pieredzi, ir izstrādāti priekšlikumi.

Promocijas darba mērķis izstrādāt teorētiski pamatotu VMS vispārizglītojošo izglītības iestāžu vadītāju profesionālajai pilnveidei, kura atbilst mūžizglītības pamatnostādņem un mūsdienu Latvijas sabiedrības pieprasījumam ir sasniegts, jo, pamatojoties uz zinātniskās literatūras analizē iegūtajām atziņām, personīgo pieredzi un praktiskajiem pētījumiem, ir noskaidrotas vispārizglītojošo izglītības iestāžu vadītāju profesio-

nālās pilnveides problēmas, izveidota vispārizglītojošo izglītības iestāžu vadītāju profesionālās pilnveides variatīvo moduļu sistēma. Promocijas darba teorētisko un praktisko pētījumu rezultāti apstiprina promocijas darba hipotēzi, jautājumus un aizstāvēšanai izvirzītās tēzes.

Vispārizglītojošo izglītības iestāžu vadītāju profesionālās pilnveides variatīvo moduļu sistēmas izstrādes procesā tika savākta un apkopota ar izglītības jautājumiem saistītā informācija, veikta informācijas analīze un novērtējums reģionālā, nacionālā un starptautiskā kontekstā.

Ekspertvērtējuma rezultāti rāda, ka vispārizglītojošo izglītības iestāžu vadītāju profesionālās pilnveides variatīvo moduļu sistēma ir praktiski īstenojama, jo ir atzīta tās atbilstība mūžizglītības pamatnostādņem. Vispārizglītojošo izglītības iestāžu vadītāju profesionālās pilnveides variatīvo moduļu sistēmas mērķi un uzdevumi, pēc ekspertu vērtējuma, ir reāli sasniedzami un īstenojami. Eksperti atzīst, ka, lai nodrošinātu vispārizglītojošo izglītības iestāžu vadītāju aktīvu darbību un profesionālās pilnveides pieejamību, profesionālās pilnveides procesu nepieciešams sistematizēt un organizēt pēc variatīvo moduļu principa, un ka variatīvo moduļu sistēmas praktiskā īstenošana dos ieguldījumu profesionālās pilnveides procesa attīstībā Latvijā.

Galvenie secinājumi

Pamatojoties uz promocijas darba teorētisko un praktisko pētījumu rezultātiem tika izdarīti šādi secinājumi:

1. Kopš pagājušā gadsimta beigām būtiski pieaugusi termina “profesionālā pilnveide” nozīme, ar to saprotot zināšanas, prasmes, kā arī kompetences vai attieksmi un vērtības, kas kopā ļauj efektīvi veikt konkrētu darbu.
2. Promocijas darba rezultāts ir vispārizglītojošo izglītības iestāžu vadītāju profesionālās pilnveides variatīvo moduļu sistēma, kas piedāvā iespēju esošās pieredzes aktualizēšanai, jaunu atskaites sistēmu izveidei un jaunas pieredzes konstruēšanai.
3. Variatīvo moduļu sistēmas un tā apakšmoduļu saturs vērsts uz kompetenču pilnveidošanu konkrētā izglītības jomā. Tā mērķis ir dot iespēju pilnveidot izglītības iestāžu vadītāju profesionālo meistarību, apgūstot jauninājumus izglītības jomas saturā un metodikā, tos radoši izmantot izglītības vadības procesā atbilstoši mērķiem, skolēnu vajadzībām un interesēm, vadības filozofijai un vadības pamatprincipiem.
4. Lai nodrošinātu vispārizglītojošo izglītības iestāžu vadītāju profesionālās pilnveides pieejamību, jāizmanto divējāda pieeja: esošais piedāvājums jāpadara redzamāks, elastīgāks, integrētāks un efektīvāks, tajā pašā laikā veidojot jaunus mācību procesus un vides.
5. Vispārizglītojošo izglītības iestāžu vadītāju profesionālās pilnveides procesa galvenie raksturlielumi ir procesa nebeidzamība, kas veido vienotu veselumu ar vadītāju profesionalitātes līmeņa prasībām attiecīgajā laika posmā, procesa elementu saskaņotība, nepieļaujot vienkārši atsevišķu, kaut arī šķietami svarīgu, pasākumu virkni, sistēmiskums, vispārizglītojošo izglītības iestāžu vadītāju aktīva darbība un vēlē-

- šanās pilnveidoties, profesionalitātes līmeņa pārmaiņas, kas izpaužas profesionālās kompetences un izglītības kvalitātes paaugstināšanā.
6. Ar vadību tiek saprasta sistēma, kas nodrošina sekmīgu organizācijas funkcionēšanu, saglabāšanu un attīstību. Vadības mērķis ir izveidot efektīvu organizāciju, kas mainās tādā veidā, lai tās darbība atbilstu funkcionēšanas ārējās un iekšējās vides uzdevumiem un nosacījumiem. Attiecīgi vadītājam jāprot sasniegt nospraustos mērķus, izmantojot savu darbinieku darbu, intelektu un uzvedības motivāciju.
 7. Vispārīzglītojošo izglītības iestāžu vadītāju vada nepieciešamība apgūt menedžmenta iemaņas un iegūt informāciju par mūsdienu izglītības menedžmentu, piemēram, personāla vadību, finanšu un komunikācijas pārvaldību. Jāpastāv līdzsvaram starp teorētiskajām zināšanām, ikdienas praksē balstītām iemaņām un profesionālo attieksmi, tā saucamo uz direktoru kompetenci balstītu izglītību.
 8. Izglītības menedžmenta problēmu risinājumā liela ietekme ir sistēmpieejas idejām, kur darbības tiek uztvertas kā vienota sistēma, kas sastāv no savstarpēji saistītiem elementiem ar pastāvīgu iekšējās un ārējās vides faktoru mijiedarbību.
 9. Profesionālo attīstību var uzskatīt par sistemātisku un ciklisku procesu. Šis process var palīdzēt un sniegt atbalstu vispārīzglītojošo izglītības iestāžu vadītājiem pastāvīgā profesionālās attīstības procesā saistībā ar skolu attīstību. Cikla pamatā ir pretstatījums starp faktisko uzvedību un vēlamu uzvedību. Profesionālais profils var palīdzēt pievērst uzmanību aspektiem, kas vispārīzglītojošo izglītības iestāžu vadītājam būtu jāattīsta.
 10. Par ikdienas mācīšanās vajājam pusēm promocijas darbā tiek uzskatīts sistēmas trūkums, gadījuma raksturs, bāzēšanās uz cilvēka dzīves pieredzi, ko neizbēgami ierobežo empīriski uztveramā īstenība, tāpēc tā nevar nodrošināt dziļu un sistematizētu zināšanu apguvi.
 11. Promocijas darbā veiktā pētījumā atklājas uzskats, ka variatīvā moduļu sistēma ir ilgtspējīga, jo tas nodrošinātu, ka izglītības sistēma pakāpeniski papildinātos ar izglītības vadībā profesionāli izglītotiem vispārīzglītojošo izglītības iestāžu vadītājiem, kas veicinātu izglītības iestāžu un visas izglītības sistēmas efektīvāku un kvalitatīvāku darbību un attīstību.

Problēmas un to iespējamie risinājumi

1. problēma: Mūsdienu sabiedrības pieprasījuma analīze ļauj secināt, ka izglītības piedāvājums daļēji atbilst reālajām vajadzībām, un izglītības iestādes nespēj operatīvi reaģēt uz pārmaiņām. Esošā situācija izglītības pārvaldībā nepietiekoši veicina līdzsvarotu, attīstības vajadzībām un Latvijas sabiedrības interesēm atbilstošu vispārīzglītojošo izglītības iestāžu vadītāju profesionālās pilnveides sistēmu.

Iespējamie risinājumi: Situāciju varētu uzlabot vispārīzglītojošo izglītības iestāžu vadītāju izglītības pārvaldības un profesionālās pilnveides procesa nodrošināšana IZM regulējumā, kas panāks pilnvērtīgu atbilstību starp piedāvājumu izglītībā un valsts ekonomiskās attīstības vajadzībām.

2. problēma: Latvijas vispārizglītojošo izglītības iestāžu vadītāju profesionālās pilnveides esošās situācijas analīzes trūkums: gan ārējās vides un tās ietekmes faktoru apzināšana, analīze un prognozēšana, gan iekšējās attīstības faktoru apzināšana un analīze.

Iespējamie risinājumi: Apskatot vairākās Eiropas valstīs pastāvošo praksi profesionālajā pilnveidē un pamatojoties uz izstrādātajām izglītības iestāžu vadītāju profesionālās kompetences attīstības vadlīnijām, tiek piedāvāts IZM veikt vispārizglītojošo izglītības iestāžu vadītāju profesionālās pilnveides regulāru monitoringu gan pašvaldības, gan valsts līmenī.

3. problēma: Vispārizglītojošo izglītības iestāžu vadītāju profesionālās sistēmas neatbilstība pašreizējai situācijai un izglītības sistēmai izvirzītajiem mērķiem.

Iespējamie risinājumi: IP veikt visaptverošu vispārizglītojošo izglītības iestāžu vadītāju profesionālās pilnveides vajadzību izpēti, tajā ietverot nepieciešamo zināšanu un profesionālo prasmju izvērtējumu. IZM vispārizglītojošo izglītības iestāžu akreditācijas procesā jānovērtē arī vispārizglītojošo izglītības iestāžu vadītāju profesionalitāte, un novērtēšanas rezultātus jāizmanto par pamatu lēmumam par vadītāja atbilstību ieņemamajam amatam.

4. problēma: Profesionālās pilnveides realizācijas pamatbarjeras: nav izstrādāta atbilstoša likumdošana, trūkst vispārizglītojošo izglītības iestāžu vadītāju profesionālās pilnveides vienotas sistēmas, kā arī atbilstošu institūciju tīkla, efektīvas pārvaldes sistēmas, kvalitātes ietvara un apstākļu neesamība.

Iespējamie risinājumi: Ņemot vērā promocijas darbā izvērtēto situāciju vispārizglītojošo izglītības iestāžu vadītāju profesionālajā pilnveidē, autore izvirza priekšlikumu izglītības pārvalžu vadītājiem, Latvijas rektoru padomei, Valsts administrācijas skolai ieviest un īstenot VMS vispārizglītojošo izglītības iestāžu vadītāju profesionālajai pilnveidei.

Tam nepieciešams:

- savlaicīgi konstatēt VMS pilnveidošanas nepieciešamību,
- veikt VMS atbilstības darba tirgus pieprasījumam novērtēšanu un analīzi.

VARIATIVE MODULE SYSTEM IN THE PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF THE HEADS OF GENERAL EDUCATION INSTITUTIONS

The scientific advisor of the doctoral thesis: Dr. psych., professor Irēna Kokina (Daugavpils University, Latvia).

Topicality of research. Education greatly determines the directedness and perspective of the society development. Its conceptions worldwide as well as in Latvia are affected by democratization, globalization, optimization, and information technologies. Topicality of changes in education in Latvia is also related to its inclusion into the unified space of education in Europe where the major mission of education is providing general assistance, as the acquisition of knowledge and skills proceeds simultaneously with the formation of an individual's character, understanding of the world view, and assuming responsibility for oneself. The focus of future education has shifted from the national level, where each country sets her own education aims and means in acquiring education, to international and global that must embrace all learners. Global education must be given an opportunity to acquire and develop skills and competences needed to adjust to the demands and life conditions of society undergoing changes. Analyzing the trends of globalization worldwide and familiarizing with the main demands set for the future society, global education is a lifelong education oriented trend of education with a specific style of learning and way of thinking that secures correspondences between the local, regional and global ranges, providing an opportunity of acquiring and developing skills and competences necessary for a person in order to adjust to the demands of changing society.

Practical topicality of research. Analyzing the practice of professional development of the heads of general education institutions in Latvia and European countries, ascertaining of the great significance of professionalism of the heads of general education institutions in the development of education and being aware of the poor organization of professional development of the heads of general education institutions in Latvia and the necessity for organizing support events of professional development of the heads of general education institutions, the following topic of the doctoral dissertation was selected: variative module system in the professional development of the heads of general education institutions.

Based on the above-mentioned conditions, professional development of the heads of general education institutions is best organized according to module principle. Each module is in its own way a relatively independent part of the process of professional development. As professional development of the heads of general education institutions is a part of lifelong education process, it is advisable to conform modules to other formal and non-formal kinds of education in order to provide broader opportunities and diversity for the formation of the process of professional development.

Research object: the process of professional development of the heads of general education institutions.

Research subject: variative module system (VMS) in the professional development of the heads of general education institutions.

Research aim: to develop a theoretically substantiated VMS for the professional development of heads of general education institutions, which corresponds to the guidelines of lifelong learning and the demand of modern Latvian society.

Research objectives:

1. To study, analyze and evaluate the scientific literature from the point of view of interdisciplinary science about the essence and evolution of professional development of the heads of general education institutions.
2. To study and compile information on the experience of the best practice of professional development of the heads of general education institutions of the world, European Union countries and Latvia and its compliance with the public demand.
3. To develop the concept of VMS creation and detail research, which would be based on the philosophical approach of social constructivism and communicative philosophical approach as complementary conceptual approaches.
4. Theoretically approve the system of variation modules of professional development of heads of general education institutions.
5. Process and summarize the obtained data, as well as analyze and evaluate the obtained results.

Research hypothesis: the model of professional development of the heads of general education institutions, which complies with the guidelines of lifelong learning and the demand of the Latvian society, has been developed and is being implemented as a system of variative modules.

In order to verify the hypothesis, the author has initially set the following **research questions:**

- What is the essence of professional development of the heads of general education institutions and what are the approaches for it?
- How does the existing offer comply with the needs for professional development of the heads of general education institutions and what ought to be changed in it?
- What is the practical applicability of VMS (variative module system) for the provision of professional development of the heads of general education institutions in Latvia?
- How does VMS for professional development of the heads of general education institutions comply with the public demand in Latvia?

Research base.

The research involved the following:

- general education school directors in Latvia – 440 persons;
- heads and officials of education councils – 25 persons;
- experts in education management – 8 persons.

Research methods:

For reaching the aim of the doctoral thesis and completing its objectives, the following research methods have been used:

1. Theoretical methods:
 - analysis of scientific literature (in management science, education management, research methodology, philosophy);
 - analysis of documents, legal acts that regulate education (world, EU, Republic of Latvia) – acts, rules, regulations (extensive, qualitative analysis).
 2. Empirical methods:
 - 2.1. Primary data acquisition methods:
 - secondary analysis of research characterizing professional updating models of education institution managers and statistical data;
 - quantitative structured interviews;
 - semi-structured interviews with managers of education institutions and experts.
 - 2.2. Frequency analysis:
 - data measurement scales (nominal, sequence and interval scales);
 - frequency distributions by tabulating data;
 - graphical representation of frequency distributions (graphs and charts);
 - calculation of central trend indicators (arithmetic mean, median, mode);
 - variations in performance is calculated (amplitude variation, mean absolute deviation, variance, standard deviation);
 - calculation of asymmetry and excess indicators (asymmetry factor, excess factor).
- Inferential statistical methods:
- null hypotheses for testing the variance equations of two samples;
 - null hypothesis test for excess coefficient;
 - testing the null hypothesis for the asymmetry factor;
 - non-parametric method – determination of criterion χ^2 .

The scientific novelty of the research:

1. The research specifies the essence of professional development of the heads of general education institutions.
2. The research produces a VMS for professional development of the heads of general education institutions, considering education management experience, 21st century trends in education, and public demand.
3. The research defines the competences of the heads of education institutions in the age of the new economy, based on the changing social political and economic conditions and their impact.
4. The research specifies notions “education management” and “school leaders”.

The practical significance of the research:

1. The research clarifies and investigates the status quo in professional development of the heads of general education institutions and related problems.
2. The research elaborates suggestions for a successful adaptation of professional development system of the heads of general education institutions in Latvia.
3. The elaborated VMS makes it possible to improve the module content systemically and consequentially, verifying the achievement of results at each stage.

4. The elaborated VMS for professional development of the heads of general education institutions provides for purposeful planning and implementing the professional competence development.

Structure of the doctoral thesis. The volume of the doctoral thesis is 120 pages. Structure of the work comprises introduction, three chapters, conclusions, list of literature, and 14 appendices. 237 bibliographical and Internet resources are analyzed in Latvian, English, German and Russian. The doctoral thesis contains 30 figures and 21 tables.

Theses put forward for defense:

1. Due to the need for new content and more effective ways of learning in lifelong learning, it is necessary to organize support measures for the professional development of heads of general education institutions.
2. In order to ensure the active work of the heads of general education institutions and the availability of professional development, the professional development process needs to be systematized and organized according to the principle of variative modules.
3. Purposeful improvement of the competence of the heads of general education institutions is an obligatory condition for the successful, optimal and sustainable continuation of the professional development activities of the heads of educational institutions. To this end, VMS is being developed – a specially structured set of interdisciplinary thematic sessions, which ensures the duration, organization and methodology of the professional development process and which is thematically combined according to the needs and interests of educational leaders. The study found that the most important and demanded VMS modules are “Financial Management”, “Communication Management” and “Personnel Management”.

Final statements

The system of variative modules of professional development of heads of general education institutions is offered in the doctoral thesis for the evaluation of which the method of expert opinions is used.

The study describes the methodology and organization of the evaluation of VMS of professional development of heads of general education institutions, as well as introduces expert evaluations and the theoretical approbation of the system of variative modules of professional development of heads of general education institutions and its results. Using the findings and personal experience gained in the doctoral thesis research, proposals have been developed.

The aim of the doctoral thesis is to develop a theoretically substantiated VMS for the professional development of heads of general education institutions, which meets the guidelines of lifelong learning and the demand of modern Latvian society. Due to the problems, a system of variative modules of professional development of heads of general education institutions has been created. The results of the theoretical and practical research of the doctoral thesis confirm the hypothesis, questions and theses of the doctoral thesis.

In the process of developing the variative module system of professional development of heads of general education institutions, information related to education issues was collected and summarized, and information analysis and evaluation in a regional, national and international context was performed.

The results of the peer review show that VMS for the professional development of heads of general education institutions is practicable, as its compliance with the guidelines for lifelong learning has been recognized.

According to experts, the goals and tasks of VMS of professional development of heads of general education institutions are realistically achievable. Experts acknowledge that in order to ensure the activity of heads of general education institutions and the availability of professional development, the professional development process needs to be systematized and organized according to the principle of variative modules, and that the practical implementation of VMS will contribute to the professional development process in Latvia.

Main conclusions

Based on the results of theoretical and practical research of the doctoral thesis the following conclusions were made:

1. Since the end of the last century, the term professional development has grown significantly, meaning knowledge, skills, as well as competencies or attitudes and values, which together make it possible to perform a specific job effectively.
2. The result of the doctoral thesis is VMS of professional development of heads of general education institutions, which offers an opportunity to update existing experience, create new reference systems and construct new experience.
3. The content of VMS and its sub-modules is focused on the development of competencies in a specific field of education. Its aim is to provide an opportunity to improve the professional skills of heads of educational institutions by learning innovations in the content and methodology of education, to use them creatively in the educational management process in accordance with goals, students' needs and interests, management philosophy and basic management principles.
4. In order to ensure the availability of professional development for the heads of general education institutions, a two-pronged approach should be used: the existing offer should be made more visible, flexible, integrated and efficient, while creating new learning processes and environments.
5. The main characteristics of the process of professional development of heads of general education institutions are the infinity of the process, which forms a unified whole with the requirements of the level of professionalism of managers in the relevant period, coherence of process elements, and the desire to improve, changes in the level of professionalism, which is reflected in the increase of professional competence and the quality of education.

6. Management is a system that ensures the successful functioning, maintenance and development of an organization. The goal of management is to create an effective organization that changes in such a way that its operations meet the tasks and conditions of the external and internal environment of operation. Accordingly, the manager must be able to achieve the set goals by using the work, intellect and behavioral motivation of his employees.
7. The head of general education institutions is guided by the need to acquire management skills and obtain information about modern education management, such as personnel management, financial and communication management. There must be a balance between theoretical knowledge, skills based on everyday practice and a professional attitude, so-called director-based education.
8. In the solution of education management problems, the ideas of the system approach have a great influence, where the activities are perceived as a unified system, which consists of interconnected elements with a constant interaction of internal and external environmental factors.
9. Professional development can be considered as a systematic and cyclical process. This process can help and support the heads of general education institutions in the ongoing professional development process related to school development. The cycle is based on the contrast between inter-factual behavior and desired behavior. A professional profile can help to draw attention to the aspects that the head of general education institutions should develop
10. The weaknesses of everyday learning in the dissertation are considered to be the lack of a system, the occasional nature, the reliance on human life experience, which is inevitably limited by empirically perceived reality, therefore it cannot ensure deep and systematic acquisition of knowledge.
11. The research carried out in the doctoral thesis reveals the opinion that VMS is sustainable, as it would ensure that the education system is gradually supplemented with professionally educated heads of general education institutions, which would promote more efficient and better operation and development of educational institutions and the whole education system.

Problems and their possible solutions

Problem 1: The analysis of the demand of modern society allows to conclude that the supply of education partially meets the real needs, and the educational institutions are not able to react quickly to the changes. The current situation in education management does not sufficiently promote a balanced professional development system for the heads of general education institutions that meets the needs of development and the interests of the Latvian society.

Possible solutions: The situation could be improved by ensuring the process of education management and professional development of the heads of general education institutions in the Ministry of Education and Science regulation, which will achieve a full correspondence between the supply in education and the needs of the country's economic development.

Problem 2: Lack of analysis of the current situation of professional development of the heads of Latvian general education institutions: both identification, analysis and forecasting of the external environment and its impact factors, and identification and analysis of internal development factors.

Possible solutions: Examining the practice of professional development in several European countries and based on the developed guidelines for the development of professional competence of education institutions, it is proposed that the Ministry of Education and Science carry out regular monitoring of professional development of general education institutions leaders at both municipal and state level.

Problem 3: The inconsistency of the professional system of the heads of general education institutions with the current situation and the goals set for the education system.

Possible solutions: To carry out a comprehensive study of the professional development needs of the heads of general education institutions in the Education board, including an assessment of the necessary knowledge and professional skills. In the accreditation process of general education institutions of the Ministry of Education and Science, the professionalism of the heads of general education institutions must also be assessed. The results of the assessment must be used as a basis for a decision on the head's suitability for the position.

Problem 4: Basic barriers to the implementation of professional development: no relevant legislation has been developed, there is a lack of a unified system of professional development of heads of general education institutions, as well as a network of appropriate institutions, effective management system, quality framework and conditions.

Possible solutions: The author makes a proposal to the heads of education administrations, the Latvian Rectors' Council, the School of Public Administration to introduce and implement VMS for professional development of heads of general education institutions.

This requires: identifying in a timely manner the need for VMS improvement; assessing and analyzing the compliance of the VMS with the demand of the labor market.

Edmunds Čižo

EIROPAS SAVIENĪBAS VALSTU FINANŠU ATTĪSTĪBAS IZMAIŅU IETEKME UZ EKONOMISKO IZAUGSMI LAIKA PERIODĀ NO 1995. GADA LĪDZ 2017. GADAM

*Autors Edmunds Čižo,
Zinātnes doktors (PhD)
ekonomikā un uzņēmējdarbībā
Finanšu un kredīta apakšnozarē*

Promocijas darba zinātniskais vadītājs: Dr. sc. soc., profesors Vladimirs Meņšikovs (Daugavpils Universitāte, Latvija).

Promocijas darba zinātniskā konsultante: Dr. oec., vadošā pētniece Olga Lavriņenko (Daugavpils Universitāte, Latvija).

Tēmas izvēles pamatojums, argumenti un motīvi. Ekonomiskās izaugsmes problēmām ir svarīga nozīme, raugoties no iedzīvotāju labklājības paaugstināšanas, pasaules valstu stabilas tehnoloģiskās un politiskās attīstības viedokļa. Līdz ar to dažādu ekonomiskās izaugsmes faktoru noskaidrošana, to nozīmības noteikšana katrai konkrētai valstij vai valstu grupai dažādos tās attīstības etapos ir svarīgs ekonomikas zinātnes uzdevums. Ekonomikas zinātnei attīstoties, šo faktoru saraksts pastāvīgi paplašinās, kā arī mainās to nozīmība. Dažās pēdējās desmitgadēs pētnieki padziļinātu uzmanību pievērš valstu finanšu attīstības un tās ietekmes uz ekonomisko izaugsmi izpētei.

Finanšu attīstības pakāpe ekonomikā rada priekšrocības salīdzinoši augstākai ekonomikas attīstībai (Global Financial Development Report 2012). Valstīm ar attīstītākiem finanšu tirgiem ir vieglāk īstenot stimulojošu monetāro politiku, jo attīstīts finanšu tirgus ir spējīgs absorbēt pārmērīgu likviditāti, inflācijai būtiski nepalielinoties. Pēc N. Lojaza un R. Ransje viedokļa, finanšu tirgu padziļināšanās ilgtermiņa perspektīvā nodrošina augstāku finanšu sistēmas stabilitāti, jo paaugstinās spēja apkalpot kapitāla plūsmas bez straujām aktīvu cenu un valūtas apmaiņas kursa svārstībām (Loayza, Ranciére 2004).

Mūsdienās noris strīdi par savstarpējo sakarību starp finanšu attīstību un ekonomisko izaugsmi. Sākotnējā finanšu sistēmas rašanās un straujas attīstības periodā 20. gadsimta beigās diskutabls bija jautājums par šīs savstarpējās sakarības cēlonību, vienlaikus šis iespējami divpusējās ietekmes pozitīvisma fakts praktiski netika apšaubīts. Tieši pretēji zinātniskajā literatūrā tika izdalīti un analizēti aizvien jauni kanāli, kas nodrošina pozitīvu finanšu sfēras ietekmi uz reālā sektora attīstību. Pēdējā laikā, pēc 21. gadsimta pirmās desmitgades finanšu krīzēm, radās skepticisms attiecībā uz pieaugošā finanšu sektora ietekmes pozitīvismu uz ekonomiskās izaugsmes tempiem, kļuva zināmi konkrēti tādas savstarpējās sakarības vai tās neesamības negatīvu seku gadījumi. Nozīmīga

loma finanšu sfēras ietekmes rakstura izpratnē uz reālo sektoru ekonomikā bija 2008. gada krīzei, kuras rezultātā noformulējās jauni argumenti par labu salīdzinoši uzmanīgākai finanšu sfēras stimulēšanas pieejai, ņemot vērā iespējamo negatīvo ietekmes seku parādīšanos uz ekonomisko izaugsmi.

Promocijas darba pētījuma priekšmets: finanšu attīstības izmaiņu ietekme uz ekonomisko izaugsmi.

Promocijas darba pētījuma objekts: ES valstu finanšu attīstības izmaiņas un finanšu attīstības izmaiņu ietekme uz ES valstu ekonomisko izaugsmi laika periodā no 1995. gada līdz 2017. gadam.

Promocijas darba hipotēze: pastāv finanšu attīstības izmaiņu virzoša ietekme uz ekonomisko izaugsmi Eiropas Savienības valstīs laika periodā no 1995. gada līdz 2017. gadam ar apsteidzošu par 1 gadu lagu, taču dažās valstu grupās ietekmei starp finanšu attīstības izmaiņām un ekonomisko izaugsmi ir individuāls raksturs.

Promocijas darba mērķis: izanalizēt Eiropas Savienības valstu finanšu attīstības izmaiņas laika periodā no 1995. gada līdz 2017. gadam un novērtēt Eiropas Savienības valstu finanšu attīstības izmaiņu ietekmi uz ekonomisko izaugsmi.

Atbilstoši mērķim ir izvirzīti šādi **promocijas darba uzdevumi:**

- precizēt finanšu attīstības jēdzienu, izpētīt un izanalizēt struktūru, faktoros, rādītājus;
- izanalizēt teorētisko uzskatu un empīrisko novērtējumu evolūciju par finanšu attīstības izmaiņu ietekmi uz ekonomisko izaugsmi;
- noteikt ES valstu finanšu attīstības tendences, novērtēt to finanšu attīstības kvantitatīvās dinamiskās atšķirības, novērtēt finanšu attīstības faktoru ietekmi pētāmajā laika periodā;
- novērtēt ES valstu finanšu attīstības izmaiņu ietekmi uz ekonomisko izaugsmi.

Promocijas darbā izmantotās metodes:

- finanšu attīstības jēdziena, struktūras, rādītāju precizēšanai un teorētisko uzskatu evolūcijas par finanšu attīstības izmaiņām un finanšu attīstības izmaiņu ietekmes uz ekonomisko izaugsmi analīzei izmantotas loģiskās analīzes un sintēzes metodes, monogrāfiskā un analītiskā teorētisko un empīrisko starptautiska līmeņa ekonomisko avotu izpētes metode;
- finanšu attīstības izmaiņu noteikšanai un novērtēšanai izmantotas statistiskās metodes, kartogrāfiskā metode, problemātiskuma klašu izdalīšanas metodika;
- finanšu attīstības izmaiņu dinamisko atšķirību novērtēšanai, to analīzei ES valstu finanšu attīstības kontekstā izmantotas statistiskās metodes, Barro regresiju metode;
- finanšu attīstības faktoru novērtējumam izmantota korelāciju analīze;
- finanšu attīstības izmaiņu un finanšu attīstības izmaiņu ietekmes uz ekonomisko izaugsmi noteikšanai laika periodā no 1995. gada līdz 2017. gadam izmantota trendu grafiskā analīze un korelāciju analīze.

Promocijas pētījuma uzdevumu risināšanai izmatotie materiāli. Ievērojamu pētījuma bāzi veido to organizāciju izstrādes, kuras nodarbojas ar finanšu attīstības problēmām, tādas kā *Global Financial Inclusion (Global Findex) Database, World Bank: Enterprise Surveys, Global FinTech Report; World Bank: International Financial Statistics (IFS), International Monetary Fund (IMF), World Development Indicators*

(WDI), *World Federation of Exchanges, Global Stock Markets Factbook and supplemental S&P data, Standard&Poor's, Bank for International Settlements (BIS), Non-banking financial database, World Bank Loan Analytics Database, Dealogic, World Bank Global Syndicated Loans and Bonds Database (FinDebt), Bankscope and Orbis Bank Focus, Bureau van Dijk (BvD), Financial Soundness Indicators Database (fsi.imf.org), Consolidated banking statistics, Bank for International Settlements (BIS).*

Darbā tika izmantoti zinātniski-pētniecisko darbu rezultāti finanšu tirgu efektivitātes teorijā, ienesīguma un riska jēdzienu pētījumi, atvasināto instrumentu cenu veidošanās teorijā (Ross et al. 2003). Augstāk aprakstītā kontekstā nepieciešams pieminēt tāpat arī H. Markovica (1952), R. Levine (2004), H. Voghouei, M. Azali un M. A. Jamali (2011), S. Anvaras, H. Šahzadi, S. Nasrenas (2017), J. B. Klārka (2019), A. Demirgca-Kunta, E. Feijena, R. Levine (2013), M. Drehmana, C. Borio, K. Tsatsaronisa (2011), G. Dubauskas (2012), M. Gammoudi, M. Šerifa (2015), R. Horvaska, D. Vaško (2016), A. Hossaina, S. Bišvas, Md. N. Hossaina, A. K. Poddara (2017), J. Huangā (2005, 2010), H. Ito, M. Kavaija (2018), V. S. Dževonsa (2014), G. I. Khotinskaija (2019), P. Krugmana (2016), S. H. Lava, V. N. V. Azman-Saini, H. I. Mansora (2013), S. Lava, N. Singha (2014), A. Mahmuda (2012), V. Mensikova (2008, 2016), R. Mirdala (2011), C. L. Ngugenes, T. M. Abimbolas (2013), A. Nourēna (2012), L. Novickites, G. Pedrojas (2014), M. Obstfelda (2008), S. J. Patabendiges, S. A. C. L. Senarata (2014), S. Pertsevas (2018), J. Pietruča, J. Acedanska (2017), R. Sahaija, M. Cihaka, P. N'Diaies, A. Barajas, R. Bi, D. Aijalas, J. Gao, A. Kaiobes, L. Ngujena, C. Saborovska, K. Sviridzenkas, S. R. Jousefi (2015), I. Šapovala (2017), P. Šuefela (2017), P. L. Siklosa, M. T. Bohla, M. E. Vohara (2010), C. Vaita, T. Ruzives, P. Leruksa (2017) u.c. pētījumus.

Promocijas darba struktūru veido 3 daļas.

Darba pirmajā daļā precizēts finanšu attīstības jēdziens, izpētīta un analizēta finanšu attīstības struktūra, faktori, rādītāji, analizēta teorētisko uzskatu un empīrisko pētījumu evolūcija par finanšu attīstības ietekmes uz ekonomisko izaugsmi problēmām.

Otrajā daļā analizētas finanšu attīstības novērtējuma metodikas, izskatītas darbā izmantojamās kvantitatīvo dinamisko finanšu attīstības izmaiņu novērtējuma metodes, analizētas kvantitatīvās dinamiskās izmaiņas ES valstu finanšu attīstībā, noteikta finanšu attīstības faktoru ietekme, analizētas kvantitatīvās dinamiskās izmaiņas ES valstu finanšu iestāžu un finanšu tirgu vērtībās, izanalizēti finanšu attīstības rādītāja un tā subindeksu konverģences procesi laika periodā no 1995. gada līdz 2017. gadam.

Promocijas darba trešajā daļā analizētas ES valstu finanšu attīstības izmaiņas un ekonomiskās izaugsmes dinamika laika periodā no 1995. gada līdz 2017. gadam, analizēta ES valstu finanšu attīstības indeksa vērtību pieauguma dinamika un ekonomiskās izaugsmes pieauguma dinamika laika periodā 1995. gada līdz 2017. gadam, analizēta ES valstu finanšu attīstības indeksa vērtību ar apsteidzošu un ar atpaliekošu par 1 gadu lagu pieauguma un ekonomiskās izaugsmes pieauguma dinamika.

Nobeigumā ir formulēti galvenie secinājumi, noteiktas problēmas un izveidotas rekomendācijas to risinājumam.

Promocijas darba zinātniskā novitāte.

Metodiskajā sfērā:

1. Lai analizētu ES paplašināšanās ar jaunām dalībvalstīm, eiro ieviešanas u.tml. ietekmi uz finanšu attīstības indeksa un tā subindeksu vidējo vērtību, kā arī hipotēzes pierādīšanai tika izmantota secīga pētāmo rādītāju vidējo vērtību aprēķināšana ES un dalībvalstīs, kuras iestājās ES noteiktā laika periodā.
2. Finanšu attīstības izmaiņu noteikšanai un novērtēšanai izmantota problemātiskuma klašu izdalīšanas metodika.
3. Lai pierādītu finanšu attīstības izmaiņu ietekmi uz ekonomisko izaugsmi laika periodā no 1995. gada līdz 2017. gadam, tika izmantota finanšu attīstības indeksa vidējo vērtību pieauguma trendu analīze ar apsteidzošu par 1 gadu lagu, ar atpaliestošu par 1 gadu lagu, bez laga un IKP vidējās pieauguma vērtības uz vienu iedzīvotāju.

Izziņas sfērā:

1. Noteikta faktoru ietekme uz ES valstu finanšu attīstību laika periodā no 1995. gada līdz 2017. gadam.
2. Noteikti konverģences procesi, kas raksturo ES valstu finanšu attīstību dinamikā laika periodā no 1995. gada līdz 2017. gadam, kā arī finanšu subindeksu konverģences procesi.
3. Veikta ES valstu klasifikācija problemātiskuma klasēs, balstoties uz finanšu attīstības rādītāju vērtībām dinamikā pēc valsts indeksa vērtību izmaiņu kritērijiem un rādītāju vērtību salīdzinājums ar citām valstīm (reitingiem) noteikto tendenču ietvaros.
4. Pierādīta finanšu attīstības izmaiņu ietekme uz ekonomisko izaugsmi ES valstīs laika periodā no 1995. gada līdz 2017. gadam ar apsteidzošu par 1 gadu lagu, taču dažās valstu grupās ietekmei starp finanšu attīstību un ekonomisko izaugsmi ir individuāls raksturs.

Praktiskā nozīme: izpaužas iespēja izmantot iegūtos rezultātus, izstrādājot makroekonomiskās politikas stratēģiskos virzienus un konkrētus pasākumus, kas ir vērsti uz jaunu iespēju meklēšanu IKP pieauguma tempu paātrināšanai. Šajā sakarā secinājumi un rekomendācijas, kuri tika noformulēti, balstoties uz pētījuma rezultātiem, var rasts pielietojumu ministriju un citu institūciju darbā.

Promocijas darba secinājumi un rekomendācijas, statistikas dati un autora veiktie ekonometriskie aprēķini var tikt izmantoti specializētu kursu izstrādei par finanšu attīstības ietekmi uz ekonomisko izaugsmi problēmām, kā arī var būt pielietoti, sagatavojot mācību kursus tādos priekšmetos kā “Makroekonomika”, “Ekonomikas teoriju vēsture”, “Ekonomikas vēsture”, “Finanšu ekonomika”, “Vērtspapīru tirgus”, “Ekonometrika”.

Pētījuma ierobežojumi:

1. Lielbritānija nav iekļauta analizējamo valstu sastāvā sakarā ar izstāšanos no Eiropas Savienības valstu sastāva un ar to saistīto breksita procedūru.
2. Finanšu attīstības izmaiņu savstarpējās sakarības dinamikas analīzē nav iespējams iekļaut finanšu tehnoloģiju indeksu statistikas datu nepieejamības dēļ (indekss tiek aprēķināts no 2017. gada pasaules valstīm, izņemot Horvātiju, Slovākiju, Nīderlandi).

3. Pētījuma periods no 1995. gada līdz 2017. gadam determinēts ar finanšu attīstības rādītāju pieejamību ES valstīm.
4. Kultūras un ģeogrāfijas faktori, ietekmējošie finanšu attīstību, darbā netiek pētīti to neekonomiskās dabas dēļ.

Aizstāvēšanai izvirzītās tēzes:

1. Finanšu attīstības ietekme uz ekonomisko izaugsmi un tās raksturs ir atkarīgi no finanšu attīstības novērtējuma metodēm, pētījuma perioda, kā arī valstu izlases sastāva.
2. Būtiski mazinās tādu faktoru ietekme kā atklātums, politiskā stabilitāte, finanšu liberalizācija, vienlaikus pieaugot valsts regulējuma faktora ietekmei un saglabājoties spēcīgai tiesisko tradīciju un ekonomisko institūtu faktoru ietekmei uz ES valstu finanšu attīstību laika periodā no 1995. gada līdz 2017. gadam, kā arī finanšu tehnoloģiju faktora, kas tiek noteikts no 2017. gada, ietekme pagaidām ir nepietiekama, lai mainītu kopējo finanšu attīstību.
3. Laika periodā no 1995. gada līdz 2017. gadam notiek atšķirību izlīdzināšanās ES valstu finanšu attīstības indeksa, finanšu iestāžu subindeksa vērtībās, bet finanšu tirgu subindeksa vērtībām nenotiek atšķirību izlīdzināšanās ES valstīs.
4. Laika periodā no 1995. gada līdz 2017. gadam ES finanšu attīstības izmaiņas ietekmē ekonomisko izaugsmi, taču dažās valstu grupās šai ietekmei ir individuāls raksturs un tā var mainīt savu virzienu.

Galvenie secinājumi

Hipotēze “pastāv finanšu attīstības izmaiņu virzoša ietekme uz ekonomisko izaugsmi Eiropas Savienības valstīs laika periodā no 1995. gada līdz 2017. gadam ar apsteidzošu par 1 gadu lagu, taču dažās valstu grupās ietekmei starp finanšu attīstības izmaiņām un ekonomisko izaugsmi ir individuāls raksturs” ir pierādīta.

Finanšu attīstības jēdziena evolūcija, kura aizsākās 6. gs. p.m.ē., izgāja veidošanās procesu no finanšu tirgus jēdziena līdz finanšu attīstības kā kompleksa jēdziena definēšanai, kurš atspoguļo finanšu tirgu un iestāžu finanšu attīstības struktūras rezultējošos rādītājus – finanšu dziļumu, finanšu pakalpojumu pieejamību (finanšu integrāciju), finanšu efektivitāti un finanšu stabilitāti, kas skaitliski mainās globalizācijas, konverģences, liberalizācijas un digitālās transformācijas procesā un raksturo noteiktu valsti vai reģionu.

No 20. gadsimta 60. gadu sākuma ir vērojams stabils intereses pieaugums par šo problemātiku: parādās pirmie vērienīgie pētījumi, kuriem galvenokārt ir vēsturisks un ekonomisks raksturs. 70. un 80. gados tika publicēti darbi, kuros atsakās no finanšu attīstības ietekmes uz ekonomisko izaugsmi apraksta konkrētā valstī vai valstīs par labu teorētisko modeļu uzbūvei, tai skaitā, bāzētu uz ekonomiski-matemātiskām metodēm, ņemot vērā finanšu attīstības faktoros: atklātību, politisko varu un politiskos institūtus, finanšu liberalizāciju, tiesiskās tradīcijas, ekonomiskos institūtus, makroekonomiskos faktoros, kā arī faktoros, kas raksturo kultūru un ģeogrāfiju utt.

20. gadsimta pētījumus var nosacīti iedalīt vairākās grupās. Pētījumi pirmajā grupā, kas ir veltīti finanšu attīstības un ekonomiskās izaugsmes savstarpējai sakarībai, bāzējās

uz endogenās ekonomiskās izaugsmes modeli. Otrā pētījumu grupa bāzējas uz makro-ekonomisko pieeju. Darbi trešās ekonometriskās pieejas ietvaros tiecas rast empīriskus pierādījumus. To pētījumu skaits, kuros tādi pierādījumi tiek sniegti, daudzkārt pārsniedz to pētījumu skaitu, kuros tiek apšaubīta finanšu attīstības izmaiņu ietekme uz ekonomisko izaugsmi. Finanšu attīstības izmaiņu ietekmes uz ekonomisko izaugsmi sakarības esamība un raksturs ir atkarīgi no izpētes perioda, metodēm un konkrētu valstu izlases. Acīmredzams pētījumu mīnuss ir fakts, ka pētot finanšu attīstību – daudzdimensionālu jēdzienu – pētnieki apskata tikai atsevišķus noteiktas finanšu attīstības struktūras raksturojošus rādītājus, bet secinājumus formulē par finanšu attīstību – daudzdimensionālo rādītāju kā tādu, kas nav korekti. Ceturtā, neinstitutionālā paradigma, pēc promocijas darba autora viedokļa, pagaidām atrodas izveides stadijā. 20. gadsimta pētījumu etapa rezultāts bija tas, ka lielākajā daļā pētījumu finanšu attīstības un ekonomiskās izaugsmes savstarpējā sakarība tika pierādīta.

Jautājums par finanšu attīstības izmaiņām un finanšu attīstības izmaiņu ietekmi uz ekonomisko izaugsmi zinātniskajā literatūrā joprojām ir diskusiju stadijā, tiek apspriests: finanšu attīstības izmaiņas ir atkarīgas no ekonomiskās izaugsmes, vai finanšu attīstības izmaiņas notiek pirms ekonomiskās izaugsmes, vai arī, iespējams, finanšu attīstības izmaiņas un ekonomiskā izaugsme savstarpēji ietekmē viena otru.

Promocijas darba mērķa sasniegšanai, nolūkā ņemt vērā finanšu attīstības izpētes nepilnīgumu pēc atsevišķiem rādītājiem, autors izmanto “*Rethinking Financial Deepening*” metodiku, salīdzinājumā ar citiem indeksiem, kas tika apskatīti 2.1. sadaļā, tā ir teorētiski vispamatotākā, atbilst promocijas darba ietvaros autora noteiktajam finanšu attīstības jēdziena definējumam, tai ir salīdzinoši pārskatāmākā aprēķina metodika un tā ir statistiski pieejama.

Tika noteikts, ka ES valstu finanšu attīstības novērtējumā pastāv divas tendences: rādītāja vidējās vērtības palielināšanās līdz 2007. gadam un rādītāja vidējās vērtības samazināšanās laika periodā no 2007. gada līdz 2017. gadam. Tādējādi 2008. gada finanšu krīze zināmā mērā ietekmēja ES valstu finanšu attīstību. ES valstis izgāja no krīzes dažādā laikā periodā no 2009. gada līdz 2013. gadam, bet saskaņā ar dažu rādītāju vērtējumu, krīze nebija pilnībā pārvarēta līdz pat 2015. gadam.

Nosakot katras ES valsts stāvokli pēc finanšu attīstības rādītāja salīdzinājumā ar citām valstīm (analizējot rangu vērtību izmaiņas), kā arī valsts stāvokļa izmaiņas salīdzinājumā ar savu rādītāju vērtībām pagātnē (analizējot dinamiku) laika periodā no 1995. gada līdz 2007. gadam, tika noteikts, ka visās ES valstīs palielinās finanšu attīstības indeksa vērtība, taču Beļģijā, Bulgārijā, Francijā, Grieķijā, Horvātijā, Itālijā, Kiprā, Latvijā, Lietuvā, Nīderlandē, Polijā, Portugālē, Slovēnijā, Somijā, Spānijā, Ungārijā, Zviedrijā indeksa pieauguma tempi ir salīdzinoši augstāki nekā Austrijā, Čehijā, Dānijā, Igaunijā, Īrijā, Luksemburgā, Maltā, Rumānijā, Slovākijā, Vācijā. Laika periodā no 2007. gada līdz 2017. gadam krīzes ietekmē samazinājās kā pašas finanšu attīstības indeksa vērtības, tā arī indeksa pieauguma tempi, un Austrija, Dānija, Grieķija, Horvātija, Igaunija, Īrija, Kipra, Latvija, Lietuva, Nīderlande, Portugāle, Slovēnija, Ungārija, Vācija, Zviedrija sāka atpalikt no citām valstīm. Ne tik problemātisks stāvoklis bija Beļģijā, Bulgārijā, Čehijā, Francijā, Luksemburgā, Maltā, Somijā, Spānijā: lai arī to indeksa vērtības samazinājās, šo valstu pozīcija pēc indeksa vērtībām

reitingā uzlabojās salīdzinājumā ar citām valstīm. Vismazāk finanšu krīze ietekmēja finanšu attīstību tādās valstīs kā Itālija, Polija, Rumānija, Slovākija: finanšu attīstības indeksa vērtības šajās valstīs palielinās vai palika nemainīgas, vienlaikus šīs valstis apsteidza citas valstis pēc indeksa pieauguma tempiem.

ES valstu finanšu attīstības faktoru ietekmes analīze laika periodā no 1995. gada līdz 2017. gadam parādīja, ka būtiski samazinās tādu faktoru ietekme kā: atklātums, politiskā stabilitāte, kas raksturo politisko tiesību un pilsonisko brīvību stāvokli, finanšu liberalizācija, pieaugot valsts regulējuma ietekmei uz ES valstu finanšu attīstību laika periodā no 1995. gada līdz 2017. gadam, saglabājas spēcīga tiesisko tradīciju faktora ietekme, kas atspoguļo tiesiskās sistēmas neatkarību, tiesu objektivitāti, īpašuma tiesību aizsardzību u.tml., kā arī ekonomisko institūtu faktora ietekme uz ES valstu finanšu attīstību laika periodā no 1995. gada līdz 2017. gadam. Kopumā raugoties, ir vērojamas dažādos virzienos vērstas (kā pastiprinošas, tā arī vājinošas) apskatīto makroekonomisko rādītāju ietekmes uz ES valstu finanšu attīstību tendences laika periodā no 1995. gada līdz 2017. gadam. Tika noteikta diezgan spēcīga finanšu tehnoloģiju faktora ietekme 2017. gadā uz finanšu tirgu dziļumu un efektivitāti.

Jaunu ES dalībvalstu iestāšanās drīzāk negatīvi ietekmē finanšu attīstības indeksu, finanšu iestāžu subindeksu, finanšu tirgu subindeksu vidējās vērtības.

Laika periodā no 1995. gada līdz 2017. gadam notiek ES valstu finanšu attīstības indeksa vērtību atšķirību izlīdzināšanās, t.i. notiek ES valstu β -konverģence un σ -konverģence pēc dotā indeksa. Tāpat notiek finanšu iestāžu subindeksa vērtību atšķirību izlīdzināšanās. Attiecībā uz finanšu tirgu subindeksu var runāt par to, ka valstis ar sākotnēji salīdzinoši zemām subindeksa vērtībām palielina šo vērtību pieauguma tempu ātrāk nekā valstis ar sākotnēji salīdzinoši augstām subindeksa vērtībām, t.i. panāk valstis ar salīdzinoši attīstītākiem finanšu tirgiem, taču šī indeksa vērtību izkliede pieaug. Analogiska situācija raksturīga arī finanšu tirgu efektivitātes subindeksa vērtībām. Tādu finanšu tirgu subindeksa un finanšu tirgus efektivitātes subindeksa izmaiņu iemesls var būt pastāvīga valstu grupu ar zemām sākotnējām subindeksu absolūtajām vērtībām vietu maiņa ar valstīm ar sākotnēji augstām sākotnējām subindeksu absolūtajām vērtībām, saglabājoties pastāvīgam kopējam atstatuma līmenim starp šīm valstīm.

Notiek ES valstu finanšu iestāžu dziļuma, finanšu tirgu dziļuma, finanšu iestāžu pieejamības, finanšu tirgu pieejamības, finanšu iestāžu efektivitātes subindeksu vērtību atšķirību izlīdzināšanās laika periodā no 1995. gada līdz 2017. gadam.

Pastāv vesela virkne teorētiski pamatotu mehānismu, ar kuru palīdzību finanšu attīstība veicina ekonomisko izaugsmi. Ir vairāki kanāli, izmantojot kurus finanšu sistēma ietekmē ekonomisko izaugsmi. Tā, piemēram, finanšu tirgu attīstība sekmē transakciju un informācijas izmaksu samazināšanos, kā arī veicina risku, saistītu ar investīciju lēmumu pieņemšanu, samazināšanos. Finanšu sistēma ietekmē kapitāla uzkrāšanu uz uzkrājumu mobilizācijas un to sadales starp dažādiem kapitālieguldījumiem rēķina. Finanšu tirgi veicina arī ekonomikas reālā sektora izaugsmi, atvieglojot preču un pakalpojumu apmaiņas procesu.

Neskatoties uz savstarpējās sakarības acīmredzamību starp finanšu attīstības izmaiņām un ekonomiskās izaugsmes tempiem, līdz šim brīdim nav vienprātības attiecībā

uz šīs savstarpējās sakarības būtiskumu un virzību. Sakarā ar to autors izvirzīja trīs galvenos variantus, kuri izskaidro savstarpējo sakarību starp finanšu attīstības izmaiņām un ekonomisko izaugsmi. Pirmais variants apgalvo, ka eksistē finanšu attīstības izmaiņu ietekme uz ekonomisko izaugsmi. Tas ir “finanšu piedāvājuma” variants, saskaņā ar kuru finanšu attīstības izmaiņu ietekme uz ekonomisko izaugsmi tiek izskaidrota ar to, ka finanšu tirgi un institūti, palielinot finanšu pakalpojumu piedāvājumu, rada priekšnoteikumus ekonomiskai izaugsmei nākotnē. Otrais variants apgalvo, ka finanšu attīstības izmaiņas seko ekonomiskai izaugsmei. Tas ir “finanšu pieprasījuma” variants, saskaņā ar kuru tiek noteikts, ka finanšu attīstības izmaiņas ir atkarīgas no izmaiņām, kuras notiek ekonomikas reālajā sektorā. Finanšu attīstības izmaiņas seko ekonomiskai izaugsmei pieprasījuma pēc finanšu pakalpojumiem palielināšanās rezultātā. Trešais variants apgalvo, ka eksistē abos virzienos vērsta cēloņsakarība starp finanšu attīstības izmaiņām un ekonomisko izaugsmi.

ES valstu finanšu attīstības izmaiņu uz to ekonomisko izaugsmi analīze laika periodā no 1995. gada līdz 2017. gadam parādīja, ka pastāv cieša savstarpējā sakarība starp finanšu attīstības izmaiņām un IKP uz vienu iedzīvotāju pieaugumu, kas izpaužas gan ES valstu telpiskajās izlasēs visā pētāmajā periodā, gan arī dinamiskajās rindās. Noteiktā pozitīvā lineārā sakarība starp finanšu attīstības vērtību pieaugumu un ekonomikas pieaugumu apliecina ES valstu finanšu attīstības izmaiņu sakarību ar to ekonomisko izaugsmi. Finanšu attīstības indeksa vidējo vērtību ar apsteidzošu par 1 gadu lagu, ar atpaliekošu par 1 gadu lagu un bez laga trendu analīze parādīja lielākajā daļā valstu grupu, kuras pakāpeniski pievienojās ES, ka finanšu attīstības vērtību pieaugums raugoties kopumā nosaka ekonomiskās izaugsmes tempus ar apsteidzošu par 1 gadu lagu. Tas apstiprina “finanšu piedāvājuma” variantu jeb apgalvojumu. Taču, apskatot dažas atsevišķas valstu grupas, var atzīmēt, ka savstarpējai sakarībai starp ekonomiskās izaugsmes tempu un finanšu attīstības izmaiņām ir individuāls raksturs, un tā var mainīt savu virzību laikā, sakarā ar ko hipotēze tika apstiprināta ar korelācijas analīzes rezultātiem. Tāpēc valstu grupās, kas iestājās ES 1981. gadā, 1995. gadā un 2007. gadā, patiess ir trešais variants par finanšu attīstības izmaiņu un ekonomiskās izaugsmes savstarpējo ietekmi, t.i. finanšu attīstības izmaiņas var veicināt ekonomisko izaugsmi, un ekonomiskā izaugsme, savukārt, veicina finanšu attīstības izmaiņas.

Latvijā laika periodā no 1995. gada līdz 2017. gadam patiess ir “finanšu piedāvājuma” apgalvojums, saskaņā ar kuru finanšu attīstības izmaiņu ietekme uz ekonomisko izaugsmi tiek izskaidrota ar to, ka finanšu tirgi un institūti, palielinot finanšu pakalpojumu piedāvājumu, rada priekšnoteikumus nākotnes ekonomiskai izaugsmei. IKP pieaugumu Latvijā ietekmē diezgan attīstītas finanšu iestādes (to dziļums, pieejamība, efektivitāte), IKP pieaugumu neietekmē vāji attīstīti finanšu tirgi, izņēmumu veido tikai finanšu tirgu dziļums, lai arī finanšu tirgu dziļuma subindeksa vērtība ir ļoti zema.

Problēmas un to iespējamie risinājumi

1. problēma: Konverģences trūkums ES finanšu tirgos no 2008. gada un, sevišķi, finanšu tirgu efektivitātē no 2012. gada.

Iespējamie risinājumi: Ņemot vērā pieaugošo valsts regulējuma faktora ietekmi uz finanšu attīstību, Eiropas Sistēmisko risku kolēģijai (ESRB), kā arī Eiropas finanšu uzraudzības sistēmai (ESFS), kas iekļauj sevī nacionālo regulatoru tīklu, kuri strādā sadarbībā ar pārraudzības orgāniem ES līmenī (EBA – Eiropas Banku iestāde, ESMA – Eiropas Vērtspapīru un tirgu iestāde, EIOPA – Eiropas Apdrošināšanas un aroda pensiju iestāde), ir nepieciešams uzlabot finanšu tirgu uzraudzības politikas harmonizāciju, kā arī veicināt veidojošos finanšu tehnoloģiju *FinTech* tirgu, kurš pozitīvi ietekmē finanšu tirgu efektivitāti un dziļumu.

2. problēma: Grieķijas Horvātijas, Kipras, Latvijas, Lietuvas, Nīderlandes, Portugāles, Slovēnijas, Ungārijas, Zviedrijas pāreja no 4. problemātiskuma klases pirmskrīzes periodā, kad palielinājās finanšu attīstības indeksa un tā subindeksu vērtības kā attiecībā pret sava indeksa vērtībām iepriekšējos periodos, tā arī attiecībā pret citu valstu indeksu vērtībām, uz 1. problemātiskuma klasi krīzes un pēckrīzes periodā, kad notika finanšu attīstības indeksa un tā subindeksu vērtību samazināšanās kā attiecībā pret sava indeksa vērtībām iepriekšējos periodos, tā arī attiecībā pret šī indeksa vērtībām citām valstīm.

Iespējamie risinājumi: Eiropas Sistēmisko risku kolēģijai (ESRB), Eiropas finanšu uzraudzības sistēmai (ESFS), kā arī nacionālā līmeņa organizācijām (Finanšu un kapitāla tirgus komisijai, Ekonomikas ministrijai utt.) ir nepieciešams veikt finanšu attīstības indikatoru monitoringu un izstrādāt pasākumu kompleksu, kas sekmētu augstāk norādīto rādītāju vērtību uzlabošanu.

3. problēma: Zems finanšu tirgu un iestāžu dziļums Latvijā ierobežo iekšējā kapitāla mobilizāciju un negatīvi ietekmē reālo ekonomisko aktivitāti gan īstermiņa, gan ilgtermiņa perspektīvā. Kopējais kapitāla līmenis Latvijas bankās neatbilst ekonomiskās izaugsmes prasībām un neļauj banku sistēmai īstenot operācijas reālā sektora kreditēšanai, kā arī Latvijas banku kapitalizācijas problēmu un kreditēšanas apjomu palielināšana saasina problemātisko kredītu pieaugumu.

Iespējamie risinājumi: Finanšu un kapitāla tirgus komisijai, finanšu dziļuma stimulēšanai un pieprasījuma pēc finanšu pakalpojumiem palielināšanai, nepieciešams atbalstīt/sekmēt starptautiskās finanšu integrācijas paātrināšanu un finanšu globalizāciju.

4. problēma. Neuzticēšanās finanšu tirgum un korporatīvajai pārvaldībai, finanšu starpnieku nestabilitāte Latvijā.

Iespējamie risinājumi: Nepieciešams īstenot pasākumu kompleksu, vērstu uz finanšu organizāciju vadītāju un īpašnieku lietišķās reputācijas prasību pastiprināšanu, veicināt personu, kuru profesionālā darbība ir saistīta ar finanšu tirgu, profesionālās kvalifikācijas paaugstināšanu un palielināt uzticēšanos finanšu organizācijām, kā arī īstenot pasākumu kompleksu finanšu pakalpojumu patērētāju tiesību aizsardzības uzlabošanai un iedzīvotāju finanšu pratības paaugstināšanai.

INFLUENCE OF CHANGES IN THE FINANCIAL DEVELOPMENT IN THE EUROPEAN UNION COUNTRIES ON THEIR ECONOMIC GROWTH IN THE PERIOD 1995–2017

The scientific advisor of the Doctoral Thesis: Dr. sc. soc., professor Vladimirs Meņšikovs (Daugavpils University, Latvia).

The scientific consultant of the Doctoral Thesis: Dr. oec., lead researcher Olga Lavriņenko (Daugavpils University, Latvia).

Rationale, arguments, and motives for choosing the topic of the research. Issues of economic growth are of crucial importance as they contribute to improvement of the welfare of population, and stable technological and political development of countries around the world. In this regard, one of the most important tasks of economic science is to identify various factors of economic growth, and to determine their importance for each specific country or a group of countries at different stages of their development. As economic science develops, the list of these factors is constantly expanding, as well as the significance of these factors changes. Over the past few decades, researchers have paid close attention to the development of public finance and their impact on economic growth.

The level of financial development in the economy creates advantages for relatively higher economic development (Global Financial Development Report 2012). Countries with more developed financial markets find it easier to pursue accommodative monetary policies, as developed financial markets are able to absorb excess liquidity without a significant increase in inflation. N. Loayza and R. Rancièrè believe that deepening of financial markets in the long term provides greater stability of the financial system as the ability to service capital flows without sharp fluctuations in asset prices and exchange rates increases (Loayza, Rancièrè 2004).

Today, relationship between financial development and economic growth arises a lot of debate. In the initial period of the emergence and rapid development of the financial system at the end of the 20th century, the issue of the cause for this interrelationship was debatable, while the positivism of this possible bilateral influence was practically not questioned. On the contrary, research literature has identified and analysed new channels that provide a positive impact of the financial sector on the development of the real sector. Recently, after the financial crises of the first decades of the 21st century, a more sceptical attitude towards the positive impact of a growing financial sector on economic growth rates, with specific cases of this interdependence or the negative consequences of its absence emerged. The 2008 crisis played an important role in understanding the nature of the impact of the financial sector on the real sector of the economy, which led to new arguments in favour of a relatively more cautious approach to stimulating the financial sector, given the potential negative effects on economic growth.

The research subject of the doctoral thesis: the influence of changes in financial development on economic growth.

The research object of the doctoral thesis: changes in the financial development in the EU countries and their influence on the economic growth in the EU countries in the period 1995–2017.

The hypothesis of the doctoral thesis: there is a directed impact of changes in financial development on economic growth in the European Union countries in the period 1995–2017, with a lag one year ahead; but in some groups of countries the correlation between changes in financial development and economic growth is individual.

The objective of the doctoral thesis: to analyse the changes in the financial development in the European Union countries in the period 1995–2017 and to assess the influence of the changes in financial development in the European Union countries on their economic growth.

In accordance with the objective, **the following tasks of the doctoral thesis** have been set:

- to clarify the concept of financial development, to study and analyse its structure, factors, and indicators;
- to analyse the evolution of theoretical views and empirical assessments of the impact of changes in financial development on economic growth;
- to determine the trends in financial development in the EU countries, to assess the quantitative dynamic differences in their financial development, to assess the influence of financial development factors in the period under study;
- to assess the influence of changes in financial development in the EU countries on economic growth.

Methods used in the doctoral thesis:

- methods of logical analysis and synthesis, monographic and analytical method of research into theoretical and empirical international economic sources were applied to clarify the concept, structure, and indicators of financial development and to analyze the evolution of theoretical views on changes in financial development and their impact on economic growth;
- statistical methods, cartographic method, and problem cluster allocation methodology were applied to determine and evaluate changes in financial development;
- statistical methods and the Barro regression method were applied to assess the dynamic differences in changes in financial development, and their analysis in the context of financial development in the EU countries;
- correlation analysis was applied to assess the financial development factors;
- graphic analysis of trends and correlation analysis were applied to determine the changes in financial development and their influence on economic growth in the period 1995–2017.

Materials used for the objectives of the doctoral thesis: Organizations dealing with the issues of financial development constituted the basis for the research: Global Financial Inclusion (Global Findex) Database, World Bank: Enterprise Surveys, Global FinTech Report; World Bank: International Financial Statistics (IFS), International Monetary Fund (IMF), World Development Indicators (WDI), World Federation of Exchanges; Global Stock Markets Factbook and supplemental S&P data, Standard& Poor's, Bank for International Settlements (BIS), Nonbanking financial database, World

Bank Loan Analytics Database, Dealogic; World Bank Global Syndicated Loans and Bonds Database (FinDebt), Bankscope and Orbis Bank Focus, Bureau van Dijk (BvD), Financial Soundness Indicators Database (fsi.imf.org), Consolidated banking statistics, Bank for International Settlements (BIS).

The findings of scientific research on the theory of financial market efficiency, profitability and risk concepts, and the derivative pricing theory were used in the doctoral thesis (Ross et al. 2003). In the context described above, it is necessary to mention the research carried out by the following authors: H. Markowitz (1952), R. Levine (2004), H. Voghouei, M. Azali and M. A. Jamali (2011), S. Anwar, H. Shahzadi, S. Nasreen (2017), J. B. Clark (2019), A. Demirgüç-Kunt, E. Feyen, R. Levine (2013), M. Drehmann, C. Borio, K. Tsatsaronis (2011), G. Dubauskas (2012), M. Gammoudi, M. Cherif (2015), R. Horváth, D. Vaško (2016), A. Hossain, S. Biswas, Md. N. Hossain, A. K. Poddar (2017), J. Huang (2005, 2010), H. Ito, M. Kawai (2018), V. S. Jevons (2014), G. I. Khotinskay (2019), P. Krugman (2016), S. H. Law, V. N. V. Azman-Saini, H. I. Mansor (2013), S. Law, N. Singh (2014), A. Mahmood (2012), V. Mensikovs (2008, 2016), R. Mirdala (2011), C. L. Ngugene, T. M. Abimbola (2013), A. Noreen (2012), L. Novickytė, G. Pedroja (2014), M. Obstfeld (2008), S. J. Patabendige, S. A. C. L. Senarath (2014), S. Pertseva (2018), J. Pietrucha, J. Accedański (2017), R. Sahay, M. Cihak, P. N'Diaye, A. Barajas, R. Bi, D. Ayala, J. Gao, A. Kyobe, L. Nguyen, C. Saborowski, K. Sviryzdenka, S. R. Yousefi (2015), I. Shapoval (2017), P. Schueffel (2017), P. L. Siklos, M. T. Bohl, M. E. Wohar (2010), C. Wait, T. Ruzive, P. Le Roux (2017) and others.

The structure of the doctoral thesis comprises three parts.

The first part of the doctoral thesis clarifies the concept of financial development; studies and analyses the structure of financial development, its factors and indicators; analyses the evolution of theoretical views and empirical research into the issues of the influence of financial development on economic growth.

The second part analyses methods for assessing financial development, examines methods for assessing quantitative and dynamic changes in financial development used in the thesis, analyses quantitative and dynamic changes in the financial development in the EU countries, identifies the impact of financial development determinants, analyses quantitative and dynamic changes in the values of financial institutions and financial markets in the EU countries, and analyses convergence processes of financial development indicators and their sub-indexes in the period 1995–2017.

The third part of the doctoral thesis analyses changes in financial development in the EU countries and the dynamics of economic growth in the period 1995–2017, analyses the growth dynamics of values of the financial development index in the EU countries and the dynamics of economic growth in the period 1995–2017, analyses values of the financial development index in the EU countries with the lag forwarding by one year, with the lag falling behind by one year, and dynamics of the growth in the values of economic development.

The final part of the thesis provides main conclusions, identifies problems and offers recommendations for their solution.

Scientific novelty of the doctoral thesis.

In the sphere of methodology:

1. To analyse the enlargement of the EU with new member states, euro introduction and similar effects on the average value of the financial development index and its sub-indices, as well as to prove the hypothesis, the successive calculation of the average values of the indicators under study in the EU and in the member states that joined the EU at a certain point in time was applied.
2. To identify and assess changes in financial development the methodology for allocating problem clusters was applied.
3. In order to prove the impact of the changes in financial development on economic growth in the period 1995–2017, the analysis of the average values of growth in the financial development index with the lag forwarding by one year, with the lag falling behind by one year, without the lag, and average values of the GDP growth per capita was applied.

In the sphere of knowledge:

1. The influence of factors on the financial development of the EU countries in the period from 1995 to 2017 was determined.
2. Convergence processes, which characterize the dynamics of financial development in the EU countries in the period from 1995 to 2017, as well as convergence processes of financial sub-indices were determined.
3. Classification of the EU countries into problem clusters was performed based on the values of the financial development indicators in dynamics according to the criteria of changes in the values of the state index and the comparison of indicator values with other countries (ratings) within the established trends.
4. The impact of changes in financial development on economic growth in the EU countries in the period from 1995 to 2017 was proven with a lag of 1 year, but in some groups of countries the correlation between financial development and economic growth is individual.

Practical significance: there is an opportunity to apply the obtained results for the development of directions in strategic macroeconomic policy and specific measures aimed at finding new opportunities to accelerate the GDP growth. In this regard, the findings and recommendations of the research may be used in the work of ministries and other agencies.

The conclusions and recommendations provided in the thesis, statistical data and econometric calculations performed by the author can be used to develop specialized courses on the issues of the impact of financial development on economic growth. This information can also be used to design study courses in such subjects as “Macroeconomics”, “History of Economic Theories”, “Economic History”, “Financial Economics”, “Securities Market”, “Econometrics”.

Research limitations:

1. The UK is not included in the list of countries under analysis due to its exit from the European Union and the corresponding Brexit procedure.
2. It is not possible to include the financial technology index in the analysis of the correlation dynamics of changes in financial development due to the unavailability

of statistical data (the index is calculated for the world countries in 2017, except for Croatia, Slovakia and the Netherlands).

3. The research period 1995–2017 is determined by the availability of financial development indicators for the EU countries.
4. Cultural and geographical factors that influence financial development are not studied in the doctoral thesis because of their non-economic nature.

Theses set for the defence:

1. The influence of financial development on economic growth and its nature depend on the methods of assessing financial development, the period of research, as well as the structure of the national sample.
2. The influence of such factors as openness, political stability, financial liberalization is significantly reduced, while the influence of the government regulatory factor is increasing, and the influence of legal traditions and economic institutions on financial development in the EU countries in the period 1995–2017 is maintained; the influence of the financial technology factor, which is determined from 2017, is currently insufficient to change the overall financial development.
3. In the period 1995–2017, differences in the values of the financial development index in the EU countries and the sub-index of financial institutions level off, but there is no levelling of differences in the values of the financial markets sub-index in the EU countries.
4. Between 1995 and 2017, changes in the development of the EU finances affected economic growth, but in some groups of countries this influence is individual and can change its direction over time.

Main conclusions

The hypothesis “there is a directed impact of changes in financial development on economic growth in the European Union countries in the period 1995–2017, with a lag one year ahead; but in some groups of countries the correlation between changes in financial development and economic growth is individual” has been proven.

The evolution of the financial development concept, which began in the 6th century, has gone through the process of formation from the concept of a financial market to the definition of the financial development as a complex concept, which reflects the resulting indicators of financial markets and institutional financial development structure – financial depth, access of financial services (financial integration), financial efficiency and financial stability, which change in the process of globalization, convergence, liberalization, and digital transformation and characterize a specific country or region.

Since the early 1960s, there has been a steady increase in the interest in this issue: the first large-scale studies, mainly of a historical and economic nature, have emerged. In the 1970s and 1980s, works were published in which the effects of financial development on the economic growth in a particular country or countries were described in favour of constructing theoretical models, including those based on economic-mathematical methods, taking into account financial development factors: openness, political

power and political institutions, financial liberalization, legal traditions, economic institutions, macroeconomic factors, as well as factors characterizing culture and geography, etc.

The 20th century research can be relatively divided into several groups. The research in the first group, which deal with the relationship between financial development and economic growth, were based on the model of endogenous economic growth. The second group of studies is based on a macroeconomic approach. Works within the third econometric approach seek to find empirical evidence. The number of researches providing such evidence is many times higher than the number of research questioning the impact of financial development changes on economic growth. The existence and nature of the relationship between the impact of financial development on economic growth depends on the reference period, methods, and the sample of certain countries. An obvious disadvantage of the research is the fact that when studying financial development – a multidimensional concept – researchers consider only certain indicators characterizing a certain structure of financial development, but draw conclusions about financial development – a multidimensional indicator as such, which is inaccurate. The fourth, non-institutional paradigm, according to the author of the thesis, is still in the development stage.

The result of the 20th century research phase was that in most research the correlation between financial development and economic growth was proved.

The issue of changes in financial development and the impact of changes in financial development on economic growth is still under discussion in the scientific literature. The following is being discussed: financial development changes depend on economic growth, or financial development changes precede economic growth, or possibly financial development changes and economic growth are interconnected.

In order to achieve the objective of the thesis, considering the incompleteness of financial development research according to certain indicators, the author uses “Rethinking Financial Deepening” methodology, compared to other indexes discussed in Subsection 2.1, which is most substantiated theoretically, it has a relatively transparent calculation methodology and is statistically accessible.

It has been determined that there are two trends in the assessment of financial development of the EU countries: an increase in the average value of the indicator until 2007 and a decrease in the average value of the indicator in the period 2007–2017. Thus, the 2008 financial crisis had some impact on financial development in the EU countries. The EU countries emerged from the crisis at different times between 2009 and 2013, but according to some indexes, the crisis had not been fully overcome until 2015.

Having determined the position of each EU country in terms of financial development compared to other countries (analysis of changes in rank values), as well as changes in the country’s position compared to the values of its indicators in the past (analysis of dynamics) between 1995 and 2007, it has been stated that the value of the financial development index increases in all EU countries, though in Belgium, Bulgaria, France, Greece, Croatia, Italy, Cyprus, Latvia, Lithuania, the Netherlands, Poland, Portugal, Slovenia, Finland, Spain, Hungary, and Sweden the growth rate of the index is relatively higher than in Austria, the Czech Republic, Denmark, Estonia,

Ireland, Luxembourg, Malta, Romania, Slovakia, and Germany. Between 2007 and 2017, the crisis reduced both the values of the financial development index itself and the growth pace of the index, and Austria, Denmark, Greece, Croatia, Estonia, Ireland, Cyprus, Latvia, Lithuania, the Netherlands, Portugal, Slovenia, Hungary, Germany, and Sweden began to lag behind other countries. The situation was less problematic in Belgium, Bulgaria, the Czech Republic, France, Luxembourg, Malta, Finland, and Spain: although their index values decreased, their position in terms of index values improved compared to other countries. The financial crisis had the least impact on financial development in such countries as Italy, Poland, Romania and Slovakia: the values of the financial development index in these countries increased or remained unchanged, at the same time outpacing other countries in terms of index growth rates.

The analysis of the impact of financial development factors in the EU countries in the period 1995–2017 showed a significant decline of the impact of factors such as: openness, political stability characterizing the state of political rights and civil freedoms, financial liberalization, with the increasing influence of the state regulation on the EU financial in the period 1995–2017, the influence of the factor of legal traditions, which reflects the independence of the legal system, impartiality of courts, protection of property rights, etc. remains strong, as well as the influence of economic institutions in the period 1995–2017. In general, there are trends in the direction of the considered macroeconomic indicators on the development of the EU countries' finances in the period 1995–2017, which are oriented in various directions (both strengthening and weakening). There was a rather strong impact of the financial technology factor on the financial markets depth and efficiency in 2017 stated.

The accession of new EU member countries rather negatively affects the average values of financial development indexes, financial institutions sub-indexes, financial markets sub-indexes.

In the period 1995–2017, the differences in the values of the financial development index in the EU countries level off, i.e. β -convergence and σ -convergence of the EU countries according to the given index take place. Differences in the values of the financial institutions sub-index also level off. With regard to the financial markets sub-index, it can be said that countries with initially relatively low sub-index values increase the growth rate of these values faster than countries with initially relatively high sub-index values, i.e. catching up the countries with relatively more developed financial markets, but the dispersion of the values of this index increase. A similar situation is characteristic of the values of the financial markets efficiency sub-index. Such changes in the financial markets sub-index and the financial market efficiency sub-index may be due to the constant changing places of groups of countries with initially low initial sub-index absolute values with countries with initially high sub-index absolute values, while maintaining a constant overall gap between these countries.

Differences in the values of such sub-indexes of the EU financial institutions as financial markets depth, financial institutions access, financial markets access, and financial institutions efficiency level off in the period 1995–2017.

There are a number of theoretically sound mechanisms by which financial development contributes to economic growth. There are several channels through which the

financial system influences economic growth. Thus, for example, the development of financial markets contributes to the reduction of transaction and information costs, as well as to the reduction of risks associated with investment decisions. The financial system affects the accumulation of capital at the expense of the mobilization of savings and their distribution between different capital investments. Financial markets also contribute to the growth of the real sector of the economy by facilitating the exchange of goods and services (Levine 1997; Financial Systems... 1993).

Despite the obvious correlation between changes in financial development and economic growth rates, there is still no consensus on the relevance and direction of this correlation. In this regard, the author put forward three main options that explain the relationship between changes in financial development and economic growth. The first option argues that there is an impact of changes in financial development on economic growth. This is a “financial supply” option, according to which the impact of changes in financial development on economic growth is explained by the fact that financial markets and institutions, by increasing the supply of financial services, create the preconditions for future economic growth. The second option argues that changes in financial development follow economic growth. This is a “financial demand” option, where it is determined that changes in financial development depend on the changes in the real sector of the economy. Changes in financial development follow economic growth as a result of the increasing demand for financial services. The third option argues that there is a two-way causal link between changes in financial development and economic growth.

The analysis of the impact of financial development in the EU countries on their economic growth in the period 1995–2017 showed that there is a strong correlation between changes in financial development and per capita GDP growth, which is reflected in both EU spatial samples over the period under study and also in the time series. The established positive linear relationship between the growth of financial development values and economic growth confirms the correlation of changes in the financial development in the EU countries with their economic growth. The analysis of the average value of the financial development index with the lag forwarding by one year, with the lag falling behind by one year, and without a lag shows in the majority of countries that gradually joined the EU that the growth of financial development values in general determines the economic growth rates with a 1-year lag. This confirms the “financial supply” option or statement. However, looking at some individual groups of countries, it can be noted that the relationship between economic growth rates and changes in financial development has specific nature and may change its direction over time, leading to the hypothesis being confirmed by the correlation analysis. Therefore, in the groups of countries that joined the EU in 1981, 1995, and 2007, the third option of the interconnection of changes in financial development and economic growth is true, i.e. changes in financial development can promote economic growth, and economic growth, in turn, contributes to changes in financial development.

In Latvia, in the period 1995–2017, the statement of “financial supply” is true, according to which the impact of changes in financial development on economic growth is explained by the fact that financial markets and institutions, by increasing

the supply of financial services, create preconditions for future economic growth. GDP growth in Latvia is influenced by rather developed financial institutions (their depth, access, efficiency), GDP growth is not affected by poorly developed financial markets, the only exception is the depth of financial markets, although the value of the financial markets depth sub-index is very low.

Problems and their possible solutions

Problem 1: Lack of convergence in the EU financial markets from 2008 and, in particular, in the financial markets efficiency from 2012 onwards.

Possible solution: Given the growing impact of national regulatory factors on the financial development, the European Systemic Risk Board (ESRB) as well as the European System of Financial Supervision (ESFS), which includes a network of national regulators working with supervisors at the EU level (EBA – European Banking Authority, ESMA – European Securities and Markets Authority, EIOPA – European Insurance and Occupational Pensions Authority), there is a need to improve the harmonization of financial market supervision policies and to promote the emerging FinTech market of financial technologies, which has a positive impact on the financial markets efficiency and depth.

Problem 2: The transition of Greece, Croatia, Cyprus, Latvia, Lithuania, the Netherlands, Portugal, Slovenia, Hungary, and Sweden from problem class 4 in the pre-crisis period, when the values of the financial development index and its sub-indices increased both in relation to its index values in previous periods and also in relation to the values of other countries' indexes, to problem class 1 in the crisis and post-crisis period, when the values of the financial development index and its sub-indices decreased both in relation to the values of one's own index in previous periods and in relation to the values of this index in other countries.

Possible solution: The European Systemic Risk Board (ESRB), the European System of Financial Supervision (ESFS) as well as national level organizations (Financial and Capital Market Commission, Ministry of Economics, etc.) need to monitor financial development indexes and develop a set of measures to promote improvement in the values of the indexes indicated above.

Problem 3: The low depth of financial markets and institutions in Latvia limits the mobilization of domestic capital and negatively affects real economic activity in both the short and long term. The total level of capital in Latvian banks does not meet the requirements of its economic growth and does not allow the banking system to implement operations for lending to the real sector, as well as the increasing problems of Latvian banks capitalization and lending volumes exacerbates the growth of problematic loans.

Possible solution: The Financial and Capital Market Commission, in order to stimulate financial depth and increase the demand for financial services, needs to support and promote the acceleration of international financial integration and financial globalization.

Problem 4: Distrust of the financial market and corporate governance, instability of financial intermediaries in Latvia.

Possible solution: It is necessary to implement a set of measures aimed at strengthening the requirements to business reputation of managers and owners of financial organizations, to promote professional development of persons whose professional activities are related to the financial market and increase confidence in financial organizations, as well as to implement a set of measures aimed at improving the protection of consumer rights in financial services and to increase the financial literacy of the population.

AUTORI

- Ludmila Aleksejeva** Ekonomikas doktore, Daugavpils Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Ekonomikas katedras asociētā profesore un vadītāja, Daugavpils, Latvija
ludmila.aleksejeva@du.lv
- Olga Arhipova** Zinātnes doktore ekonomikā un uzņēmējdarbībā, Nodarbinātības valsts aģentūras un Valsts izglītības attīstības aģentūras projektu vadītāja Profesionālās pilnveides un tālākizglītības iestādē “Mācību centrs plus”, Daugavpils, Latvija
olga_arhip@inbox.lv
- Aleksandrs Ivanovs** Vēstures doktors, profesors, neatkarīgais pētnieks, Daugavpils, Latvija
aleksandrs.ivanovs13.01@gmail.com
- Edmunds Čižo** Zinātnes doktors ekonomikā un uzņēmējdarbībā, SIA CHEMI PHARM LATVIA / SIA NMS RIGA valdes priekšsēdētājs, Rīga, Latvija
edmunds@chemi-pharm.com
- Jurijs Kočetkovs** Inženierzinātņu doktors, Baltijas Starptautiskās akadēmijas docents, Rīga, Latvija
Juris.Kocetkovs@rtu.lv
- Irēna Kokina** Psiholoģijas doktore, Daugavpils Universitātes Izglītības un vadības fakultātes Pedagoģijas un pedagoģiskās psiholoģijas katedras profesore, Daugavpils Universitātes rektore, Daugavpils, Latvija
irena.kokina@du.lv
- Vera Komarova** Ekonomikas doktore, rakstiskās tulkošanas maģistre, Daugavpils Universitātes Humanitāro un sociālo zinātņu institūta Sociālo pētījumu centra vadošā pētniece, Daugavpils, Latvija
veraboronenko@inbox.lv
- Svetlana Korolova** Filoloģijas maģistre, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Sastatāmās valodniecības un tulkošanas nodaļas lektore, Rīga, Latvija
svetlana.korolova@lu.lv
- Jānis Kudiņš** Ekonomikas maģistrs, Daugavpils Universitātes programmas “Vadībzinātne” doktorants, Daugavpils Universitātes rektora vietnieks attīstības jautājumos, Daugavpils, Latvija
janis.kudins@du.lv
- Iļona Maksimčika** Sabiedrības pārvaldības maģistre, Daugavpils Universitātes Starptautisko un sabiedrisko attiecību daļas projektu vadītāja, Daugavpils, Latvija
ilona.maksimcika@gmail.com
- Inta Ostrovska** Pedagoģijas doktore, Daugavpils Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Ekonomikas katedras docente, Daugavpils, Latvija
inta.ostrovska@du.lv

- Baiba Rivža** Habilitētā ekonomikas doktore, Latvijas Zinātņu akadēmijas akadēmiķe un viceprezidente, Latvijas Lauksaimniecības universitātes profesore, Jelgava, Latvija
baiba.rivza@llu.lv
- Tatjana Rogova** Ekonomisko zinātņu kandidāte, G.V. Plehanova vārdā nosauktā Krievijas Ekonomiskās universitātes Finanšu un cenu katedras docente, Maskava, Krievija
Rogova.TM@rea.ru
- Nataļja
Seļivanova-Fjodorova** Zinātnes doktore ekonomikā un uzņēmējdarbībā, Biznesa, mākslas un tehnoloģiju augstskolas “RISEBA” lektore, Daugavpils, Latvija
nse115@inbox.lv
- Jeļena Sventicka** Maģistre uzņēmējdarbības vadībā un administrēšanā, Baltijas Starptautiskās akadēmijas programmas “Reģionālā ekonomika un ekonomiskā politika” doktorante, Rīga, Latvija
elenasventicka@inbox.lv
- Dinara Tutajeva** Ekonomisko zinātņu kandidāte, G.V. Plehanova vārdā nosauktā Krievijas Ekonomiskās universitātes Distancionālās apmācības fakultātes dekāne, Maskava, Krievija
Tutaeva.DR@rea.ru

AUTHORS

- Ludmila Alekseyeva** Dr.oec., Associate Professor and Head of the Department of Economics of Faculty of Social Sciences of Daugavpils University, Daugavpils, Latvia
ludmila.aleksejeva@du.lv
- Olga Arhipova** PhD in Economics and Entrepreneurship, State Employment Agency's and State Education Development Agency's Project Manager at the Professional development and further education institution "Mācību centrs plus", Daugavpils, Latvia
olga_arhip@inbox.lv
- Edmunds Cizo** PhD in Economics and Entrepreneurship, Chairman of the Board of SIA CHEMI PHARM LATVIA / SIA NMS RIGA, Riga, Latvia
edmunds@chemi-pharm.com
- Aleksandrs Ivanovs** Dr.hist., Professor, Independent researcher, Daugavpils, Latvia
aleksandrs.ivanovs13.01@gmail.com
- Yuri Kochetkov** Dr.sc.ing., Docent at the Baltic International Academy, Riga, Latvia
Jurijs.Kocetkovs@rtu.lv
- Vera Komarova** Dr.oec., Mg.translat., Leading researcher at the Centre of Social Investigations of Institute of Humanities and Social Sciences of Daugavpils University, Daugavpils, Latvia
veraboronenko@inbox.lv
- Svetlana Korolyova** Mg.philol., Lecturer at the Department of Contrastive Linguistics, Translation and Interpreting of Faculty of Humanities of University of Latvia, Riga, Latvia
svetlana.korolova@lu.lv
- Janis Kudins** Mg.oec., Doctoral student in the programme "Management" and Deputy Rector for Development of Daugavpils University, Daugavpils, Latvia
janis.kudins@du.lv
- Irena Kokina** Dr.psych., Professor at the Department of Pedagogy and Educational Psychology of Faculty of Education and Management and Rector of Daugavpils University, Daugavpils, Latvia
irena.kokina@du.lv
- Iлона Maksimcika** Master of Public Management, Project Manager at the International and Public Relations Office of Daugavpils University, Daugavpils, Latvia
ilona.maksimcika@gmail.com
- Inta Ostrovska** Dr.paed., Docent at the Department of Economics of Faculty of Social Sciences of Daugavpils University, Daugavpils, Latvia
inta.ostrovska@du.lv

- Baiba Rivza** Dr.habil.oec., Academician and Vice president of the Latvian Academy of Sciences, Professor of the Latvian University of Life Sciences and Technologies, Jelgava, Latvia
baiba.rivza@llu.lv
- Tatyana Rogova** PhD in Economics, Docent at the Department of Finance and Prices of Plekhanov Russian University of Economics, Moscow, Russia
Rogova.TM@rea.ru
- Natalya Selivanova-Fyodorova** PhD in Economics and Entrepreneurship, Lecturer at the RISEBA University of Applied Sciences, Daugavpils, Latvia
nse115@inbox.lv
- Elena Sventitskaya** Master of Business Administration, Doctoral student in the programme “Regional Economics and Economic Policy” at the Baltic International Academy, Riga, Latvia
elenasventicka@inbox.lv
- Dinara Tutaeva** PhD in Economics, Dean of the Faculty of Distance Learning of Plekhanov Russian University of Economics, Moscow, Russia
Tutaeva.DR@rea.ru

АВТОРЫ

- Людмила Алексеева** Доктор экономики, ассоциированный профессор и заведующая Кафедрой экономики Факультета социальных наук Даугавпилсского Университета, Даугавпилс, Латвия
ludmila.aleksejeva@du.lv
- Ольга Архипова** Доктор наук в экономике и предпринимательстве, руководитель проектов Государственного агентства занятости и Государственного агентства развития образования в Учебном заведении профессионального образования и развития “*Mācību centrs plus*”, Даугавпилс, Латвия
olga_arhip@inbox.lv
- Александр Иванов** Доктор истории, профессор, независимый исследователь, Даугавпилс, Латвия
aleksandrs.ivanovs13.01@gmail.com
- Ирена Кокина** Доктор психологии, профессор Кафедры педагогики и педагогической психологии Факультета образования и управления и ректор Даугавпилсского Университета, Даугавпилс, Латвия
irena.kokina@du.lv
- Вера Комарова** Доктор экономики, магистр письменного перевода, ведущий исследователь Центра социальных исследований Института гуманитарных и социальных наук Даугавпилсского Университета, Даугавпилс, Латвия
veraboronenko@inbox.lv
- Светлана Королёва** Магистр филологии, лектор Отделения сопоставительной лингвистики и перевода Факультета гуманитарных наук Латвийского Университета, Рига, Латвия
svetlana.korolova@lu.lv
- Юрий Кочетков** Доктор инженерных наук, доцент Балтийской Международной академии, Рига, Латвия
Jurijs.Kocetkovs@rtu.lv
- Янис Кудиньш** Магистр экономики, докторант программы “Управленческая наука” и заместитель ректора по вопросам развития Даугавпилсского Университета, Даугавпилс, Латвия
janis.kudins@du.lv
- Илона Максимчика** Магистр управления обществом, руководитель проектов Отдела международных и общественных отношений Даугавпилсского Университета, Даугавпилс, Латвия
ilona.maksimcika@gmail.com
- Инта Островска** Доктор педагогики, доцент Кафедры экономики Факультета социальных наук Даугавпилсского Университета, Даугавпилс, Латвия
inta.ostrovska@du.lv

- Байба Ривжа** Хабилитированный доктор экономики, академик и вице-президент Латвийской академии наук, профессор Латвийского сельскохозяйственного университета, Елгава, Латвия
baiba.rivza@llu.lv
- Татьяна Рогова** Кандидат экономических наук, доцент Кафедры финансов и цен Российского Экономического Университета им. Г.В. Плеханова, Москва, Россия
Rogova.TM@rea.ru
- Елена Свентицкая** Магистр делового администрирования, докторантка программы “Региональная экономика и экономическая политика” Балтийской Международной академии, Рига, Латвия
elenasventicka@inbox.lv
- Наталья Селиванова-Фёдорова** Доктор наук в экономике и предпринимательстве, лектор Высшей школы бизнеса, искусства и технологий “RISEBA”, Даугавпилс, Латвия
nse115@inbox.lv
- Динара Тутаева** Кандидат экономических наук, декан Факультета дистанционного обучения Российского Экономического Университета им. Г.В. Плеханова, Москва, Россия
Tutaeva.DR@rea.ru
- Эдмунд Чижо** Доктор наук в экономике и предпринимательстве, председатель правления SIA CHEMI PHARM LATVIA / SIA NMS RIGA, Рига, Латвия
edmunds@chemi-pharm.com

AUTORU IEVĒRĪBAI

Žurnālā “Sociālo Zinātņu Vēstnesis” tiek publicēti oriģināli zinātniskie raksti sociālajās zinātnēs (socioloģijā, politikas zinātnē, ekonomikā, sociālajā psiholoģijā, tiesību zinātnē), kā arī zinātnisko pētījumu recenzijas, konferenču apskati, informācija par zinātnisko dzīvi. Redakcija rakstus pieņem angļu, latviešu un krievu valodā. Rakstu problemātika nav ierobežota.

Redakcijā iesniegtie raksti tiek recenzēti. Atsauksmi par katru rakstu sniedz divi recenzenti, kā arī žurnāla redaktors. Redakcija ievēro autoru un recenzentu savstarpējo anonimitāti. Rakstu autoriem ir tiesības iepazīties ar recenzijām un kritiskām piezīmēm un, nepieciešamības gadījumā, korigēt savus pētījumus, veikt tajos labojumus un grozījumus, par termiņu vienojoties ar redaktoru. Redakcijai ir tiesības veikt nepieciešamos stilistiskos labojumus, kā arī precizēt raksta zinātniskā aparāta noformējumu. Redakcijas izdarītie labojumi tiek saskaņoti ar autoru.

Raksti tiek vērtēti saskaņā ar pieņemtajiem zinātniskuma kritērijiem: pētījuma atbilstība mūsdienu teorētiskajam līmenim izvēlētajās problēmas izpētē; pietiekama empīriskā bāze, empīriskā materiāla oriģinalitāte; hipotēžu, atziņu un rekomendāciju oriģinalitāte un novitāte; pētāmās tēmas aktualitāte. Tiek vērtēta arī izklāsta loģika un saprotamība. Atlasot rakstus publicēšanai, priekšroka tiek dota fundamentālas ievirzes pētījumiem.

Raksta noformēšana

Raksti, kuru noformēšana neatbilst prasībām, netiks pieņemti publicēšanai.

Raksta apjoms: 40000–60000 zīmju, atstarpes ieskaitot.

Raksta manuskripts iesniedzams pa elektronisko pastu. Teksts jāsaliek, izmantojot *Times New Roman* šriftu MS Word failā .doc vai .docx; burtu lielums – 12 punkti, intervāls starp rindām – 1. Teksta attālums no kreisās malas – 3,5 cm, no labās malas – 2,5 cm, no apakšas un no augšas – 2,5 cm. Ja tiek izmantotas speciālās datorprogrammas, tad tās iesniedzamas kopā ar rakstu.

Raksta kopsavilkums: 2000–2500 zīmju. Rakstiem latviešu valodā kopsavilkums jāsa-gatavo angļu un krievu valodā; rakstiem angļu valodā jāpievieno kopsavilkums latviešu un krievu valodā; rakstiem krievu valodā jāpievieno kopsavilkums latviešu un angļu valodā.

Raksta valoda: zinātniska, terminoloģiski precīza. Ja autors gatavo rakstu svešvalodā, tad viņam pašam jā rūpējas par raksta teksta valodniecisko rediģēšanu, konsultējoties ar attiecīgās sociālo zinātņu nozares speciālistu – valodas nesēju. *Raksti, kuru valoda neatbilst pareizrakstības likumiem, netiks izskatīti un recenzēti.*

Raksta zinātniskais aparāts. Atsauces ievietojamas tekstā pēc šāda parauga: (Turner 1990); (Mills, Bela 1997). Piezīmes un skaidrojumi ievietojami raksta beigās. Tabulas, grafiki, shēmas un diagrammas noformējami, norādot materiāla avotu, nepieciešamības gadījumā arī atzīmējot tabulu, grafiku, shēmu izveides (aprēķināšanas, datu summēšanas utt.) metodiku. Visiem tāda veida materiāliem jānorāda kārtas numurs un virsraksts.

References jāveido un jānoformē šādi:

Monogrāfijas (grāmatas un brošūras):

Mills Ch. (1998) *Sotsiologicheskoe voobrazhenie*. Moskva: Strategii. (In Russian)
Turner J. (1974) *The Structure of Sociological Theory*. Homewood (Illinois): The Dorsey Press.

Raksti krājumos:

Turner R. (1990) A comparative content analysis of biographies. Oyen E. (Ed.) *Comparative Methodology: Theory and Practice in International Social Research*. London, etc.: Sage Publications, pp. 134–150. DOI: XXX or Available: XXX (accessed on 18.04.2020).

Raksti žurnālos:

Bela B. (1997) Identitātes daudzbalssība Zviedrijas latviešu dzīvesstāstos. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vestis, A*, 51, Nr. 5/6, 112.–129. lpp. DOI: XXX or Available: XXX (accessed on 18.04.2020). (In Latvian)

Shmitt K. (1992) Poniātie političeskogo. *Voprosy sotsiologii*, № 1, str. 37–67. DOI: XXX or Available: XXX (accessed on 18.04.2020). (In Russian)

Raksti laikrakstos:

Strazdins I. (1999) Matemātikā pasaule un Latvija. *Zinatnes Vestnesis*, 8. marts. (In Latvian)

Materiāli no Interneta:

Soms H. *Vestures informatika: Saturs, struktura un datu bāze Latgales dati*. Available: <http://www.dpu.lv/LD/LDpublik.html> (accessed on 20.10.2002). (In Latvian)

References sakārtojamas autoru uzvārdu vai nosaukumu (ja autors ir institūcija) latīņu alfabēta secībā.

NOTES FOR AUTHORS

“Social Sciences Bulletin” publishes original research papers on the problems of social sciences (sociology, political sciences, economics, social psychology, law), as well as review articles, information on conferences and scientific life. The Editorial Board accepts articles in English, Latvian, and Russian. The scope of problems of articles is not limited.

The articles submitted to the Editorial Board are reviewed by two reviewers and the editor. The Editorial Board observes mutual anonymity of the authors and the reviewers. The authors have a right to get acquainted with the reviews and the critical remarks (comments) and, if it is necessary, they may make some changes, coming to an agreement about the terms with the editor. The Editorial Board has a right to make necessary stylistic corrections, change the layout of the scientific paper to come to the uniformity of the layout. The corrections made by the Editorial Board will be agreed with the author.

The articles are evaluated according to the adopted scientific criteria: correspondence of the research to the present-day theoretical level in the domain of the chosen problem; sufficient empirical basis; originality of empirical material; originality of hypotheses, conclusions, and recommendations; topicality of the subject investigated. The logics and clearness of the exposition is evaluated as well. Preference is given to fundamental studies.

Layout of manuscripts

Articles, which do not have an appropriate layout, will not be accepted.

Volume of article: 40000–60000 characters with spaces.

Manuscript should be submitted by e-mail. Text should be composed using *Times New Roman* font Word format .doc or .docx; font size – 12, line spacing – 1. Text should be aligned 3.5 cm – from the left side, 2.5 – from the right side, 2.5 cm – from the top and the bottom. If special computer programmes are used, then they should be submitted together with the article.

Summary: 2000–2500 characters. Articles in Latvian should contain a summary in English and Russian; articles in English should be provided with a summary in Latvian and Russian; articles in Russian should contain a summary in Latvian and English.

Language of article: scientific, terminologically precise. If author prepares an article in a foreign language, then he/she should take trouble about the linguistic correction of the written text consulting a specialist of the corresponding branch of social sciences – native speaker. *Articles, which have a wrong spelling, will not be accepted and reviewed.*

Layout of article. References should be placed in a text according to the example: (Turner 1990); (Mills, Bela 1997). Explanations and comments should be given in the endnotes. Tables, charts, schemes, diagrams, etc. should have indication of the source of the material and, if necessary, then the method of making the table, the chart, the scheme (calculations, data gathering, etc.) should be marked. These materials should have ordinal numbers and titles.

References should be compiled according to the given samples:

Monographs (books, brochures):

Mills Ch. (1998) *Sotsiologicheskoe voobrazhenie*. Moskva: Strategia. (In Russian)
Turner J. (1974) *The Structure of Sociological Theory*. Homewood (Illinois): The Dorsey Press.

Articles in collections:

Turner R. (1990) A comparative content analysis of biographies. Oyen E. (Ed.) *Comparative Methodology: Theory and Practice in International Social Research*. London, etc.: Sage Publications, pp. 134–150. DOI: XXX or Available: XXX (accessed on 18.04.2020).

Articles in journals:

Bela B. (1997) Identitates daudzbalziba Zviedrijas latviesu dzivesstastos. *Latvijas Zinatnu Akademijas Vestis, A*, 51, Nr. 5/6, 112.–129. lpp. DOI: XXX or Available: XXX (accessed on 18.04.2020). (In Latvian)

Shmitt K. (1992) Poniatie politicheskogo. *Voprosy sotsiologii*, № 1, str. 37–67. DOI: XXX or Available: XXX (accessed on 18.04.2020). (In Russian)

Articles in newspapers:

Strazdins I. (1999) Matematiķi pasaule un Latvija. *Zinatnes Vestnesis*, 8. marts. (In Latvian)

Materials from the Internet:

Soms H. *Vestures informatika: Saturs, struktura un datu baze Latgales dati*. Available: <http://www.dpu.lv/LD/LDpublik.html> (accessed on 20.10.2002). (In Latvian)

References should be compiled in the Roman alphabet's order according to the authors' names or titles (if the institution is the author).

ВНИМАНИЮ АВТОРОВ

В журнале «Вестник социальных наук» публикуются оригинальные научные статьи по проблемам социальных наук (социологии, политических наук, экономики, социальной психологии, юриспруденции), а также рецензии на научные исследования, обзоры конференций, информация о научной жизни. Редакция принимает статьи на английском, латышском и русском языке. Проблематика статей не ограничивается.

Статьи, представленные в редакцию журнала, рецензируются. Отзыв о каждой статье дают два рецензента, а также редактор журнала. Редакция соблюдает принцип анонимности авторов и рецензентов. Авторы статей имеют право ознакомиться с рецензиями и критическими замечаниями и, в случае необходимости, внести исправления и изменения в свои исследования, причем срок внесения корректировок должен согласовываться с редактором. Редакция сохраняет за собой право внести в статью необходимые стилистические исправления, а также изменения в оформлении научного аппарата с целью достижения его единообразия. Исправления, произведенные редакцией, согласуются с автором.

Статьи оцениваются в соответствии с критериями научности: соответствие современному теоретическому уровню в изучении выбранной проблемы; достаточная эмпирическая база; оригинальность эмпирического материала; новизна и оригинальность гипотез, положений, рекомендаций; актуальность темы исследования. Оценивается также сама логика и ясность изложения. При отборе статей для публикации преимущество дается исследованиям фундаментального характера.

Оформление статьи

Статьи, оформление которых не будет соответствовать данным требованиям, к публикации не принимаются.

Объем статьи: 40000–60000 знаков, включая пробелы.

Рукопись статьи должна быть представлена по электронной почте. Текст набирается шрифтом *Times New Roman* MS Word файл .doc или .docx; размер букв – 12, межстрочный интервал – 1. Поля слева – 3,5 см, справа – 2,5 см, сверху и снизу – 2,5 см. Если в наборе статьи использовались специальные компьютерные программы, то они должны быть представлены в редакцию.

Резюме: 2000–2500 знаков. Статьи на латышском языке сопровождаются резюме на английском и русском языке; статьи на английском языке – резюме на латышском и русском языке; статьи на русском языке – резюме на латышском и английском языке.

Язык статьи: научный, терминологически точный. Если автор готовит статью на иностранном (неродном) языке, то он должен сам позаботиться о лингвистическом редактировании статьи; желательна консультация носителя языка, являющегося специалистом соответствующей отрасли социальных наук. *Статьи, язык которых не соответствует правилам правописания, не будут рассматриваться и рецензироваться.*

Научный аппарат статьи. Ссылки даются в тексте по следующему образцу: (Turner 1990); (Mills, Bela 1997). Примечания и пояснения располагаются после основного текста. В оформлении таблиц, графиков, схем, диаграмм должны указываться ссылки на источник материала, при необходимости также должна указываться методика разработки (расчета данных, выведения сводных показателей и т.д.) таблиц, графиков, схем. Все подобные материалы должны иметь заголовки и порядковые номера.

Библиография должна быть составлена и оформлена точно, в соответствии с предлагаемыми ниже образцами:

Монографии (книги и брошюры):

Mills Ch. (1998) *Sotsiologicheskoe voobrazhenie*. Moskva: Strategia. (In Russian)
Turner J. (1974) *The Structure of Sociological Theory*. Homewood (Illinois): The Dorsey Press.

Статьи в сборниках:

Turner R. (1990) A comparative content analysis of biographies. Oyen E. (Ed.) *Comparative Methodology: Theory and Practice in International Social Research*. London, etc.: Sage Publications, pp. 134–150. DOI: XXX or Available: XXX (accessed on 18.04.2020).

Статьи в журналах:

Bela B. (1997) Identitates daudzbalisiba Zviedrijas latviesu dzivesstastos. *Latvijas Zinatnu Akademijas Vestis*, A, 51, Nr. 5/6, 112.–129. lpp. DOI: XXX or Available: XXX (accessed on 18.04.2020). (In Latvian)

Shmitt K. (1992) Poniatie politicheskogo. *Voprosy sotsiologii*, № 1, str. 37–67. DOI: XXX or Available: XXX (accessed on 18.04.2020). (In Russian)

Статьи в газетах:

Strazdins I. (1999) Matematiķi pasaule un Latvija. *Zinatnes Vestnesis*, 8. marts. (In Latvian)

Материалы в Интернете:

Soms H. *Vestures informatika: Saturs, struktura un datu baze Latgales dati*. Available: <http://www.dpu.lv/LD/LDpublik.html> (accessed on 20.10.2002). (In Latvian)

Библиография составляется в алфавитном порядке фамилий или названий (если автором является институция) авторов в соответствии с латинским алфавитом.

**2021 1 (32) numura recenzenti /
Reviewers for the issue 2021 1 (32)**

Feliciana Rajevska (Vidzeme University of Applied Sciences, Valmiera, Latvia),
Jurijs Baltgailis (Institute of Transport and Telecommunication, Riga, Latvia),
Jerzy Kaźmierczyk (Poznań University of Economics and Business, Poznań, Poland),
Maria Johanna Schouten (University of Beira Interior, Covilhã, Portugal), Danguole
Beresnevičiene (Vilnius University, Vilnius, Lithuania), Vladas Tumulavičius (Daugav-
pils University, Daugavpils, Latvia), Baiba Bela (University of Latvia, Rīga, Latvia),
Inese Kokina (Daugavpils University, Daugavpils, Latvia), Arvidas Matulionis (Lithua-
nian Social Research Center, Vilnius, Lithuania), Olga Lavriņenko (Daugavpils University,
Daugavpils, Latvia), Aina Čaplinska (Daugavpils University, Daugavpils, Latvia),
Maryna Navalna (Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University of Pereyaslav-
Khmelnysky, Pereyaslav-Khmelnyskiy, Ukraine), Inta Ostrovska (Daugavpils University,
Daugavpils, Latvia) Aleksejs Ruža (Daugavpils University, Daugavpils, Latvia), Juris
Saulītis (Riga Technical University, Rīga, Latvia), Andrejs Vilks (Riga Stradins University,
Rīga, Latvia)

**Sociālo Zinātņu Vēstnesis
2021 1 (32)**

Maketētāja / Laid out by Marina Stočka